

BUSKU ANITA ANDREA

LONOVICS JÓZSEF EMLÉKBESZÉDEI

Lonovics József¹ neve ma már gyakorlatilag ismeretlenül cseng, még a történelem iránt behatóan érdeklődő olvasók számára is. Ez azonban nem volt mindig így. Szónoki képességei és széleskörű ismeretei még saját korszakában, a retorikai reneszánsznak tekinthető reformkorban is képessé tették a ki-, sőt felemelkedésre, az alapvetően nemesi társadalom ünnepest előadójává avatták a polgári származású – viszont arisztokratikus gondolkodású – papot. Gróf Szécsen Antal, az 1839–1840. évi diéta egyik megőrkítője az alábbiakban jellemzi: „A csanádi püspök szónoklatának varázsa megigézőleg hatott az ellenzékre és kormánypártra. E varázs tisztán a szellem varázsa volt.”²

A hithű katolikus gróf szavait vélhetnénk elfogultnak, azonban a – Lonovicsához hasonlóan – papság kötelékébe tartozó, ugyanakkor liberális elveket valló Horváth Mihály értékelését meglehetősen objektívnak tekinthetjük: „a lángésznek minden sajátságaival gazdagon föl volt ruházva: sebes, mély felfogás, érett, helyes ítélet, játszi elmesség, nagy emlékező tehetség ékesítették szellemét.”³ Ehhez járult széles olvasottsága, otthonossága az egyházi s világi tudományok legtöbb ágaiban, európai műveltsége, publicistai készsége, mivel ő társai közt egyedül dicsekedhetett. És mind ezek mellett a fényes szónoki tehetség, hatalmas rögtönző erő, mely mindig kész volt a beszédre és soha zavarba nem esett, őt egy ragyogó parlamenti szónokká avatták. Szónoklata bő s áradozó, a tárgyat mindig kimerítő. A logikai rend rögtönzéseiben is oly erős, mintha mindig készített

¹ Életére lásd főként IPOLYI Arnold, *Lonovics József érsek, Magyar akadémiai igazgató- és tiszt. tag emlékezete*, Pest, Heckenast Gusztávnál, 1868; VÁRADY L. Árpád, *Lonovics József római küldetése*, Bp., 1934; HERMANN Egyed, *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934; *Emlékezés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján*, Makó, 1993 (A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei, 13).

² SZÉCSEN Antal, *Az 1839–40-diki országgyűlésről*, Budapesti Szemle, 1882, XXXII, 71. sz., 255. Az aktív retorika újjászületésének időszakában az egyéniség kisugárzása rendkívüli szerepet kap. ZICHY Antal pl. ugyancsak a személyes varázs fontosságát hangsúlyozza: *A szónoklatról*, Kisfaludy Társaság Évtapjai: Új folyam, 1870, IV, 452–470.

³ E megfogalmazás az újabb kor egyik hatásos retorikusának, Lamy nézetének követésére utal, aki szerint „az emlékezőtehetség természeti adottság, amelyre a mesterségnek nincs befolyása.” Lásd VIGH Árpád, *Retorika és történelem*, Bp., Gondolat, 1981, 451. Ugyanakkor a reformkor – Quintilianus nyomán – kifejezetten fontosnak tartotta az ún. szabad előadást mint az actio teljesülésének feltételét. Lásd TÓTH Ferenc, *Homilétika, melyet tanítványi számára készített*, Komárom, 1802 (a továbbiakban: TÓTH 1802), 137.

beszédeket mondott volna.”⁴ Toldy István – hasonlóan későbbi méltatóihoz – egyértelműen Horváth szavait veszi át, mikor Lonovics jellemzését adja: „Mély felfogása, sebes esze, roppant emlékező tehetsége, helyes ítélete, nagy olvasottság, s tudományos műveltséggel párosulva őt az egyetlen politikussá tették társai közt.”⁵

Már pályája kezdetén feltámadt az igény egyes beszédeinek megörökítésére, ezért jogos lehet – a köztudatban leginkább nyomot hagyó művei alapján – a halotti beszédhez, illetőleg a sokat vitatott műfajhoz, az emlékbeszédhez való viszonyát vizsgálni, hiszen ha e nehezen megvalósítható feladatot képes volt véghezvinni – vagyis szigorú korlátok között maradandót és kiemelkedőt alkotni –, joggal mondhatjuk, hogy helytállóan tekinthető a kortársak pozitív megítélésére.⁶

Lonovics József (1793–1867) a 19. századi magyar katolikus egyháztörténet kiemelkedő alakja volt, saját korában nemcsak egyházfőként, hanem – a főrendi táblán kifejtett országgyűlési, valamint a Habsburg Birodalom szolgálatában 1840–1841-ben tanúsított diplomáciai tevékenysége folytán – politikusként, közéleti személyiségként is számon tartották. Az utókor kevésbé ismeri, illetve méltányolja munkásságát, bár neve lépten-nyomon felbukkan a reformkorral, 1848–1849, valamint az önkényuralom és a provizórium időszakával foglalkozó forráskiadványokban, feldolgozásokban. Szónoklatai, életében nyomtatásban megjelent szövegei sorában kiemelkedő az 1826-ban, illetve az 1863-ban tartott megemlékezése, mindkettő jelentős visszhangot keltett kortársai körében.⁷

Feladatomnak tekintem a szövegek ismertetésén, elemzésén, műfaji meghatározásán túl annak bemutatását is, mennyiben változott Lonovics József stílusa, megemlékezésének megformázása, szándékolt mondanivalójának megjelenítése a reformkort megelőzően illetőleg 37 évvel később papírra vetett szövege között. Nemcsak a magyar történelem sorsfordító eseményei zajlottak le ez idő alatt, nemcsak a két történetst körülvérvő társadalmi-politikai valóság volt gyökeresen eltérő, de a szövegek szerzőjének életét is viha-

⁴ HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből: 1828-tól 1848-ig*, I, Genf, Puky Miklósnál, 1864 (a továbbiakban: HORVÁTH 1864), 326. Az antik retorika elemeit láthatjuk: feltárás (inventio), elrendezés (dispositio), nyelvi megformálás (elocutio), memorizálás (memoria), előadás (pronuntiatio). Feltűnően hasonlít ugyanakkor Szvorényi József művelt előadást illető elvárásainak megfogalmazására: „jeles észtehetőség, különösen pedig éles, józan, gyakorlott felfogás, éretd ítélet, élénk és gazdag képzelmi tehetség”, „az előadás tárgyának mély és tiszta ismerete”, „teljes és művelt jártasság a nyelvben” stb. Vö. VIGH, i. m., 262.

⁵ *A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégibb időktől a jelenkorig, vagyis a kitünőbb politikai szónokok életrajzi adatokban és jellemző mutatóványokban feltüntetve*, kiad. TOLDY István, bev. TOLDY Ferenc, II, Pest, Emich Gusztávnál, 1866, 3.

⁶ Az emlékbeszéddel kapcsolatos irodalom egyik alapvető darabjának tekinthető: PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak pantheonja épül”: Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, Bp., Anonymus, 2005 (Belépő). E munka részletesen foglalkozik az ide sorolható művek „kétes irodalmi státusával” (lásd különösen 112–118). A klasszikus és a neoretorika műfajfogalma természetesen eltér.

⁷ LONOVICS József, *Halotti oráció mellyet, azon alkalmatossággal, midőn Tekintetes Nemes Borsod vármegyének státusai és rendei néhai nagy méltóságú Klobusiczky József Úr Ő Excellentiája, a császári királyi apostoli felség valóságos kamarássa, belső státus tanácsosa, a felséges Leopold császár díszes rendje nagy keresztetes vitéze, és tisztelt Borsod vármegyének főispánja, halotti exequiáit tartották*, Miskolc, 1826 (a továbbiakban: LONOVICS 1826); Uő, *Emlékbeszéd idősb. székhelyi Majláth György m. akad. igazgató tag felett*, Pesten, Eggenberger Ferdinándnál, 1863 (MTA Évkönyvei, X, 11. sz.) (a továbbiakban: LONOVICS 1863).

ros fordulatok jellemezték. Egri egyházmegyes papból az országgyűlések ismert és – konzervativizmusa dacára – népszerű szónokává vált, 1834-ben csanádi püspöki, 1848-ban egri érseki kinevezést kapott. A szabadságharc alatt tanúsított kétértelmű magatartása következtében – királyhűsége ellenére – egyházi méltóságairól lemondani, hazáját elhagyni volt kénytelen. Az önkényuralom időszakában Széchenyi István közeli barátja, az 1861-ben újra életre kapó magyar közélet meghatározó figurája lett.

Érdemes röviden felidézni, hogy Lonovics Józsefnek nem beszélhetünk megbízható, mindenre kiterjedő életrajzáról. Máig legalaposabb biográfiáját 1868-ban akadémiai tagtársa, Ipolyi Arnold készítette el. A Lonovicsot kutatók, illetve rá hivatkozók leginkább ezen emlékbeszédhez kénytelenek visszanyúlni – még ha Ipolyi alaposan belebelepillant is Horváth Mihály kútfőjének lenyomatába –, tehát joggal mondhatjuk, hogy az egri érsek képének kialakítása gyakorlatilag a művelődéstörténetünket megalapozó, „reneszánsz szabású tudós”⁸ szándékainak irányításával, akaratának megfelelően történik; s ez az az ok, ami miatt feltétlenül érdemes megvizsgálnunk a Lonovics szónoki vonatkozásait illető megjegyzéseit, álláspontját. Ipolyi több ponton is mentegetőzésre kényszerül – ergo normaellenes, hiszen retorikai tilalom a konfirmáció, vagyis a megerősítés⁹ – Kölcsey Ferenc Lonovicsot illető jellemzése kapcsán, miszerint az egyházi szónok „rhetori simasággal és fordulatokkal tudja észrevételeit közleni”. Méltatója szerint Lonovicsnál az ún. rétori elem csak ünnepi alkalmakkor és eleve később fejlődött ki, ezért nem hallhatta a korán elhunyt költő. Negatív minősítést próbál pozitívrá fordítani, ellentmondásba keveredve, hiszen más helyen arról volt szó, hogy Lonovics már pályája kezdetén jó szónok.¹⁰

Az egykori kanonok és a költő személyes kapcsolatát tekintve szintén túlzásként értékelhetjük az alábbi megállapítást, miszerint „egy évig terjedő” barátságként tartották volna számon kettejük viszonyát. Talán nem szükséges hosszan fejtegetni, hogy nem tekinthetjük hitelesnek e kijelentést... Kölcsey 1833. február 21-ei naplóbejegyzése – amelyre Ipolyi is hivatkozik – nem támasztja alá a nagyváradi püspök szavait: „az említett hat héti leczkézés esetében a lángszemű szomszéd legény külön missionarius lenne, mint a propaganda minden férfijai, bár Xaver Ferenznél szentebbek legyenek. Ezt az örök igazságot a megyei követek jól értették, ugyan azért a leczkéztetést meg is állították; de az egyház fíjai! Azok a dolgot más oldalról tekinték, s vívtak és harcoltak. Mind addig míg az egri kanonok Lonovics, vagy a fejérvári Majer szólottak, nem volt semmi baj. Amaz rhetori simasággal és fordulatokkal tudá észrevételeit közleni, emez pedig mindig valami liberálshoz hasonlót éreztetett.”¹¹

⁸ CSÁKY Károly, „S nagy neve emléket őrizi míg él a magyar” (180 éve született Ipolyi Arnold), <http://www.gomororszag.sk/465.html> (2010.01.01).

⁹ Eötvös például Kölcseyt – mint kritikust és mint politikust – volt kénytelen mentegetni; Ipolyinak Lonovicssal mint konzervatív politikussal kapcsolatban kell magyarázkodnia.

¹⁰ Jóllehet szónoki fénykorát 1839-től mondja. IPOLYI, i. m., 21.

¹¹ KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési napló*, s. a. r. VÖLGYESI Orsolya, Bp., Universitas Kiadó, 2000 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) (a továbbiakban: KÖLCSEY 2000), 92–93.

Felmerül a kérdés, miért hozta fel Ipolyi Kőlcsey szavait, miért gyártott köré egész kis ideológiát, hiszen egyszerűbb lett volna nem szólni a neheztelő véleményről. Leginkább abban az esetben érthetjük meg az előadó gondolatmenetét, ha elfogadjuk az alapvetést, miszerint a hallgatóság várta, hogy az elhunytak akár a *Hymnus* költőjére, akár más liberális hírességre vonatkozó viszonyát interpretálja a méltató.¹² Azért volt szükséges tehát e defenzíva, mert 1833. február 20-ai beszédével az akkor még káptalani követ „nagy feltűnést keltett”,¹³ ahogy ettől kezdve a teljes reformkorban, s így akárcsak élete, halála is jelképpé vált. Ipolyi Horváth Mihálytól kölcsönzi szavait a borsodi gyökerekkel bíró főpapot illetően: „Eszméi tiszták, világosak, kifejezései szabatosak; az irányban annyi erő és szépség, hangzatosság és választékosság, hogy e tekintetben vele csak az egy Kőlcsey vetekedhetett”.¹⁴ Horváth szavai – „Előadása könnyen folyó, gördülékeny” – a Kőlcsey általi jellemzéshez (rétori simaság és fordulatok) látszólag hasonló, valójában ellentétes értelmű.

A műfajok közötti átmenet kérdése az 1826. évi beszéd kapcsán

Az első, vizsgálatunk tárgyát képező beszéd¹⁵ 1826. május 10-én hangzott el, tárgya a néhai Klobusiczky József személyének és munkásságának méltatása volt, aki épp Pozsonyban, a hosszú kihagyás után összehívott rendi országgyűlés idején hunyt el, így tevékenységének értékelése óhatatlanul összekapcsolódott a rendi ellenállás után az udvar és a nemesség új kapcsolatkeresését, e nexusok megújítását szorgalmazó korszak hangulatával.¹⁶ Ugyan katolikus templomban hangzott el, Klobusiczky búcsúztatása mégis sokkal inkább közéleti, mintsem egyházi eseménynek számított: a politikai szempontból jelentős személyiség, a főispán méltatása egyben a status quo melletti kiállás eszköze volt. Nem beszélhetünk ugyanakkor a vallási háttér ellaposodásáról, csupán a korszellem változásáról.¹⁷ Ilyen körülmények között került sor a beszéd elhangzására –

¹² Lásd a Vasárnapi Ujság által megörökített beszámolót: „Tagok és hallgatóság szokatlan nagy számmal jelentek meg” a Lonovics feletti emlékbeszéd előadása során. Vasárnapi Ujság, 15(1868), 21. sz., 252.

¹³ KÖLCSEY 2000, *Jegyzet*, 349. Nyilván jelentős várakozások kapcsolódtak a diétához, ahogy pl. egy névtelenül fennmaradt, néhány évtizede ismert paszkvillus meg is örökíti: „Felderült a Reform napja / A szegény nép sokat vár, / Azt mondja, hogy sokat adott, / Adjatok hát ti is már!” N. N., *Gúnyiratok az 1833-i országgyűlésről*. Idézi PÁNDI Pál, „Hazug álmok papjai szűnnek”: *A magyar költészet antiklerikális hagyományai*, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1952, 97.

¹⁴ IPOLYI, i. m., 22.

¹⁵ LONOVICS 1826.

¹⁶ Klobusiczky József (1756–1826) a helytartótanács titkára, majd tanácsosa, a rendi Magyarország keretei között fényes hivatali karriert futott be. Fiume kormányzójaként, majd 1810-től (1826. február 8-án bekövetkezett) haláláig Borsod vármegye főispánjaként működött. Lásd SZINNYEI József, *Magyar trók élete és munkái*, VI, Bp., 1899, 571–572.

¹⁷ A korszellemre, az idők kívánataira hivatkozó érvelés a reformkor liberális retorikájának fontos eleme volt, néhány konzervatív – köztük Lonovics – ugyanakkor saját céljainak megfelelően használta a terminust. Vö. PONORI THEWREWK József, *Hazaifüi elmélkedések*, Pozsonyban, Snischeknél, 1833, 54–55; vö. BÉKEHÁZI Incze, *A korszellem*, Pest, 1838; lásd DOBSZAY Tamás, „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban

nem melleseleg egy pályakezdő, ám fiatal kora ellenére kiforrott elvekkel, mondanivalóval és kifejezőkészséggel bíró paptól, a város egyik kiemelt, a helyi katolikus társadalom szempontjából fontos intézményében, a „parochiális főtemplomban”.¹⁸

Bár az előadásnak nem a szakrális vetülete volt a lényeges, a 19. században a valláshoz való viszony nagymértékben ideológiai állásfoglalást is jelentett. A hagyományok tiszteletére építkező magatartás már ekkor meghatározta Lonovics – és konzervatív kortársai – szemléletét és retorikáját, s e templom ideális helyszín volt jelentős egyházi(as) politikai / politikai(as) egyházi események celebrálásához.¹⁹ Egy nevezetes közszereplő méltatása az intézményi keretek kialakulása előtt, azonban csupán évekkel korábban, a prédikáció-oratio-émlékbeszéd határterületét idézhette elő. Korántsem meglepő azonban Lonovics beszédének átmeneti jellege, hiszen pl. Gáti István 1828-ban még „úgy vélte, hogy a születőben lévő magyar világi retorikának a prédikációkészítés már kialakult szabályaihoz kell igazodnia”, Szeberényi Lajos viszont 1849-ben immár „a világi ékesszólás fölényéről beszél”.²⁰

1826-ban az országgyűlés összehívása, a régi és az új rendet képviselők küzdelmeinek minden téren megjelenő diskurzusa – nem beszélve az erős lábakon álló rekaticizmus felvilágosodás-ellenes retorikájáról – erősen meghatározta a közgondolkodást, így kerülhetett sor egy politikai felhangoktól sem mentes beszéd elhangzására.²¹ Nem tekinthetjük ugyanakkor egyedülállónak vagy úttörőnek e szempontból Lonovics előadását, példának okáért már Meszlényi Antal a gyászbeszéd politikai jellegére utal „kalapos királyunk” nekrológiájával kapcsolatban: „E nyersanyag kétségtelenül a tényeken alapult, de hangján mégis kiérzett, hogy olyan ember szedte csokorba, akinek minden törekvése odairányult, hogy VI. Pius előnyeit kidomborítsa II. József rovására, ami pedig ily gyászbeszédben nem lett volna egészen ildomos.”²² A (halotti) prédikáció – sőt a (halotti) oratio, vagyis a

hallható igazság szavához”: A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban, Századvég, 13(2008), 114–150, főként 122–126.

¹⁸ A reformáció idején kálvinistává lett Miskolc lakosságának felekezeti összetétele a 18. századi népességnövekedés idején egyre tagoltabb lett. A 19. század első felében a többségi (hozzávetőlegesen 50% körüli) reformátusok mellett jelentősen nőtt a római katolikusok, illetve más egyházakhoz tartozók aránya. Lásd FARAGÓ Tamás, *A város népessége = Miskolc története 1702–1847-ig*, szerk. DOBROSSY István, Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2000 (Miskolc története, III/1), 151–272.

¹⁹ A mindszeinti, másképpen alsóvárosi templom a kisszámú miskolci katolikus lakosság számára mindvégig megőrizte – a középkortól fennálló – vallási menedékhely jellegét, több időszakban is az egyetlen katolikus templomként funkcionált a városban. Vö. *Az egri főegyházmegye schematizmusa, II: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, szerk. SOÓS Imre, Bp., Szent István Társulat, 1985, 133–135.

²⁰ VÍGH, i. m., 146.

²¹ Megváltozott a polémia iránya; már csak részben a protestantizmus, sokkal inkább a felvilágosodás ellen irányult. Lásd LUKÁCSI Zoltán, *Egy ismeretlen Apoc: Apoc József (1759–1813) prédikációi*, ItK, 109(2005), 494–503, idézet: 501. Ez az érvelésmód jellemző Lonovicsra, azzal a megkötéssel, hogy konkrétan a katolicizmusra irányuló védelem esetén polemizált erőteljesen a protestantizmust képviselőkkel. Vö. ugyanakkor a kortárs álláspontjával; a felvilágosodás korában és utána szokatlan a vallás és tudomány együttélése, nincsenek a korábban jellemző hitviták, így társadalmilag a felekezeti kérdések jelentősek. IPOLYI, i. m., 34. Ipolyi tehát még a vallási vetületét emeli ki a katolikusok és protestánsok harcának.

²² MESZLÉNYI Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1848)*, Bp., Stephaneum Nyomda, 1934, 45.

világi szónoklat is – lehet politikai eszmékkel áthatott, azonban még nem jellemző – emeli ki Lonovics ’26-os alkotásának újszerűségét Ipolyi.²³ Lukácsi Zoltán szerint ugyanakkor már a felvilágosodás korában gyakoriak a politikai utalások – főleg II. József-re és Napóleonra –, a 19. század elejére pedig egyetemesen érvényes a politikai hangvételű beszédek léte.²⁴ A nagyenyedi református kollégium – históriát és ékesszólást tanító – professzora, Hegedűs Sámuel²⁵ fontosnak tartja előtérbe helyezni a halotti beszéd tiszteletadó jellegét, sőt egyenesen elhatárolódik a politikai állásfoglalástól: „Hagyjuk-el tehát egy státus’ nagy emberének politikai oldalát; mert a’ mellett hogy bajos, nem-is lehet az egy ilyen órának foglalatossága, végyük csak erkölcsi oldalról”.²⁶ Nem lényegtelen szempont ugyanakkor az erdélyi papoknak, tudósoknak a szűkebb Magyarországtól eltérő állapota, pl. Antal János²⁷ végig „a’ két Magyar Hazának” államférfiját ünnepli beszédében.²⁸

Talán éppen a felfokozott politikai hangulatnak a valóság minden területére – úgy a magán-, mint a közéletre – egyaránt rátelepedő jellemzőjéből adódott Lonovics megfelelni akarása, s az ebből következő rendhagyó megoldása: a szokványos kérdésre adott rendkívüli válasz. A vonatkozó kérdést talán úgy fogalmazhatnánk meg leginkább: mit jelent az aktuális esemény, Klobusiczky József halála, milyen jelentés rendelhető alakjához halála után. Az alig egy esztendeje lekipásztorkodó, fiatalsága ellenére higgadtságával, határozottságával kitűnő Lonovics láthatóan szűknek érezte a saját maga által generált feladat, vagyis a tervezetten politikai mondanivalótól visszhangzó szónoklat szimpla halotti beszédként történő celebrálását. A műfaji kereteket nyilván kénytelen volt részben megtartani, másrészt viszont céljainak megfelelően kitágítani, sőt átalakítani.

Az emlékbeszéd hazai debütálása a köztudatban Kölcseynek Kazinczy Ferenc felett tartott 1832-es szerepléséhez kötődik,²⁹ ez azonban nem jelenti azt, hogy szó szerint a

²³ IPOLYI, i. m., 13.

²⁴ LUKÁCSI i. m., 502. Lonovicsnál teljesen természetes a katolicizmus primátusát megkérdőjelező rendszer és a társadalmi-ideológiai változásokat előidéző császár elleni verbális támadás, lásd pl. a jozefinizmusról és a konkordátumról írt műveit: [LONOVICS József], *A jozefinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*, Bécsben, 1851 (a továbbiakban: LONOVICS 1851); Uő, *Az 1855-i augusztus 18-ról kelt osztrák konkordátum magyar szempontból tekintve*, [Bécs, 1855], OSZK Kt., Fol. Hung. 1917 (Lonovics József kisebb munkái), 1^r–4^v. Kiadta BUSKU Anita Andrea, *Lonovics József a jozefinizmusról és az 1855. évi konkordátumról*, Egyháztörténeti Szemle, 10(2009), 3. sz., 83–102 (a továbbiakban: LONOVICS 1855). A – száműzetését töltő – főpap leggyászosabban II. Józsefet festi le uralkodóink közül: „a történelem híven őrzi emlékezetét azon fejedelmeknek is, kik balul tanácsolva, édes anyjuk, leghűségesebb szövetségesök elnyomásában, trónjok legszilárdabb alapjának támaszlopának elerőtlenítésében vélték hatalmuk gyarapodását feltálalhatni”. LONOVICS 1855, 4^r.

²⁵ HEGEDŰS Sámuel, *A’ status’ fő-embere erkölcsi oldalról megítélve, egy halotti tanítás, melyet a’ római sz. b. Széki gróf Teleki Sámuel úr ő excellentiájának [...] elmondott*, 1822 = *Halotti beszédek*, Kolozsvár, 1825 (a továbbiakban: HEGEDŰS S. 1822), 117–151.

²⁶ HEGEDŰS S. 1822, 121.

²⁷ ANTAL János, *Nemzetiünk’ bölcsének, nagy méltóságú r. sz. b. gróf Széki Teleki Sámuel kegyelmes úrnak [...] utolsó tisztetségére tartott beszéd [...]*, 1822 = *Halotti beszédek*, Kolozsvár, 1825, 155–197.

²⁸ ANTAL, i. m., 195.

²⁹ FENYŐ István, *Valóságábrázolás és eszményítés 1830–1842*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990 (Irodalomtudomány és Kritika), 50.

költő lett volna az első ilyen jellegű előadás szülőatyja honunkban, mindössze a legjelentősebb; a műfaj életének szempontjából lényegi kezdőpontként értékelhető e fellépés. A kategóriával kapcsolatban felmerülő másik fontos jellemző, a műfaj intézményes jellege ugyancsak megfontolandó körülmény, hiszen az emlékbeszédek körébe sorolható alkotások léte elsősorban az Akadémiához köthető, vagyis alapvetően az 1830. év után jönnek létre – bár rövid idő elteltével egyre-másra – a magasztaló beszédek.³⁰ 1826-ban a tudós társaság még nem érte el az intézményesülés szintjét, sőt megvalósíthatóságának lehetősége is kétségesnek számított.

A főispánról megemlékező szöveg kapcsán a leginkább szembetűnő momentum a szerző, a kortársak, sőt a szakirodalom kétségeit egyaránt tükröző műfaji bizonytalanság. Nem tekinthetjük lényegtelennek vagy terméketlennek a dilemma felvetését, mivel a kézenfekvő lehetőség – a halotti beszéd – a magyar retorika több száz éves hagyományának egyik legősibb terméke, s ebben az esetben az újítás a rendelkezésre álló keretek között a társadalmi valóság sajátos szempontú kivetítését jelentené, míg emlékbeszédként nívumnak kellene értékelni magának a kategóriának a választását.³¹ Az oratio lehetőségét sem vethetjük el ugyanakkor.

A szerző halotti beszédként (oratóiként?) nevezi meg írását, nyilván az elhangzáskor is ehhez a besoroláshoz ragaszkodott, ahogy kortársai, például Palóczy László³² – vagy akár a Borsod vármegyei közgyűlési jegyzőkönyv írnoka – szintén.³³ Ipolyi Arnold ellenben 1868-ban már emlékbeszédként aposztrofálja a beszédet.³⁴ Leginkább nála szembetűnő a szónoklat tárgyának objektivitásra törekvő, mégis – az előadó liberális értékrendjéből fakadó, helyenként bíráló hangnemű – szubjektív megítélése, amely esetlegesen befolyásolhatta műfaji meghatározása során is.³⁵ A 20. század első felében megjelenő kiadványok a gyászbeszéd kifejezést használják,³⁶ netán a semleges beszéd³⁷ vagy szónoklat³⁸ terminust, míg az ezredforduló körüli évtizedek – alapvetően a korábbi szak-

³⁰ PORKOLÁB, *i. m.*, 122–139.

³¹ Ipolyi a beszéd elméleti hátterén gondolkodva azt írja: halotti beszéd régtől van magyar nyelven, viszont Lonovics mást, újat alkot. Lásd IPOLYI, *i. m.*, 10–11.

³² Idézi SZENDREI János, *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*, IV, Miskolc, 1911, 250–252.

³³ Lonovics iratai között található „kihúzási” példányát lásd OSZK Kt., Fol. Hung. 1920 (Lonovics József iratai), I, 37.

³⁴ Ipolyi a következő megnevezéseket használja: „politikai színezetű emlékbeszéd”; illetőleg „első emlékbeszéde” (a sorszámnev, illetőleg a ’63-as szónoklattal való állandó említés egyértelművé teszi, hogy nem egyszerűen ’megemlékezés’ értelmű a szókapcsolat). IPOLYI, *i. m.*, 21, 30.

³⁵ Vö. IPOLYI, *i. m.*, 10.

³⁶ Így tesz SZENDREI, *i. m.*, 250; miként VÁRADY, *i. m.*, 35.

³⁷ SZINNYEI, *i. m.*, VII, 1900, 1368–1372. (A Klobusiczky-szócikkben viszont kiemeli, hogy Lonovics „gyászünnepélyt” és „emlékbeszédet” tartott az elhunyt felett, ami azonban valószínűleg ’megemlékezés’ jelentésben olvasandó. Lásd SZINNYEI, *i. m.*, VI, 1899, 571–572.)

³⁸ VICZIÁN János, *Lonovics József = Magyar katolikus lexikon*, szerk. DIÓS István, VI, Bp., Szent István Társulat, 2003, 90–91.

irodalomra visszavezethetően – ismét a gyászbeszéd megnevezést követik.³⁹ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a retorika megnevezésével kapcsolatban a 19. század eleje táján észrevehető változás következik be, az „ékesszóllás” terminust mind gyakrabban váltja fel a „szónoklat” kifejezés.⁴⁰ Gyakorlatilag tehát kizárólag – ráadásul a Lonovics feletti emlékbeszédében – Ipolyi nevezi emlékbeszédnek (és ő maga is többször nyilvánítja pl. gyászbeszédnek más helyütt) a vizsgált szöveget; sem őt megelőzően, sem azóta nem született tanulmány, amely ekként minősítené Klobusiczky méltatását, vagy akár Lonovics szónoki vonatkozásait, írásait bővebben jellemezné.

Lonovics terminológiájának és narrációjának vizsgálata a kialakulatlan, az új célok-
nak kevésbé megfelelő keretekre utal. A „halotti oratio”, mely a „Gyász-Innepet” van
hivatva méltósággal betölteni, a szerző szavaiban ugyanis egy „végső Tisztelet-tétel” –
ez inkább a gyászt, a fájdalmat érzékelteti –, mely azért halasztódott viszonylag sokáig,
„hogy a’ mit egyenként kívántatok, azt Köz Gyűléstek, a’ Maradék’ emlékezetére is
elhatározott köz végzéssé szentelné” – ez viszont a fájdalommentes emlékezés melletti
választás esélyét erősíti. A közérdek tehát az egyéni sors alakulásának követését, az
abból való okulást a személyes érdekek – mint az elhunyt hozzátartozóinak fájdalma –
fölé emeli, s ezzel a konkrét ünnepség eléri célját: e mondanivalónak „az egész Haza
előtt maradandó bizonyossága lesz”.⁴¹

Megfontolandó lehet a következő megjegyzés: „azt kell ditsérnem, kit a’ *közönséges
siralom* már előttem eléggé megditsért”; talán a jelzős szerkezet egy korábban megtartott
halotti búcsúztatóra vonatkozik (ahogy részben a következő határozói igenév is: „egy
olly Férjfiút akarok ditsérni, kit könnyebb *zokogva*, mint beszéddel magasztalni”).⁴²
Újabb érv lehet e momentum az emlékbeszéd mellett, ugyanakkor elképzelhető, hogy
korábban elhangzott halotti prédikációra vagy halotti oratio-ra vonatkozik; s nem a
szimpla búcsúztatás és a magasabb rendű esemény megörökítésének összehasonlításáról,
a siratás emocionális–actio, illetve a beszéd intellektuális–verbális különbségének felvil-
lantásáról van szó. A Klobusiczky feletti beszédben jóllehet szerzőnk a halott „emléke-
zetének újítására” kíván szolgálni,⁴³ szóhasználata az emlékbeszéd műfajához való köze-
lítést erősíti, amelynek gyakori formulája: az „emlékét megújítja”, „emlékét megelevení-
ti”.⁴⁴

³⁹ Lásd pl. LOTZ Antal, *Juhász Kálmán tudományos gyűjtése Lonovics püspök kormányzásáról = Emlék-
ülés, i. m.*, 4–20, főként 6. Lotz a Lonovics-kutató Juhász Kálmán, illetőleg Hermann Egyed forrásaira hivatko-
zik, vagyis tulajdonképpen ugyancsak a korábbi álláspontot veszi át.

⁴⁰ Vö. PAPP Kornélia, *Magyar Cicero kerestetik! A magyar romantika retorikaszemlélete a 19. század első
felében íródott retorikai művek tükrében*, Magyar Nyelvőr, 127(2003), 2. sz., 227. A szerző szerint e változás
tisztn jelzi a pronuntiatio elocutio-ival szembeni megerősödését, 228.

⁴¹ Az idézetek helye: LONOVICS 1826, 7.

⁴² Uo. Kiemelések tőlem.

⁴³ LONOVICS 1826, 13.

⁴⁴ TVERDOTA György, *Az emlékbeszéd mint a kultikus és a kritikai beállítottság és nyelvhasználat közötti
átmenet modellje = Az irodalom ünnepei: Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000
(A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9), 87–95, főként 88.

A műfaj kérdésének megválaszolásához nem jelentenek támpontot a kiadás körülményei, többek között az, hogy Lonovics nyomtatásban megjelent beszédéhez – Palóczy László tollából – vers is van csatolva;⁴⁵ ugyanis e megoldás korántsem volt szokatlan a kérdéses időszakban megjelenő szónoklatok esetében. A „Borsod Vármegyei Fő Notárius” alkotása nem terjedős, mindössze hat versszakot, 48 sort tesz ki, ami nem jellemző ugyan általában az emlékkersekre – hiszen egy valamirevaló költemény száz sornál kezdődik; ellenben az is igaz, hogy az adott esemény jellegéhez rendelendő a terjedelem, amely alkalmat Palóczy könnyen elképzelhető, hogy kisebb jelentőségüként értékelt, mint Lonovics. A tény, hogy hónapokkal a méltatott halálának bekövetkezése után hangzott el a szónoklat, ugyancsak sekély következtetésre nyújt alkalmat, mivel gyász- és nem csupán emlék- – beszédre a szomorú eseményt évekkel követően is találhatunk példát.⁴⁶

Konkrét segítségünkre lehet azonban a műfajok lényegi jellemzőinek oppozícióba állítása.⁴⁷ A halotti beszéd hármas funkcióval bír, amely nem más, mint a lamentatio (siralom), a laudatio (dicséret) és a consolatio (vigasztalás). Ezzel szemben az emlékbeszéd legfontosabb szerepe a laudatio; előfordulhat olyan eset, hogy a szónok rákényszerül a lamentatióra, de egyébként tiltott, a consolatióra pedig nincs szükség. Az oratio főrésze ugyancsak a laudatio, vagyis a halott magasztalása.⁴⁸ A Horváth János által megfogalmazott követelmény – miszerint az egyes emberek hibáit igyekezzen jobb színben feltüntetni az előadó – Tverdotánál még erőteljesebben szól: a szónok feladata az elődök és kortársak hőszökként vagy legalább a történelem jeles alakjaiként történő bemutatása.⁴⁹ E kívánságnak Lonovics tökéletesen eleget tett.

A magasztalás tehát mind a gyász-, mind az emlékbeszédben követelmény, a konfirmáció – a méltatott nagyságára vonatkozó megerősítés – azonban csak az utóbbiban tilalmas, ahol fel kell mutatni, hogy a megemlékezés alanya fontos tényezők megteremtője. Lonovics már a Klobusiczky feletti beszédében fontos feladatának tartja mindezt,⁵⁰ s hangsúlyozza, hogy a főispán a pestis leküzdőjeként kiemelkedett kortársai közül,⁵¹

⁴⁵ Erről a költeményről egyetlen helyen történik említés, ahol is a méltató a „silány elégia” minősítést használja a műre, lásd IPOLYI, i. m., 15.

⁴⁶ Az emlékbeszéd egyik széles körben elfogadott műfaji sajátossága, hogy a halálozástól „időbeli distancia választja el”. Lásd TVERDOTA, i. m., 88.

⁴⁷ A halotti beszéd és emlékbeszéd összevetésének problematikájához lásd HORVÁTH János, *Az ékesszólás a koporsónál*, Weszprémben, 1816; TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció = A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, szerk. Uő, Bp., Kijárat Kiadó, 2000, 165–166; TVERDOTA, i. m., 88–89.

⁴⁸ Vö. KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas Kiadó, 1998 (Historia Litteraria, 5), 164.

⁴⁹ HORVÁTH 1816, 9–10; vö. TVERDOTA, i. m., 87.

⁵⁰ Hasonlóan Palóczyhoz: „Nagy Ember! kétszer szabadítván meg / A’ Pestistől Hazádat”. LONOVICS 1826, 26. (A lapszámozás a 32. lapot követően ismét a 25. lapszámmal folytatódik.)

⁵¹ Életrajzi momentumként említi a döghalál feltartóztatását, szándékosan elmulasztva a *Nagyenyed-i retorika* – egy évtizeddel későbbi, azonban antik gyökerekkel bíró – ajánlását, miszerint a ragályt úgy írja le a szónok, mint valamely feltétel alatt bizonyosan eljövendőt. Lásd *Az ékesenszólás vagy rhetorica elemei a római nyelvre alkalmazva, a tanuló ifjúság s közönséges leczkék számára*, Nagyenyed, 1839, 83. Ugyane forrás a reménykeltés módjaként nevezi meg, ha a hallgatóságot meggyőzzük arról, „hogy nékie annak elérésére elég

nem beszélve követésre méltó, mélyen hívő habitusáról.⁵² A tanulság keresése didaktikus funkció, az emlékbeszéd sajátja, viszont a halotti beszéd is feladatának tekinti az értelem felmutatását az élők számára, amely – egyébként a két szövegben közös pontként – a virtusokban gazdag, hívő életútra, mint az egyetlen lehetséges választásra vonatkozik. Ennek felismeréséhez a szerző lényegi vonások kiemelésén át juttatja el a hallgatót/olvasót, „mellyek nem ugyan méltó Fájdalmatok’ enyhítésére, de, legalább édes emlékezetének újítására szolgálhatnak.”⁵³ Nem a hallgatóság fájdalomának orvoslása, sokkal inkább a halott emlékezetének fenntartása, tetteinek méltatása, s a közösség mozgósítása a célja – fogalmazódik meg a gondolat. Előadónk vigasztalni kívánja a jelenlévőket, a vigaszt azonban az emlékezés nyújtja, amely által a hazafiság eszméje újratermelődik. A lélekhez szólva kiemeli: „Nem siratni tehát, hanem csak áldani akarjuk ezentúl emlékezetet”,⁵⁴ amely megfelel a Tverdota által kiemelt meghatározásnak, s ismét az emlékbeszéd-jelleget erősíti.⁵⁵ Lonovics kijelöli a súlypontot: „nem akarok én többé benne semmit se látni, a’ mit belőle a’ halál’ fagyaloló keze kitörült! Csak [...] Keresztény Virtussait”,⁵⁶ ebből azonban nem az következik, hogy az egyház borsodi szolgája a legfontosabbnak a vallást tartaná; sokkal inkább a harcos katolikus, gyakorlatilag konzervatív, tehát az úgymond „hazafias” személyiséget – így az emlékez(t)és révén a vigasztalás és a siratás háttérbe szorul, míg a dicsőítés és a tanítás előtérbe kerül. *Némileg* hasonlóan Méhes Sámuel érveléséhez,⁵⁷ aki szerint „A’ halotti beszédeknek kettős-czéljok vagyon, a’ meghóltak emlékezte, ’s az élőknek tanulsága.”⁵⁸ Lonovics azonban jóval fontosabb szerepet szán a Klobusiczky által jelképezett, a szerző által kívánatosnak tekintett „hazafias” karakternek, mint magának az elhunynak.

Normabontónak tekinthetünk egy szöveget, ha bírál, miként Kölcsey tette Kazinczy feletti emlékbeszédében; mikor a nemzeti hálátlanság toposzát felhasználva azt a nemzeti közösséget kritizálta, amelyért Kazinczy az életét áldozta. E toposz továbbél többek között Petőfi Sándornál, Szép Károlynál, Arany Jánosnál, azonban már Lonovicsnál is megfigyelhetjük felbukkanását. A hatásos szerkesztés érdekében a kritikára készülő szónok a *genus demonstrativumból*, vagyis a bemutató beszédből – jelen esetben a laudatióból – átteszti előadását a *genus iudicialéba*, a törvényszéki beszédbe. Lonovics több

ereje és segédeszközei vagynak”, uo. Lonovicsnak sem a félelem-, sem a reménykeltés nem állhatott szándékában, hiszen éppen a főispán kivételes érdemeit kívánta hangsúlyozni; esetleg igyekezett a retorikai megoldásokat háttérbe helyezve az objektív biográfia megrajzolására, legalábbis e ponton. A pestissel kapcsolatos konkrét utalást illetően Lonovics valószínűleg Klobusiczky 1795–1796. évi, főleg a Szerémségben pusztító járvány megfékezésében vállalt szerepére céloz. Lásd SCHULTHEISZ Emil, *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*, Piliscsaba, MATI, 2006 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 62), 196–207.

⁵² Ipolyi Lonovicskal kapcsolatban – szónoki pályájának fénykora (1839–1848) alapján – az irodalom munkásságának képét emeli ki, szemben az egyház fiával. IPOLYI, *i. m.*, 3.

⁵³ LONOVICS 1826, 13.

⁵⁴ LONOVICS 1826, 31.

⁵⁵ TVERDOTA, *i. m.*, 89. Vö. TAKÁTS 2000, 165.

⁵⁶ LONOVICS 1826, 26.

⁵⁷ MÉHES Sámuel, *A’ nagy cancellarius’ képe, melyet római sz. bírodalombéli gróf Széki Teleki Sámuel [...] élete leírásában [...] egy halotti beszédben előadott, 1822 = Halotti beszédek*, Kolozsvár, 1825, 43–88.

⁵⁸ MÉHES, *i. m.*, 45.

ponton is bírálja a hallgatóságot, ahogy a későbbiekben még szót ejtünk róla. Az arisztotelészi–quintilianusi rendszer harmadik beszédfajtája, a *genus deliberativum* vagy tanácskozó beszéd ugyancsak megtalálható az 1826-os szövegben. Elődei rendszerét Melanchthon bővítette ki a *genus didascalicum*-mal, az egyházi és a tudományos előadáshoz kapcsolódó tanító beszéddel.⁵⁹ Lonovics a felvilágosodás, a jozefinizmus és a liberalizmus elleni – pontosabban a status quo melletti – küzdelemhez, vagyis az elsődleges céljához használta leginkább e beszédnemet.

A diszpozíciót tekintve a hagyományos barokk prédikáció felépítését látjuk.⁶⁰ A szöveget három egységre tagolhatjuk – a felosztást maga a szerzői instrukció is támogatja, hiszen a *textus*⁶¹ és a bevezető rész (*exordium*) végén Lonovics a téma megadása (*docilitas*) során bejelenti mondanivalója két részre történő elkülönítését (*partitio*):⁶² az első rész a hivatali érdemeiről, a „halhatatlan érdemű” hazafi típusáról szól; gyakorlatilag kizárólag a Bibliára történő utalások segítségével. Ezt a hányadot tekinthetjük leginkább a halotti beszéd műfajához hasonlatosnak; míg a második szakasz a méltatott tulajdonságaira, a „virtusokkal ékeskedő” konkrét személyre vonatkozik, amelyben a szerző bibliai és klasszikus idézeteinek nagyságrendje körülbelül megegyezik, azonban mégiscsak gyakoribb az antik auktorok említése – ez a tény némileg az *oratio* műfajához közelíti a művet. Ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy a részek emlékbeszéd- (illetőleg *oratio*)-jellegűek, mert előtérbe kerül a dicsőítő és tanító célzat, háttérbe a vigasztalás és a siratás. Talán az emlékbeszédhez közelítés mellett szól a *textus*-választás – technikai-
lag a prédikáció sajátja –, amely nehezítő körülményként a halhatatlan emlékezetéről, az emlékezetben való megőrzéséről szól. A *propositio*-ban láthatjuk az általános jellegű *thesis*-t (halhatatlan az ember, aki Istennek tetszően élt) és a konkrét esetre vonatkozó *hypothesis*-t (halhatatlan Klobusiczky, mert Istennek tetsző elveknek megfelelően, konzervatív eszméket vallóan élt). A részek végén a szerző előtérbe helyezi a vigasztaló funkciót, ugyanakkor az emlékezéssel karöltve, vagyis az emlékbeszéd funkciója eluralkodik a gyászbeszéden.

A prédikációban fontos követelmény az egyetlen igazság közvetítése, az *oratio* ezzel szemben nem kinyilatkoztatás, hanem csupán egy lehetséges valóság felvetése, amely-

⁵⁹ Egyes szerzők vitatják a beszédnem Melanchthonhoz való kötését. Vö. VIGH, *i. m.*, 448–449.

⁶⁰ Lukácsi szerint a 18. század végén a katolikus prédikációkban paradigmaváltás történt, amely – a korábban említettek mellett – a következőkben ragadható meg: „újfajta érvelés és beszédszerkesztés” (a barokk prédikáció hagyományát folytatja a felépítésben, azonban „a tartalom és a nyelvhasználat egészen új”). LUKÁCSI, *i. m.*, 501–502. Ez nem teljesen igaz Lonovicsra, hiszen ő nemcsak a Bibliát és az egyházatyákat, illetve – jóval ritkábban – a pápai és zsinati dokumentumokat használja, hanem jelentős mértékben klasszikus szerzőket is, jelen esetben főként Seneca és Tacitus írásait. Az egyházi értelmiség laicizálódásának jelensége nyilván nem terjedt ki teljesen a sajátváronyi lelkipásztorra.

⁶¹ Fontos jellemző, hogy prédikáció *textus* nélkül nem létezhet; a bizonyítás pedig további bibliai szövegekhez kifejtésével történik, ezen túlmenően azonban általános formajegyei nincsenek, amelyek segítségünkre lehetnének.

⁶² LONOVICS 1826, 7.

nek elhitésehez csaknem bármely eszköz megengedett;⁶³ szemben a prédikációval, ahol a szónok elsősorban a Bibliát használja saját szavainak igazolásához.⁶⁴ Ez utóbbi a Klobusiczky feletti beszédre részben igaz is, azonban az ókori szerzőknek és a felvilágosodás-elleni diskurzusnak Lonovics legalább akkora szerepet szán védelmezése során, mint a Szentírás szavának. A prédikációban sem tilalmas az antik szöveghelyek használata, azonban az oratióra mégis jellemzőbb, így ez újabb erősítést jelenthet utóbbi mellett.

Érdemes megvizsgálni a szónok személyét, illetőleg pozícióját, hiszen oratiót tarthat ugyan papi személy, azonban csakis saját környezetén kívül. Palóczy Lonovicsot „mint halotti orator” nevezi meg,⁶⁵ viszont kérdéses lehet, milyen értelemben használja a kifejezést: egyszerűen a szónok, az előadó szinonimájaként;⁶⁶ vagy a prédikátortól való megkülönböztetés szándékával.⁶⁷ A miskolci születésű, sajtóvárkonyi plébános a miskolci templomban feltételezhetően a saját miliójében – önnön egyház- és vármegyéjében – nyilvánult meg, ez alapján el kellene vetnünk az oratio lehetőségét, vagyis prédikációról beszélhetünk.

A nyelvkérdés esetleg támpontot jelenthet a műfaji dilemma eldöntéséhez. Az újkorban a prédikáció szinte kizárólagosan, az oratio azonban csupán jellemzően volt anyanyelvű, viszont utóbbi gyakorta keletkezett latinul is. A konkrét helyzetben – a magyarul íródott szöveg esetében – ugyan e tény nem nyújt segítséget; az intertextuális betétek ugyanakkor mégis megoldással szolgálhatnak. Alapvetően leszögezhetjük, hogy Lonovics igyekezett mindig eredeti nyelven közölni az idézésre szánt szövegrészeket, így jelen esetben az ókori munkák „deákul” szerepelnek; a Bibliából vett részletek ugyanakkor magyarul – talán azért, mert szerzőnk az Írás szavait rendkívül fontosnak tartotta, illetőleg az anyanyelvi kiadások lehetővé tették a szöveghelyek könnyebb, mindenki általi követhetőségét. Így a latin nyelvű részek egy magasabb rendű síkot képeznek a

⁶³ „Ami mellett az orátor beszél, az sokszor nem igaz; ellenben a lelki tanító prédikációja materiájának mindig igaznak kell lenni. Ő a bűnt soha nem oltalmazhatja, sem helyben nem hagyhatja”. TÓTH 1802, 15; idézi VÍGH, *i. m.*, 70. „A világi szónok mindenáron a maga javára akarja fordítani hallgatói indulatát, s ennek érdekében »hízelkedik, a dolgokat nagyítja, könyörög a hallgatóinak, sír, csúfolódik, vagdalkózik, gúnyolódik«, míg a prédikátor nemcsak indulatba hozni, hanem tanítani és jobbitani is akar, s szabad meggyőződésre, csendes elmélkedésre serkenti hallgatóit.” TÓTH 1802, 15–16; idézi VÍGH, *i. m.*, 149. Vö. KECSKEMÉTI, *i. m.*, 168.

⁶⁴ KECSKEMÉTI, *i. m.*, 56.

⁶⁵ SZENDREI, *i. m.*, 250.

⁶⁶ Vagyis rhetor. Vigh felhívja a figyelmet, hogy a 19. században a rhetor és orator „megkülönböztetése egyre elmosódottabbá válik”, „a kortársak egy része nem érezte már” a két fogalom közötti különbséget. VÍGH, *i. m.*, 443; vö. BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 1971, 47. Az orator fogalmának elhatárolása a poétához képest is gyakori volt a magyar retorikátörténet során: „A poétának az éles elme, eleven képzelődés, kimivelt értelem fő díszei; az orátornak a mély elme, érett ítélet, tudósult ész különös tulajdonságai.” Lásd FEJÉR György, *Az ékesszólásra egy tekintet*, TudGyűjt, 1818, 7. sz., 24–37. Vö. „a” természet szüli a” jó Orátort, valamint a” jó Verselőt (Poétát).” GÁTI, *i. m.*, 9. Fejér, hasonlóan többek között Balogh Sámuelhez, hierarchiát is vél felfedezni a két terület, illetve képviselői között: „Az Oratorság tulajdon erejére, s fontosságára nézve a” Poësisnál nyilván jelesebb.” FEJÉR, *i. m.*, 25. Lásd még BALOGH Sámuel, *Az ékesszólásnak ismertetése s felvilágosítására szolgáló némely jegyzetek*, TudGyűjt, 1823, 8. sz., 29–67, főként 29.

⁶⁷ Vö. TÓTH 1802, 15.

teljes szövegen belül, párhuzamban a mélyebb mondanivalóval (persze az is lényeges körülmény, hogy az antik szerzők műveiből nem álltak rendelkezésre megfelelő fordítások, vagy nem terjedtek el még széles körben). Ez esetben az idézetek konkrét jelentése sem igazán fontos, amely azt a megfontolást teszi lehetővé, hogy csupán látszólag a bibliai háttér, a vallás, sokkal inkább a klasszikus műveltség, a politikai álláspont védelme a lényeges. Másként megközelítve a kérdést: a tágabb környezetnek, az átlagos hallgatóságnak az isteni vigasztalás, míg a műveltebb és igényesebb közönségnek az emberi nagyság, a követendő – bár hithű katolikus, hangsúlyosabban konzervatív – magatartás megrajzolása, az emlékez(tet)és a cél.

A 19. század eleji retorika sajátosságainak meghatározásakor hasonló nehézséggel találkozunk, mint a barokk stilisztika esetében. Kecskeméti Gábor felhívja a figyelmet Hausser Arnold meglátására: „az ugyanazon stílust reprezentáló alkotások közös sajátosságai »nem formai természetűek, hanem a kor világnézetéből, közérzetéből és filozófiájából fakadnak«.”⁶⁸ Az alkalom és a helyszín meghatározóbb tényező abból a szempontból, hogy milyen műfajba tartozik egy szöveg, mint akár maguk a műfaji formajegyek; vagyis mindenképpen emlékbeszéd-ről beszélhetünk, ha az Akadémián hangzik el egy szónoklat.⁶⁹ A 15. század provizórikus időszak – a sermo és oratio átmenetét figyelhetjük meg –, akárcsak a 19. század eleje, amely a prédikáció és oratio, illetőleg emlékbeszéd határsávja. Nem tekinthetnénk tehát emlékbeszédnek a szöveget, hiszen még nincs intézményi háttér, azonban éppen emiatt a közösséget intézményként egybefoglaló szimbolikus templom emlékbeszéd-jellegűvé teheti a beszédet.

Stílusjellemzők, 1826

Lonovicsról nem mondható el, hogy kizárólag vigasztalni (consolare) vagy mozgósítani (movere), illetőleg tanítani (docere) akart, és nem volt számára fontos a gyönyörködtetés (delectare), láthatóan – mondhatnánk, hallhatóan – igyekezett minden kínálkozó eszközt felhasználni az általa elérni kívánt cél érdekében, egyben megfelelni a retorika hármaskörének követelményének. Bár Lonovics az értelemre kívánt hatni, s e törekvéséről maradéktalanul meggyőzte méltatóit is,⁷⁰ az elokúció igen fontos szerepet kap a beszédben, talán túlzottan is; annak ellenére, hogy a szerző kifejezetten elítélte a szofista retorikát.⁷¹ Miután előszóban hangzott el a beszéd (nem tudjuk, a szerző számíthatott-e a megörökítés igényére), az előadó törekvése elsősorban az akusztikus élmények – akár egymást

⁶⁸ Lásd KECSKEMÉTI, *i. m.*, 52.

⁶⁹ Vö. TAKÁTS 2000, 168: „egy adott közösség képviselője beszél magának a közösségnek a közösség egy elhunyt tagjáról.”

⁷⁰ Minden szakirodalmi utalás Horváth Mihályra vezethető vissza: „Ő többnyire az értelemhez szólott, ritkábban a kedélyhez”. HORVÁTH 1864, 326.

⁷¹ „A szicíliai iskola legnagyobb veszélye abban rejlett, hogy hozzászoktatta az elméket a fülnek tetsző, külsődleges szépségek élvezetéhez, feláldozta a gondolatot a kifejezésnek, a tartalmat a formának, s még ezen belül is a racionális elemet a pusztán érzékinek.” VÍGH, *i. m.*, 15.

erősítő – jellegére irányulhatott. Más kérdés, hogy nyomtatáskor a vizualitást támogató eszközök – a beszéd elejére illesztett metszet, a kurzív szedés stb. – ugyancsak előtérbe kerültek. A teljes szövegben számos gorgiaszi alakzat, elsősorban alliteráció található; közülük különösen említésre méltó a hangsúlyos helyzetben felbukkanó gégehang. Bár a magyar nyelv tipológiáját tekintve eleve első szótagi hangsúlyos, mégis feltűnő és eredményes e technika, amit a tipográfiai eljárások még inkább kiemelnek. A megszólítás segítségével, sőt iniciálészerűen a szerkezeti egységeket indító kezdőbetű nagyobb betűmérettel és „félkövér” szedéssel történő kiemelésével szintén képes fokozni a hatást, sőt a szimpla megoldásokon túl teljes mondatokban is megvalósítja a hangok varázslatos összecsengését. A nagyszámú gégehang alkalmazásával Lonovics a halál lehetőségét, valamint a suttogást s az e képzetek által sugallt borzongató tiszteletet és félelmet jelenítheti meg. Gorgiaszi ajánlás a lekipásztor által szintén kifejezetten gyakran alkalmazott szimmetrikus mondatszerkesztés, az antitézis, valamint a metaforák nagyszámú használata is.⁷²

Úgy tűnik, szerzőnk is úgy vélte, hogy a „beszéd befogadásának alapfeltétele a motivált odafigyelés, ami akkor teljesül, ha a közölt információ összhangban van a befogadó érdekeivel.”⁷³ Utóbbi pedig elsősorban akkor érvényesül, ha maga a hallgatóság is a megfelelő módon van kiválasztva. Lonovicsnak el kellett érnie, hogy a gyászoló-ünneplő közönség – némi ráhatás segítségével – önmagát szervezze, sőt teremtsen meg. A multimedialitás ősi, az emlékbeszédre nagyon is jellemző karaktere tűnik fel az aposztrofés formulák használatában, amely a régebbi irodalomra rendkívül jellemző volt, a modernizációtól azonban meglehetősen idegen.⁷⁴ A jelenlévők körének szűkítése, a megszólítás konkretizálása önaffirmatív, identitásteremtő funkcióval bír, illetve ez esetben didaktikus célt is szolgál. A hallgatóság kijelölésének egyik módja a megszólítás megfelelő alkalmazása. A hallgatóság szűkítésével az általános, tömegjellegű embercsoport helyett a megyei rendekre koncentrál,⁷⁵ ami során szembetűnő a saját birtokviszony érzékeltetése („Hallgatóim”), vagyis az előadó tökéletesen tudatában van önnön fontosságának, bízik szavai erejében, és érzi, hogy szónoklata – pontosabban a megjeleníteni és védelmezni kívánt ideológiai háttér – lényegesebb jelen esetben, mint a halott személye. Az elhunytat ellenben a közösségi, közös tulajdonra utaló személyjellel illeti: „Jósefünk”, „Fő-Ispányunk”; ergo az előadás a sajátja, önnön felelőssége és érdeme, viszont az elhunyt emléke mindenkiben tovább él.

Lonovics – hasonlóan más szónokokhoz – gyakran alkalmaz szerénykedő szófordulatokat beszédeiben. A deminutio módszere már az első remeklése esetében kifinomult

⁷² Vö. VÍGH, *i. m.*, 14–18.

⁷³ ACZÉL Petra, *Retorikai kérdés a szónoklatban – szónoki kérdés a retorikában = A retorikai kérdés a nyelvhasználatban*, szerk. SZATHMÁRI István, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001 (Az alakzatok világa, 2), 55–65, idézet: 56.

⁷⁴ A multimedialitás fogalmának bevezetéséhez, monomedializálódásának feltárásához, egyszóval az időfolyamba való beillesztéséhez lásd főként KIBÉDI VARGA Áron, *Szavak, világok*, Pécs, 1998, 197–198; vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 136–137.

⁷⁵ Például: „Ti, ezen kies Megyének Nagy Érdemű s Tekintetű Tisztviselői!” LONOVICS 1826, 4.

eszközként szerepel fegyvertárában,⁷⁶ mégsem értette félre egyetlen hallgató sem, lévén hogy széles körben elterjedt módszerről van szó. Egy újabb eszköz, a tettetett szerénység toposza jelenik meg a mentegetőzés formulájában, a szónoki beszéd fontos elemeként.⁷⁷

Lonovics József beszédeinek általános jellemzői, 1826–1863

Ahogy korábban rámutattunk, Lonovics szónoki képességeinek kiemelése, különösen a régebbi irodalomban, egyáltalán nem volt ritka; – többek között – Szvorényi József „gyakorlati nagy szónokaink” közé sorolta.⁷⁸ 1826-os beszéde volt az egykori kanonok első fontos, mindazonáltal egyik legjelentősebb retorikai teljesítménye, így nem meglepő, hogy több méltatás is fennmaradt róla. Különösen említésre méltó, hogy a későbbi – ám már ekkor alapvetően a konzervatív eszmékkel szemben állást foglaló – politikai ellenfele, a szintén felejtethetetlen stílusáról elhíresült Palóczy László⁷⁹ szorgalmazta a mívésre sikerült előadás kinyomtatását.⁸⁰ Szintén emlékezetes az elhunyt méltóság, Klobusiczky feletti gyászbeszédet nem sokkal követően az új borsodi főispán, Reviczky Ádám beiktatására tartott, „sablonos szónoklatok sorából kiemelkedő” üdvözlőbeszéd, melynek reális megítéléséhez érdemes felidézni Reviczky – Wirkner Lajosnak tett – megjegyzését, miszerint a nevezett szónoklat „nagy hatással volt a kancellárra és döntő volt Lonovics jövőjére.”⁸¹ Feltűnő tehetsége mellett az előadót rendszerhűsége is – amely már e korai megnyilatkozásából is egyértelműen kitűnt – a fényes karrierre predestinálta.⁸² Későbbi szereplései sem törpülnek el azonban kezdeti fellépései mellett. Országgyűlési követként, illetőleg a főrendi tábla tagjaként – az 1830., 1832–36., 1839–40., 1843–44., 1847–48., 1848., végül az 1861. évi országgyűléseken – ugyancsak

⁷⁶ „Virtussait ’s tulajdonságait, bár ügyetlen etsettel is, festegetni szándékozik.” LONOVICS 1826, 7.

⁷⁷ A szociolingvisztika nézőpontja megegyezik a retorikáéval: „A tudományos értekezés konvenciója szerint a »szerény« szerző utalhat kompetenciájának korlátaira: ez az addubitatio rítusa, amelyet illetlenség szó szerint érteni.” Lásd CSERESNYÉSI László, *Nyelvek és stratégiák: avagy a nyelv antropológiája*, Bp., Tinta Könyvkiadó, 2004, 28.

⁷⁸ SZVORÉNYI József, *Ékesszólástan vezérlétül a remekírók fejtegetése s a szép-írásművek kidolgozásában*, Eger, 1851; idézi VÍGH, i. m., 233.

⁷⁹ Vö. „Igen sajátos eredeti magyar szónok, ki a komoly méltóságú követi táblát kimeríthetetlen jó szeszélyével, mulattató elmés ötleteivel szokta leginkább földerítgetni, noha gyakran az ünnepélyes komolyság s a magasztosabb lelkesedés sem hiányzik beszédéből s előadásán.” VAHOT Imre, *Néhány alsótáblai szónokunk jellemrajza: V. Palóczy László. Borsodmegyei követ = Országgyűlési almanach*, szerk. Uő, I, Pest, 1843, 27–30, idézet: 27.

⁸⁰ Felfigyel ezen ellentmondásos tényre IPOLYI, i. m., 14.

⁸¹ VÁRADY, i. m., 36. Ugyancsak nyomtatásra került a kézirat „egy alacsony röptű óda” kíséretében – „a sárospataki híres jogtanár Kövytől” –, ráadásul ismét közközltségen. Lásd IPOLYI, i. m., 14–15.

⁸² „Itt egy plébános üdvözlő beszédet tartott, ennek genialis, nagyműveltségű férfiúnak kell lenni; kérlek foglalkozzál vele és minden közelebbit tudj meg róla.” Reviczky szavait idézi VÁRADY, i. m., 36.

felfigyeltek kortársai a felszólalásai révén egyre nagyobb hírnevet szerző egyházfő retorikai képességeire, rendkívüli meggyőző erejére.⁸³

Az 1863. évi emlékbeszéd stílusjellemzői

A másik, vizsgálatunk tárgyát képező beszéd⁸⁴ egy ugyanúgy udvarhű konzervativizmusával ismertté vált közéleti személyiség, id. Majláth György méltatásaként fogalmazódott meg.⁸⁵ A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén, „a már munkába vett nagyszerű palotában”⁸⁶ 1863. január 17-én – majdnem Majláth 1861. április 11-én bekövetkezett halála után két esztendővel – hangzott el, s megint csak óhatatlanul aktuálpolitikai felhangot kapott azáltal, hogy a temetésre a provizórium, vagyis az udvarral való kiegyezés útját kereső magyar közélet, a régi konzervatívok utolsó hatalomra kerülésének idején adódott alkalom.

A beszéd retorikájára rányomta bélyegét az a „jelentős fordulat, amelyet a kiegyezés felé vezető úton az osztrák seregek súlyos solferinói veresége (1859), Bach menesztése és az 1861-es országgyűlés összehívása jelentett”.⁸⁷ Lonovics még nyilván nem aknázhatta ki ’63-ban a később megjelenő szónoklattani tankönyveket, beszédgyűjteményeket, ámbar a politikai változások a retorikára is jelentős hatással bírtak. Az 1826-os beszédhez hasonlóan ez a szöveg is eleget tesz az ékesség (ornatus) stílusereje által támasztott követelménynek, hiszen mind a bővítés (amplificatio) eszközét tekintve⁸⁸ – pl. Napóleon mint ellenfél nagyságának leírásával érzékelteti I. Ferenc kiválóságát (különösen a korábbi műben teszi hatásosan) –, mind a képes beszédet illetően komoly kimunkáltságot láthatunk a szövegekben: a trópusok és a figurák általánosan kimutathatóak Lonovicsnál.

A trópusokkal kapcsolatban érdemes lehet kiemelni, hogy az antonomasia a korábbi beszédre jellemzőbb – Napóleon 1826-ban még egyáltalán nem nevezi meg Lonovics, a „szelidíthetetlen Hódoltató” néven illeti,⁸⁹ 1863-ban viszont már igen –; ugyanakkor a

⁸³ A diétákon „Lonovics feltűnt beszédeinek szépségével, rendíthetetlen nyugalomával, az ellenfél felfogásával szembeni megértésével is és a reformok sürgetésével is.” Lásd LOTZ, *i. m.*, 6.

⁸⁴ LONOVICS 1863.

⁸⁵ Mailáth György (1786–1861) 1821-től helytartótanácsos, majd királyi személynök, államtanácsos, az Akadémia ügyének pártfogója, az intézmény vezető személyisége. 1839-től országbíró, 1848-ban a főrendiház elnöke. Lásd SZINNYEI, *i. m.*, VIII, 1902, 327–330. Lásd még N. N., *Id. Mailáth György*, Vasárnapi Ujság, 9(1860), 28. sz.

⁸⁶ LONOVICS 1863, 3.

⁸⁷ VÍGH, *i. m.*, 242.

⁸⁸ Az ismétlést Arisztotelész írásos kompozíció esetében nem tanácsolja, szóban elhangzott előadásnál azonban igen. Vö. VÍGH, *i. m.*, 31. Lonovicsnak elsősorban az utóbbi követelménynek kellett eleget tennie.

⁸⁹ Vö. a Borzsák által idézett, 1790. évi megjelenésű *A matzedóniai vitéz* soraival: „A magdeburgi tömlöc-ben sýnlódó szerző »iparkodik a római Sylla vagy a görögök Sándora orcájául a Lárvát levenni, s őket úgy ábrázolni, amint valósággal voltanak«, de úgy, hogy a következő versekben név szerint senkit se rágalmazzon.” BORZSÁK István, *Nagy Sándor irodalmi képének kétarcúságához*, ItK, 106(2002), 101–111, idézet: 102. Lonovics 1826-ban még alkalmazkodott ehhez az elvhez, a ’60-as években már nem; illetve – mint látni fogjuk – más irányban valósítja meg, Kossuthtal kapcsolatban.

hasonlat eszköze a szerző kiegyezés előtti időszakában sokkal hangsúlyosabb szerepet kap. A metaforák alkalmazása mindkét beszéd fontos sajátossága, nyilván a szemléletes-ség és a retorikai rátermettség csillogtatása végett. A gondolatalakzatok szerepe lényegesebb a reformkor előtti szövegben; mind az obsecratio, mind az exclamatio kiemelt, a licentia ugyanakkor a Majláth feletti beszédben is lényeges pozíciót tölt be. Lonovics mondatszerkesztésére a periódus rendkívül jellemző, a korábbi írásmű esetében kifejezetten változatosan, rövid mondatokkal, szókapcsolatokkal váltakozva;⁹⁰ a későbbire viszont sokkal kevésbé, hiszen Majláth méltatása körmondatoktól hemzseg, a kolonok ellenben ritkák, a kommák pedig teljesen hiányoznak. A jelentős eltérésnek több oka is lehet: a műfajkülönbség; az írásbeli megjelenésre (is) építő szempont; a beszéd elhangzásának hátterében álló okok és célok különbözősége – hiszen ’26-ban valamennyire fontosnak tarthatta a hallgatóság meggyőzését, az Akadémián azonban a vitatkozás még kevésbé lényeges szempont lehetett –; esetleg csupán az időközben eltelt majd’ négy évtized.⁹¹

Szintén mindkét szövegben kimutatható a nap és az élet párhuzamba állítása: Lonovics jellemzően az életutat az égítést pályájával hozza összefüggésbe. Az égítést két attribútuma révén válik alkalmassá feladatára, egyrészt mozgásának íve – amely némi emelkedés után eléri a zenitét, majd hanyatlik, akár az ember az egyes életszakaszaiban –, másrészt pedig az általa sugárzott, környezetét elvakító fény révén, ami az ember esetében a jelleménél és eredményeinél fogva merülhet fel, mintegy elhomályosítva mások jellemzőit. Nem egyedülálló a nap-motívum felhasználása, azonban Lonovics kifejezetten az életút jelképeként használja. Csizsár Sámuel hasonlóan jár el:⁹² „Feljön a’ Nap, világot, ’s meleget szór magoss útjáról Földünk’ határára; ilyenek a’ Haza’ Nagy emberei munkássági tereken – az ő hívségeken, ’s buzgóságokban te dicsőülsz. A’ Természet szomoru a’ Nap’ elhunytával; hát a’ Haza’ fiai ne érzékenyednének-e el – midőn a’ Haza’ Egéről annak Napjait elhunyni látják?!”⁹³

A szóbeli előadás (declamatio) során – részben értelmi, részben esztétikai és retorikai szempontból – igen fontos a megfelelő kiejtés, különösen az alkalmi beszédekre vonatkozóan. A Klobusiczky fölötti szövegben a szónoki hangsúlyozás eszközét még az írásos mű is – feltűnően – tükrözi, a Szeberényinél kívánatosnak tekintett pausa emphatica

⁹⁰ A *Nagyenyedi retorika* pl. a körmondatok, egyszerű mondatok (kolonok) és szókapcsolatok (kommák) arányos váltakozását ajánlja, vö. VÍGH, i. m., 180. Lonovics nemcsak eleget tesz e követelménynek, de mintha kifejezetten ezen elvre építkezne.

⁹¹ Az 1863. évi beszéd figyelembe vehette SZVORÉNYI népszerű, többször megjelent műve mellett LAKY Demeter (*Irályrendszer, vagyis szerkesztésmódja a gyakorlati életben előforduló írásmű-nemeknek*, Pest, 1854) tankönyvét, amelyek az 1849 és 1867 közötti időszak meghatározó szónoklattanaik voltak.

⁹² CSIZSÁR Sámuel, *A’ fő-tisztviselő, egy halotti prédikációban, melyet a’ méltóságos gróf Széki Teleki Sámuel úr’, az erdélyi nagy fejedelemségbeli udvari cancellaria’ fő-cancellariusza ő excellentiája’ halotti innepén, az Erdélyi Méltóságos Ev. Ref. Fő-Consistorium’ parancsolatjából Kolo’svárt [...] elmondott*, 1822 = *Halotti beszédek*, Kolozsvár, 1825, 1–40.

⁹³ CSIZSÁR, i. m., 3–4.

jelenik meg,⁹⁴ pl. „nagy vigasztalás fekszik amaz Igazságban, hogy az olly Emberek, – kik az Isten és a’ Felebarát eránt való kötelességeiket híven tellyesítették, – kiknek magas Virtussaik, ezereknek például ’s Vezércsillagúl szolgáltak, – ’s kik...”⁹⁵ A későbbi beszédben mindössze kilencedrésze a hangsúly jelölése a korábbiak, arányosan negyede; vagyis nyilván kisebb jelentőséget tulajdonított a szónok a hallgatóság meggyőzésének, a megfelelő hangsúlyozásnak. Ezen túlmenően nehezen ítéltjük meg Lonovics szóbeliségét, ugyanakkor az „aranyzajú Lonovics”⁹⁶ gyakran előforduló megjelölés okot adhat szónoki képességeinek – s talán leginkább a kifinomult előadásra vonatkozóan – elismerésére.⁹⁷

Lonovics két vizsgált beszéde között felfedezhetünk további eltéréseket is. A korábbi szövegben a szerző megszólítja a hozzátartozókat, az özvegyet, majd a halottat, leírja a betegség és a haldoklás körülményeit; a későbbi alkalommal kevésbé részletező, nyilván a műfajból fakadóan. Az 1826. évi megemlékezés sem viseli magán teljesen a koporsó fölötti helyzetből adódó jegyeket, talán mert templomban hangzott el, a Majláthot méltató emlékbeszéd viszont az Akadémián került bemutatásra, így sokkal inkább törekednie kellett a halál körülményeitől való elvonatkoztatásra.⁹⁸ A szóban forgó differencia Lonovics egyéb szövegei esetében is kimutatható, melynek alapját azonban vélhetően a különböző keretek alkotják. Példának okáért – elfogadva Ipolyi Arnold megállapítását – klasszikus idézetek ritkán fordulnak elő az egykori érsek parlamenti beszédeiben, ugyanakkor közbeszédeiben hemzsegnének.⁹⁹ Lonovicssal – csakúgy, mint Deák Ferenccel¹⁰⁰ – kapcsolatban bevett, Horváth Mihálytól eredeztethető szakirodalmi közhelynek számít, hogy a borsodi születésű egyházfő a szívvel szemben az észhez szól.¹⁰¹ A két híres szónok retorikája közötti különbséget – előzményekre alapozva – Ipolyi fogalmazta meg: Deák kezdetben ékesszóló, majd egyszerű, míg Lonovics fordítva.¹⁰²

⁹⁴ SZEBERÉNYI Lajos, *Politikai szónoklattan: Alapos útmutatás nyilvános beszédekben és a parlamenti vitatkozásban*, Pest, 1849, 151.

⁹⁵ LONOVICS 1826, I.

⁹⁶ Az elnevezés nem teljesen egyedi, vö. „aranyajkú” Kazinczy Gábor.

⁹⁷ Laky Demeter a szónoklat szinonimái között említi a jelzőt, lásd LAKY, *i. m.*, 11–12.

⁹⁸ TVERDOTA, *i. m.*, 88: „alapvető topográfiai és jellegbeli eltérések adódnak a nyitott koporsónál vagy a frissen hantolt sírnál tartott gyászbeszéd és a másutt, például az Akadémián vagy a Kisfaludy Társaságban egy későbbi alkalommal tartott emlékbeszéd között.” Ez a különbség már 1885-ben teljesen világos, vö. „A szónoklat a sírnál, vagy a koporsó fölött vagy egyáltalán ott, ahol azzal a halál és az elmúlás ütötte sebeket kell behegeszteni, egészen más természetű, mint a szószéken.” Kisfaludy Társaság Évtapjai, XX, 1885, 27–28; idézi VIGH, *i. m.*, 303.

⁹⁹ IPOLYI, *i. m.*, 25. Ipolyi a ténymegállapításon túl nem magyarázza meg a Lonovics stílusában bekövetkező változások okait. A blairi stilisztika egyik legfőbb ismérve, hogy az előadás körülményeihez, a mondani-való tartalmához szabja a kifejezőeszközök alkalmazását, amely elvet Lonovics teljes pályája során alapvetésként kezelte. Vö. VIGH, *i. m.*, 105.

¹⁰⁰ Deák szónoklatáról szólva egyértelműen pozitívan nyilatkozik a vele azonos elveket valló történész: „ment minden dagálytól s üres nagy szavaktól; egyszerű, szabatos nyelvű, derült, velős”. HORVÁTH 1864, 344.

¹⁰¹ Uo., 326.

¹⁰² IPOLYI, *i. m.*, 22.

Ipolyi minősítésének az azóta eltelt csaknem másfél évszázad alatt senki sem vizsgálta meg a helytállóságát. E helyütt nyilván nehezen nyílna rá mód, annyit azonban kijelenthetünk, hogy Lonovics stílusa kezdetben sem volt egyszerű, sokkal inkább egyházi-as. A szónoki beszéd három szintjét tekintve, talán az eddigiekből is kitűnt, Lonovics korai szövegeire ugyanúgy jellemző az alapos szerkesztés, a kifinomult képes beszéd alkalmazása, mint élete alkonyán; valójában – ahogy részben már Ipolyi is hangsúlyozza – az alkalom határozta meg számára, hogy eszköztárából mely elemeket hasznosítson.¹⁰³ Blair szabatos megfogalmazása ragyogóan érzékelteti az alsó szinten íródott szövegek értékeinek időtálló voltát: „a legfenségesebb és leghatásosabb helyek egyszerű stílusban, képek nélkül íródtak.”¹⁰⁴

Ipolyi meglátása szerint Lonovics fiatal- és öregkori stílusa egészen más; én úgy vélem, sokkal több hasonlóság mutatható ki, mint különbség. Ezúttal az utóbbiakra figyelemzve kijelenthetjük: érthető, hogy sok az eltérés, hiszen a '20-as évek retorikai stílusa, politikai helyzete egészen más, mint a '60-as éveké, illetőleg figyelembe kell venni a négy évtized mozgalmas eseményeit. A legnagyobb differencia a műfaji eltérésből fakad, hiszen a Klobusiczky feletti beszédben nagyobb szerepe van a siratásnak és a vigasztalásnak, mint a későbbi szónoklatban. Több és többsíkú az idézett irodalom, sokkal inkább a klasszikus, illetőleg az újkori francia és angol kultúra, a tudományos eredmények hangsúlyosak, kevésbé a bibliai szöveghelyek és a már korábban is viszonylag ritkán hivatkozott egyházi írók művei. A 1863-as beszéd Walter Scott-idézettel záródik, amely révén szerzőnk kiemeli, hogy a méltatott neve fennmarad a történelem lapjain; '26-ban ugyanezt a hatást még elsősorban a Biblia révén kívánta elérni. A korábbi szövegben némileg jellemzőbbek a diskurzustömbök, pl. a megszólítás, a jelzők, azonban ez a sajátosság a későbbi beszédre is jellemző.

A szónok mindkét esetben megokolja a gyászünnepest időpontját: a közösség kívánságát, a kellő tiszteletadás igényét nevezve meg. A Klobusiczky feletti beszéd vonatkozásában sem volt kérdéses a méltató személye, hiszen Lonovics borsodi lelkipásztorként alkalmasnak tűnhetett az alapvetően rutinfeladat (mint halotti búcsúztatás) végrehajtójának;¹⁰⁵ a Majláthra emlékező szöveg esetében azonban némileg más volt a helyzet. Az 1860-as évekre már kialakultak a szabályok; tudniillik az emlékbeszéd¹⁰⁶ tartásához közösségi felhatalmazásra van szükség: pályázatra való beküldés vagy személyes felkérés útján válhat alkalmassá ebben a vonatkozásban valaki. Lonovicsot Majláth fia kérte fel, ugyanakkor értelemszerű is volt az előadó személye – az elhunyttal való közös akadémiai tagsága miatt; illetve a szerző érzékelteti, hogy a belső kötelesség, vagyis az elvrokon-

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Idézi VÍGH, *i. m.*, 104.

¹⁰⁵ GÁTI István a szónoklatot papszónak nevezi, „Mert Papokra szokták bízni nemzetünkben rendszerént az ilyen fontosbeszédnek tartását, még akkor is, midőn több személyekből álló követség nevével egynek beszédet kell tartani.” GÁTI, *i. m.*, 7.

¹⁰⁶ Prózai és verses – ez utóbbi Horváth kifejezésével élve az ún. emlékkóda – formában egyaránt maradtak fenn méltatások a korszakból, a kommemorációs funkció mindkét esetben megfigyelhető.

ság szintén vezérelte.¹⁰⁷ A megbízatás toposzát látjuk, ez esetben azonban nem tekinthetjük üres frázisnak.

Közös vonásként említhetjük, hogy Lonovics – az előírásoknak megfelelően¹⁰⁸ – mindkét szövegben hangsúlyozza: nem életrajzot akar nyújtani, csupán a fő vonásokat megrajzolni.¹⁰⁹ Ipolyi előadása eltér ettől az elvtől,¹¹⁰ ahogy a Vasárnapi Ujság Lonovics-nekrológja is kiemelte: „nyomról-nyomra követé az ünnepeltnek életpályáját, s ezzel kapcsolatban vázolta egyszersmind közéletünk és politikai viszonyaink fejlődését is, a miben Lonovics érseknek évtizedeken át tevékeny szerep jutott.”¹¹¹ A Klobusiczky-beszéd jelentőségét Ipolyi annak úttörő voltában látja,¹¹² hiszen (ebben a megközelítésben Lonovics utódja) Kölcsey Ferenc – a „költészeti hangulatú politikai szónoklat” képviselője¹¹³ – 1826-ban még kevésbé volt ismert, Toldy Ferenc pedig még nem lépett fel az irodalom terén.

Ipolyi a Toldy névvel fémjelzett irányzat mellett Eötvös helyett – miként általánossá vált az emlékbeszédek csoportosítása – Kölcseyt nevezi meg. Ennek oka talán az lehet, hogy az életrajzi méltatás mellett a lírikus politikai szónoklatot, az egy elv mentén feltárlukozó beszédet érzi a másik tendenciának, nem az évfordulóra építő megemlékezést. Nem volt ugyanakkor egyedül Ipolyi az efféle felosztással, hiszen például Szász Károly szintén az írásait egy vezéreszme köré rendező Kölcsey és a biografikus típust képviselő Toldy nevét említi.¹¹⁴ Lonovics karakteresen kijelenti: nem pályaképet kíván nyújtani, mindössze néhány vonást hangsúlyoz,¹¹⁵ vagyis a Toldyhoz fűződő iránnyal szemben az Eötvös-féle megközelítést vallja. Majláth ünneplését nem a kivételes hivatali pálya lezárásának, kizárólag akadémiai tagságából fakadónak látja,¹¹⁶ így a megemlékezés egyben didaktikus funkcióval is bír. Majláth személye mindamellett tökéletesen alkalmas a követésre – olvashatjuk, hasonlóan Klobusiczky jellemzéséhez. Látszik, hogy 1863-ra tökéletesen kialakultak a műfaj keretei, sőt intézményes jellege is minden esetben megnyilvánult.

A vizsgált szövegekben kiemelkedő fontossággal bír mind az éthosz, mind a pathosz eszköze, hiszen a méltatottak és a méltató egyaránt köztisztelőben álló személyek, akik-

¹⁰⁷ LONOVICS 1863, 4.

¹⁰⁸ Takáts a halotti beszéddel kapcsolatban Horváth Jánosra hivatkozva írja: „Nem az elhunyt életrajza a beszéd tárgya tehát, hanem életének csak azon válogatott részletei, amelyek alkalmasak arra, hogy meghatározott eszméket és viselkedésmódokat szemléltessenek: az elhunyt erényeit.” TAKÁTS 2000, 166.

¹⁰⁹ Pl. „feladatom nem életírás, hanem lehetőleg rövid emlékbeszéd.” LONOVICS 1863, 11.

¹¹⁰ Ő maga is érzi, hogy átlépte az emlékbeszéd „minden határát”. IPOLYI, i. m., 4, 21.

¹¹¹ Vasárnapi Ujság, 15(1868), 21. sz., 252.

¹¹² IPOLYI, i. m., 13.

¹¹³ A politikai beszédek poétikusságára hívja fel a figyelmet PAP Endre, *Kölcsey Ferencz = Magyar szónokok és statusférjak: Politikai jellemrajzok*, szerk. CSENERGY Antal, Pest, 1851, 285–333.

¹¹⁴ SZÁSZ Károly, *Toldy Ferenc*, Kisfaludy Társaság Évlapjai: Új folyam, 1876, XI, 285–314, főként 285.

¹¹⁵ Méltatása alanyának tanulmányait – ellentétben Ipolyival – egyik esetben sem részletezi. Bár a Majláthok családjá ősi, miként fogalmaz, „ezt be is bizonyítanom valamint célomon kívül fekszik.” LONOVICS 1863, 6–7.

¹¹⁶ „Ennek egyedüli oka az, hogy ő testületünknek kezdet óta köz tisztelőtű s munkás igazgató tagja volt.” LONOVICS 1863, 4.

nek jelleme hitelessé teszi magát a szónoklatot is. Ahogy néhány évvel a kiegyezést követően Zichy Antal fogalmaz: „a szellemi erőnek csak akkor szeretünk hódolni, ha bizonyos morális erővel párosul.”¹¹⁷ Egyik fogalmazványában Lonovics számot ad mind a személyes varázs, mind az elokúció, mind a diszpozíció fontosságáról: „Érdemesnek tartjuk fordításban közölni, Bossuet beszédének sz[ent] Pál ékesszólására vonatkozó töredékét, mely magában is méltán az ékesszólás remeke gyanánt tekinthető. Három kellék teszen rendszerint valamely szónokot kedvessé s hatályossá, t[udni]i[llik] az ő személyessége, az általa tárgyalt dolgok szépsége, és a tárgyalás ügyesvolta; oka ennek szembevetendő: mert a szónok személyes érdeme neki a hallgatók kedvező figyelmét már előre leköti; meg a szép tárgyak táplálják a lelket, és mert a tárgyalt dolgokat az ügyes előadás a szív mélyébe vezeti.”¹¹⁸ A szónok egyénisége mindenekfelett, a kifejezés fontossága azonban minden bizonnyal egy határon belül képzelhető el Lonovics felfogásában.

A 19. századi retorika – sőt a platóni vita óta gyakorlatilag minden korszak visszavisszatérő – jellemzője, hogy különbséget tesz aszerint, meggyőzni (convincere) vagy rábeszélni (persuadere) kíván-e a szónok.¹¹⁹ A felvilágosodás, majd a reformkor egyik sajátosságaként – a Lonovicsnál is hangsúlyozott – „észt”, tehát a meggyőzés technikáját hasznosító szónokokat erőteljesen megkülönböztették a „szívre” hatni kívánó, rábeszélésre építő előadóktól.¹²⁰ A filozófia és a retorika elhatárolása igen fontos kíváncsi volt az úgynevezett leghosszabb század folyamán, mely elvárását a főpap leginkább a retorika francia alapú filozófia általi hatásainak felszabadításaként fogott fel. 1863-as beszédében hangot ad ezen véleményének: „A franczia corrosiv bölcsелеm adeptjei másfél századig hirdetik, mily boldog lesz az emberiség, ha majd egykor teljesedvén a Plátó álma, a philosophia a trónra ül.”¹²¹ Nem volt azonban ritka – különösen a századforduló környéki évtizedekben – az ellenkező álláspontot képviselők véleménye, akár a lelkipásztorok körében sem.¹²² Lényeges szempont lehet a főpap harcos katolikus habitusa mellett a kiegyezést megelőző években új erőre kapott általános monarchiapártoló magatartás.

A filozófia és a teológia elválasztása szintén elsődleges volt Lonovics számára, ahogy pl. Kölcsey is megfogalmazza: „A vallás különbözik mindazon dolgoktól, melyek a filozófiának tárgyait teszik”.¹²³ Lonovics azonban csupán az elvárások terén követelte meg a két terület elkülönítését; országgyűlési beszédeinek alapvető sajátosságaként a vallá-

¹¹⁷ ZICHY Antal, *A szónoklatról*, Kisfaludy Társaság Évlapjai: Új folyam, 1870, IV, 463.

¹¹⁸ OSZK Kt., Fol. Hung. 1919 (Lonovics József beszédei, I), 10^v–11^r.

¹¹⁹ VÍGH, *i. m.*, 18. Papp Kornélia megállapítja, hogy a romantika retorikafelfogása a meggyőzést és a rábeszélést, vagyis a funkciót előtérbe helyezi a formai ékesítéssel szemben; a szónoki szándék alapján viszont nem tesz különbséget. PAPP, *i. m.*, 230. Lonovics tehát alapvetően megfelelt a romantika által támasztott szónoklás követelményeinek, hiszen elsődlegesnek tartotta a tehnet, s csupán időnként csábította el az ars.

¹²⁰ VÍGH, *i. m.*, 19.

¹²¹ LONOVICS 1863, 13.

¹²² „Plátó a’ maga remek köztársaságokról írott munkájában azt írja: azon köztársaság lenne a’ boldog, melynek előljáróji Philosophusok.” MÉHES, *i. m.*, 72. Vö. „Igaz ugyan szép sohajtása Plátónak: hogy boldog dolog a’ mikor a’ Philosophia forgattya a’ kormányt”. HEGEDŰS 1822, 123.

¹²³ KÖLCSEY Ferenc, *Töredékek a vallásról* = KÖLCSEY Ferenc *Válogatott művei, Költemények*, vál. FENYŐ István, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975 (Magyar Remekírók), 422–463, idézet: 451.

si kérdésekben a világi törvényhozás jogosultságát vitatva. Feuerbach a vallást politikai értelemben használja, véleménye szerint szoros összefüggés van a kettő között,¹²⁴ ezzel Lonovicssal kapcsolatban is egyetérthetünk, hiszen a jozefinizmus kritikáját, valamint a – gyakran – liberális törekvések térhódításaként értelmezett vallási téren tett engedmények elleni küzdelmet egész életében alapvető, erkölcsi kötelességének tekintette.

Lonovics emberi jellemzése – szerény, higgadt, mégis humoros (külsője fiatalon kedvező, idősen kedvezőtlen) – nagyjából megfelel szónoki ábrázolásának, melyet az elégius hangnem, a szójáték és az adomák határoznak meg. Plosszer Ferenc meglehetősen pozitív jellemzést ad Lonovics Jánosról (sic!): „Szónoki tehetsége, éles belátása, helyes felfogása őt az előbbi diaeták legünnepeltebb férfiává tették. Izmos teste, közép termete, hosszú kövér arca, ép vonásai és haja alig 45 évesnek gyanították őt, ki főpapságában már ekkor 15 évet töltött.”¹²⁵ A „szép termet” fizikai követelménye a megfelelő szónoklás feltételeként széles körben elfogadott nézet volt, többek között Gáti István is megfogalmazta elvárásait: „A’ papolónak hibás teste bizodalmatlanságot gerjeszt a’ halgatókban, az ép és szép bizodalmat, ’s annál fogva figyelmezt.”¹²⁶

Ipolyi jellemzése alapján Lonovics az évek múlásával egyre kevésbé értékes előadásokra lett volna képes, ugyanakkor retorikai teljesítményei kapcsán éppen az ellenkezőjét fogalmazza meg. A szabadságharcot követő évek megtépázhatták a betegeskedő főpap korábbi kedvező küllemét, megfogyhatott ereje, ámbár életének utolsó írásbeli, sőt szóbeli megnyilatkozásai mind kiemelkedő hatásáról számolnak be. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül az időbeli távolságot, hiszen Plosszer két évtizeddel korábbi állapotában jellemzi a főpapot, mint Ipolyi; nem beszélve a napló és a visszaemlékezés között feszülő jegyek igen éles különbségéről,¹²⁷ hisz pl. ’48 kapcsán Plosszer a jelent, míg Ipolyi a múltat hivatott értékelni, ráadásul előbbi a személyes múltját, privát életének eseményeit, míg utóbbi – legalább törekvéseiben – az objektív történelmet.

Lonovics emlékbeszédeinek tartalmi elemzése

Az 1826. évi beszéd

Az eddigiekben bemutatott külső elemzés után talán sokkal fontosabb lehet a tartalmi analízis – különösen az 1826. évi szöveggel kapcsolatban. Tegyük fel még egyszer a kérdést: mit jelképezett Klobusiczky még életében? A továbbiakban – részben – erre próbálunk választ találni. Már az első lapokon erősen körvonalazódik Lonovics politikai

¹²⁴ Lásd TORDAI György, *Az 1848-as márciusi ifjak az egyházzól és a vallásról*, bev. POGÁNY Róbert, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1965, 189.

¹²⁵ Plosszer Ferenc káplán feljegyzései 1848–1849-ről a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia historia domusában, kiad. HERMANN István, Pápa, 1998 (Jókai Füzetek), 44–45.

¹²⁶ GÁTI, i. m., 44.

¹²⁷ Lásd K. HORVÁTH Zsolt, *A lehetséges emlékezésektől a lehetséges történelmekig: Az 1848–49-es emlékezések történeti képe és olvasási dilemmái = Emlékezet, kultusz, történelem: Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*, szerk. HUDI József, TÓTH G. Péter, Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum–VEAB, 1999, 7–17, főként 7–12.

hozzaállása. Akárcsak a későbbi beszédében, nézetei alapján az alábbi jelzőket emelhetjük ki leginkább: a méltatás alanya, ezáltal a hazafi karaktere *királyhű*; a '60-as évekre hangsúlyosabban *kormányhű*,¹²⁸ de mindenekelőtt *hazafi*. Hanák Péter kutatásának részben ellentmondva – érdekes módon – Lonovics nem a magyar, sokkal inkább a Birodalom nyugati felében megfigyelhető identitásváltáson ment keresztül. Ennek magyarázatául talán a germanizáló hatások hangsúlyos jellege, a főpap emigrációjának színhelye, a centrális politika Bécshez – egész Ausztria szimbólumához¹²⁹ – kötöttsége, valamint nem utolsósorban a történeti szituáció, illetőleg az egyéni szituáció és az alkat kölcsönhatásának Hanák által szorgalmazott vizsgálata szolgálhat. „Az osztrák társadalmi és politikai elit identitásának csúcán [...] századokon át a császárhűség állt. Ezt a felvilágosult abszolútizmus bővítette és modernizálta. A császárt az *állam* váltotta fel, amelynek maga az uralkodó is szolgálja volt, a hűséget pedig fokozatosan a *hazaszeretet* korszerűsítette.”¹³⁰

A hazafi definícióját Lonovics mindkét beszédében megtalálhatjuk, érdemes lehet tehát megvizsgálnunk alaposabban e terminust: „az igaz Hazafiság abban áll, hogy Fejedelmünk iránt esküdt hűségünket készek légyünk Javainknak feláldozásával, vérünkkel 's életünkkel petsétegni, – hogy Hazánkat 's ennek Törvényzeit, Polgár-társainkat, 's ezeknek Jussait minden személyes hasznainknak 's egyéb mellyékes tekinteteknek félre tételével Lelkünkéből szeressük, tiszteljük, 's védelmezzük, – hogy hivatalainkat nem a' hozzájuk kötött parányi hasznokért, hanem Honnyunk' javáért tulajdon javaink', erőnk' 's nyugodalmunk' feláldozásával is Lelki-esméretes pontossággal viseljük”.¹³¹ E szavak mintegy ars poeticaként szolgálnak egész életét tekintve. Későbbi beszédének kéziratában – törölve – a Majláth nyomán is képviselt, közös politikai elveik részletezését követően olvashatjuk: „az igaz hazafiság nem a kormány örökös gyanúsításában, hanem a kormány és a nemzet felvilágosításában, s kiengesztelésök, kölcsönös bizalmuk s közremunkálkodásuk eszközzésében áll, s hogy az, ki hivatlanul a nemzet élére igyekszik magát feltolni, s ezt a közszabadság, honboldogság s népuralom nagy szavaival s azon kevéség ingerével szédítvén, mely a rongyok s az aranyos mez alatt egyiránt lüktet, megfontolatlan, rögtöni lépésekre tüzei: ez a közjó czége alatt csak saját érdekét keresi,

¹²⁸ Egyik „átmeneti” években kelt leveléből egyértelműen kitűnik, mit tart elsődlegesnek a politikai helyzet stabilizálásához: „egy számos, szilárd, kompakt kormánypárt létesítése nélkül teljességgel nem lehet reményleni” nézete szerint a kérdés rendeződését. Lásd Lonovics József levele Pálffy Móriczhoz, Pest, 1862. január 9., OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, 236–242; kiadta BUSKU Anita Andrea, *Lonovics József levelei Pálffy Móriczhoz, 1862*, Lymbus, 2010 (megjelenés alatt).

¹²⁹ SOMOGYI Éva, *Abszolútizmus és kiegyezés 1849–1867*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1981 (Magyar História), 10–11.

¹³⁰ HANÁK Péter, *Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában*, Történelmi Szemle, 39(1997), 2. sz., 159–179, kiemelések az eredetiben.

¹³¹ LONOVICS 1826, 17. Vö. MÉHES 1822, 66: „Egy fő pólczon ülő Status' Emberében két tulajdonság czimerezi a' jó hazafit: – Fejedelméhez való hűség, és hazájához való szeretet”. Politikai állásfoglalásuk ugyanakkor jelentősen különbözik, aminek legegyszerűbb jele az eltérő uralkodói jelzők alkalmazása. Méhes elismerően szól mind „a' nagy” II. Józsefről, mind „a' bölcs” II. Lipótról; Lonovics azonban néhány évtized múlva egyértelműen elmarasztalja a jozefinista uralkodót és utódját. Lásd LONOVICS 1855.

s a haza s szabadság ellensége.”¹³² Tehát a monarchista, törvénytisztelő, önfeláldozó karakter négy évtized múlva Kossuth-ellenes, kiegyezéspárti, fontolva haladó.

Praznovszky Mihály 1850–1860-as évekről szóló tanulmányában legfőbb magyar sajátosságnak az irodalmi kultusz politikai eredeztetését és motiváltságát emeli ki, hangsúlyozva, hogy „Nemcsak az emlékbeszédek, de olykor a pohárköszöntők szövegét is előzetes cenzúrára kérték be.”¹³³ 1849 után kialakult egyfajta Kossuth-kultusz,¹³⁴ ezért Lonovics esetlegesen óvakodni kívánhatott az emigrációban élő politikus nevének az említésétől is, még ha a közismert és a publikum előtt ismeretlen vélekedések között egyaránt szép számmal akadnak elmarasztalóak is.¹³⁵ Érdekesség a két definíció kapcsán a pozitív meghatározást felváltó negatív, valami ellenében történő megfogalmazás, amely esetleg a bizonytalan jövőképre utal, s érdekes módon az ellenzéki álláspontot tükrözheti. Bodor Pál székelyudvarhelyi református pap 1822-es – jóllehet évekkel későbbi megjelenésű – hazafi-értelmezése gyakorlatilag megegyezik Lonovics '26-os meghatározásával: „Az igaz és jó Hazafi egészszen más utat követ, a' mit az Isten öszve kötött, az Atyát, és az Anyát, a' Fejedelmet, és a' Hazát, azokat nem választja el; hanem együtt szereti. – Megadja a' Császárnak, a' mi a' Császáré; de a' Hazának-is, a' mi az Hazájé!”¹³⁶ Gyakori utalást alkalmaz (Mt 22): „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.” Ez a bibliai igevers a vallási és világi dolgok szétválasztására, mintegy a szekularizáció bizonyos vonásaira is értelmezhető.

Érdekes momentum Isten fogalmának a Haza eszméjével való helyettesítése, különösen vallásos személytől.¹³⁷ Bodor haza-definíciója részben magyarázatul szolgálhat erre, a nemzeti érzés vallási magatartássá formálódásának jeleként: „az Haza annak a' Nemzetnek, melyből eredetünket vettük; Földnek, Helységnek, Tartománynak, melyen nevedtünk, jovaival tápláltattunk; Törvényeknek, melyekkel igazgattattunk; Jussoknak, melyekkel birunk; ruháznak, nyelvnek, szokásoknak, melyeket Öseinktől által-vettünk; Szüléinknek, Barátinknak, Atyánkfiainak, Rokonainknak, kik kedvesek mi előttünk; az

¹³² OSZK Kt., Fol. Hung. 1919 (Lonovics József beszédei, I), 134^f–149^f (a továbbiakban: *Kézirat*), 146^{f-v}. Vö. Kossuth Lajos 1833-as megfogalmazásával: „Mi a szabadság? [...] Engedelmisség a törvény iránt. Kevés szóba szorított philosophiája a társaságos szövetkezéseknek, örök, cáfolhatatlan igazság!” Lásd BARTA István, *Kossuth ismeretlen politikai munkája 1833 elejéről*, Száz, 99(1965), 399–424 (a továbbiakban: BARTA 1965), 404.

¹³³ PRAZNOVSZKY Mihály, „A szellemiadal ünnepei”: *A magyar irodalom kultikus szokásrendje a 19. sz. közepén*, Bp., Mikszáth Kiadó, 1998, 8.

¹³⁴ Lásd a néhány évvel később megjelent versgyűjtemény tanulságait: *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében*, szerk. ZSILINSZKY Mihály, Pest, 1868.

¹³⁵ Az erősen forradalompárti, liberális érületű ferences szerzetes 1989-ig lappangó naplójában például némileg megkopott a „magyarok Mózesének” korábban tündöklő fénye: „Kossuth s a forradalom hibája, hogy a cath. papságot mindenből kizárta, saját útján üldözte, az aristocrátiát minden jogától egy csapással megfosztotta, s nélküle, sőt ellene tett mindent.” PIRY CIRJÉK János, *Érsekújvári napló 1848/1849*, bev. KONCSOL László, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1998 (Csallóközi Kiskönyvtár, I), 156.

¹³⁶ BODOR Pál, *A' jó hazafi és jó keresztvén elé-adva egy halotti beszédben, melyet néhai b. e. nagy méltóságú r. sz. b. gróf Széki Teleki Sámuel úr ő excellenciájának [...] Dicső emlékezete' megtisztelésére készített [...]*, 1822 = *Halotti beszédek*, Kolozsvár, 1825, 201–224, főként 211.

¹³⁷ Jóllehet gyakorlatilag valamennyi Teleki fölötti gyászbeszéd lényeges eleme, hasonlóan a hazafi karakteréhez.

Haza mondom mind ezeknek össze-summázta!”¹³⁸ A „tudós Hazafi” terminusa egyébként már az 1780-as évektől állandó része az irodalmi diskurzusnak, így nem meglepő, hogy jó pár szöveg központi – bár gyakran részleteiben egymásnak ellentmondó, az aufklérizmust vagy a liberalizmust támadók és védők által is népszerű – elemének tekinthető a hazafi ideális alakjának megrajzolása. Ahogy Debreczeni Attila felhívja rá a figyelmet, a „»tudós Hazafiak« közössége virtuális, s azért az, mert valójában közösségtudatként létezik, teoretikus szövegekbe írva (mintegy paratextusként).”¹³⁹

A társadalmi nyugalomért, a szabadságért, illetőleg a – nyilván nem a Habsburgoktól való – függetlenségért és magáért a király személyéért harcol tehát egy igazi hazafi – Lonovics interpretációjában.¹⁴⁰ Hangsúlyozza az uralkodó, illetőleg a haza iránti bizalom összeférhetőségét, s ezzel a hallgatóság számára is követendő mintát nyújt, a megkérdőjelez(het)etlen támogatást. Klobusiczky – s ezáltal a hazafi úgy általában – hűsége nemcsak Borsodra terjed ki, nem csupán önös érdekeit és személyes kapcsolatait szem előtt tartva éli az életét, hanem egész országáért küzdő patrióta. Klobusiczky politikai hozzáállásának feltárása akár Lonovics saját credójának is tekinthető.¹⁴¹ Az ilyesfajta értékelés egyébként sem idegen szerzőnktől; mely vélekedésünket megerősítheti, hogy saját meggyőződését olvashatjuk a főispán egyik beszédével kapcsolatban: „amaz ékes, ’s velős Beszédet tartá, mellyet valóban úgy lehet tekinteni, mint ama Principiumoknak, mellyek Őt’ egész Kormányra alatt vezették, rövid Hitvallását.”¹⁴² Klobusiczkyt csaknem Mózesként ábrázolja, ki legfontosabb küldetéseként ama feladatot kapta, hogy a „Külföldi segítő Sereget, melly egy Déli Tartományba a’ Szabadság’ szent neve alatt lappangó féketlenség’ maszlaga által megszedített párt-ütőknek büntetésére ’s kiirtására hívatott, Hazánkon keresztül vezesse”, vagyis tágabban értelmezve a francia forradalom hatásának és eredményeinek eltiprására hivatott.¹⁴³

Hol van ez a feltétel nélküli királypártolás a ’48-as forradalom alatt Piry Cirjéknél – a történelmi körülmények nyilvánvaló különbségein túl – megfogalmazódó hazafiság eszményétől: „Népek! lássátok, hogy a Királyok n(em) csak esküt törnek, félelem nélkül, hanem vallástok szentségét is kevesebb értékűnek tartják a hadi s katonai érdekeknél! – Királyok, s fejedelmek! Kebletekben Isten lelke, s körötökben az Isten csak báb, a szentség, hokuspokus, az eskü – 0. De van bosszuló Isten, s van eszköze.”¹⁴⁴ Sokkal közelebb áll Plosszer Ferenc felfogásához: „A franczia 1789-i forradalom hősei a »szabadság s egyenlőség« eszméinek gyújtó fáklyáját veték a népek közé, s a nép, mely minden szót

¹³⁸ BODOR, *i. m.*, 209.

¹³⁹ DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, ItK, 105(2001), 513–552, idézet: 532.

¹⁴⁰ LONOVICS 1826, 15.

¹⁴¹ Erre először Ipolyi hívja fel a figyelmet; szerinte 1826-ban Lonovics meghatározta, mit fog tenni (vö. VÁRADY, *i. m.*, 35: „a congenialis férfiú jellemzésében akaratlanul önmagát jellemezte”), 1863-ban pedig immár visszatekintett. IPOLYI, *i. m.*, 30.

¹⁴² LONOVICS 1826, 12.

¹⁴³ *Uo.*, 16.

¹⁴⁴ PIRY, *i. m.*, 110–111.

igaz értelmében vesz, a szabadság alatt a törvénynélküliséget, az egyenlőség alatt pedig n[em] csupán a törvény előtti, hanem a birtokbani s rangbani egyenlőséget is értette.”¹⁴⁵

Lonovics elnézően fogalmaz Klobusiczkyvel kapcsolatban, mondván, „a’ *legtsiklándóbb* Politicai kérdések’ kifejtésében ritka ügyességét” mutatta meg gubernátorként.¹⁴⁶ A jelző néhány lappal később, hasonló kontextusban újra feltűnik,¹⁴⁷ ez alapján (is) feltételezhetjük, hogy Lonovics szóhasználatában a „csiklandós tárgy” kifejezés alatt, illetőleg a jelző konnotációja alapján a konzervatív, nacionalista szempontoknak való megfelelés – önkéntes¹⁴⁸ – kényszerét érthetjük. Az uralkodót ugyancsak önzetlennek ábrázolja,¹⁴⁹ aki a népe érdekében kötött bécsi béke értelmében olyan tartományokról is hajlandó volt lemondani a telhetetlen ellenuralkodó javára, amelyek évszázadokon át a monarchiához tartoztak. A republikánus beszédmód egyik központi elemére figyelhetünk fel. „Akik részt vehetnek és vesznek a közéletben, a honpolgároknak, nemcsak közszolgáltatokat kell vállalniuk, de folyamatosan át kell, hogy hassa őket a közszellem, a hősies készség a szabadság, a haza megvédésére a zsarnok vagy a hódítók ellen. E közszellem elsősorban azt jelenti, hogy a közjót az egyéni vagy a családi érdek elé helyezi a polgár.”¹⁵⁰ E jellemzés tökéletesen ráillik a Lonovics által ábrázolt Klobusiczky – vagyis saját maga – alakjára, aki a zsarnok (Napóleon) és a haza egyéb külső (katonai, vallási, ideológiai támadások) és belső (nem megfelelő gondolkodású, pl. jozefinista uralkodók; a felvilágosodás és a liberalizmus hazai hirdetői) ellenségeivel áldozatok árán is felveszi a – nem önérdékből, sokkal inkább kötelességből vállalt – harcot.

Magyarország érdekeit – akárcsak jellemzően más konzervatívok is – érdekesen értelmezte méltató és méltatottja egyaránt. A hon számára meglehetősen kedvezőtlen vámrendszer hátrányait figyelmen kívül hagyva kizárólag az előnyökre koncentrált. Tény, hogy a „Nemzeti Kereskedés”, „Nemzeti iparkodás” kívánalmait előtérbe helyezve „tulajdon bőségében fülladozó Honnyunk’ természetmennyjeinek eladására új tsatornákat” talált Klobusiczky, azonban személyes érdemei jóval kevésbé hangsúlyosak, mint ahogy azt Lonovics megrajzolja.¹⁵¹ A magyar tengerpart ügye – különösen a vasút kapcsán – a nyilvánvaló gazdaság- és eszmetörténeti szempontok mellett jelentős politikai jelentő-

¹⁴⁵ PLOSSZER, *i. m.*, 14.

¹⁴⁶ LONOVICS 1826, 10. Kiemelés tőlem.

¹⁴⁷ Klobusiczkyra hárult a kormányzósága alá eső területek – bécsi békekötés alapján történő – átadásának terhe a győztes fél számára. *Uo.*, 12.

¹⁴⁸ Az „önként választott” hivatal a Majláth feletti beszédben is hangsúlyos, a kéziratban e szerkezet utólag betoldott, ami esetleg a megfontoltságra, átgondolt megfogalmazásra utalhat, lásd *Kézirat*, 136^v. Vö. az érsekre vonatkozóan: „Tán nem is gyanítá, hogy önkényt megy a verembe, mely őt hazájától elválasztja.” PLOSSZER, *i. m.*, 45.

¹⁴⁹ Lonovics arisztokratikus szemléletéhez képest vö. Csizsárnak a királlyal szemben támasztott modern(ebb) – némiképp a társadalmi szerződésre emlékeztető – elvárásait: „A’ ki Státusban él, annak le kell mondani a’ maga commoditássa’, ’s haszna’ kereséséről [...] – így olvad-egybe minden polgárnak – sőt még a’ Fejedelemnek személye is a’ Nemzet’, ’s a’ Haza’ személyével.” CSISZÁR, *i. m.*, 20.

¹⁵⁰ TAKÁTS József, *Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején (A keret)*, ItK, 102(1998), 668–686, idézet: 669.

¹⁵¹ LONOVICS 1826, 9–10.

séggel is bír.¹⁵² A kikötőváros 1809 és 1813 között a francia érdekszférába tartozó Illíria részét alkotta. Éppen Klobusiczky kormányzóságának végét jelzi ezen intervallum kezdete, így a téma említése ismét kedvező alkalmat jelenthetett Lonovicsnak a francia telhetetlen étvágy elleni felszólaláshoz. Nem beszélve az aktuális állapotról, az 1826. évről, hiszen éppen ez az az időszak, amikor jelentősen megnőtt a korábban kisebb forgalmat produkáló – ráadásul komoly exportot felmutató – Fiume jelentősége a stagnáló – az importot nem nélkülözhető – Trieszttel szemben.¹⁵³ Azzal a Trieszttel, amelynek fennhatósága alól alig néhány évtizede – 1776. október 20-án – került ki, muníciót szolgáltatva a magyar érdekek minél erőteljesebb kiaknázásának: „A magyar jegyes, egy újabb Perseus, fölmenti Fiumét az idősebb testvér, Trieszt zsarnoksága alól.”¹⁵⁴

Az 1825–1827. évi országgyűlés nagy hangsúlyt helyezett a kereskedelmet és a közlekedést könnyítő intézkedések realizálására, ahogy pl. József nádor is komoly lépéseket tett, először éppen 1826-ban ez irányban,¹⁵⁵ sőt a fiumei országgyűlési követ röpiratában emelt szót a kérdés érdekében.¹⁵⁶ Fiume ügye a haladást és a maradást képviselők egyik szimbolikus terepévé vált, jóllehet a liberális és a konzervatív erők szembenállása – a merkantil, összbiradalmi szempontokat előtérbe helyező, illetőleg a nemzetgazdaságot kiépíteni, megerősíteni szándékozók nézetkülönbségeként – igazán jelentősen csupán évekkel később, a '30–40-es években jegecesedett ki.¹⁵⁷ Érdekes módon ugyanakkor a vasútterv „kiegyenlítően hatott a horvát–magyar politikai viszályra”,¹⁵⁸ azonban csak a kiegyezést követően, hiszen a 19. század eleje óta, különösen a '48 körüli időszakban, az illírismus fontos követelésévé vált Fiume fennhatóságának kérdése. Méltatása alapján leszögezhetjük, hogy Lonovics nemcsak gazdasági, de jogi, a „Nemzeti Alkotmánynak sokszoros áldásait” kiaknázó értelemben is „hódító” elveket vall.¹⁵⁹

Az alkotmányra való gyakori hivatkozás jellemző a beszédre,¹⁶⁰ amelynek különös üzenete abban ragadható meg, hogy 1825-ben az egész magyar közéletet meghatározta

¹⁵² GERGELY András, *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban: A fiumei vasút*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982 (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből: Új sorozat, 98) (a továbbiakban: GERGELY 1982). Lásd még NAGY Tamás, *A magyar vasútügy az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején = Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*, szerk. DÖBÖR András, JANCsÁK Csaba, KISS Gábor Ferenc, NAGY Tamás, ZAKAR Péter, Szeged, 1999, 87–103 (Belvedere Meridionale Kiskönyvtár, 12); HORVÁTH Lajos, *Fiume és a magyar tengerpart 1848–49-ben* = HUDI-TÓTH, i. m., 113–125.

¹⁵³ GERGELY 1982, 8–11.

¹⁵⁴ HORVÁTH L. 1999, 113.

¹⁵⁵ Rudolf SIEGHARDT, *Zolltrennung und Zolleinheit*, Wien, 1915, 64.

¹⁵⁶ ADAMICH András Lajos, *Észrevételek azon módokról, mellyek a Magyar Ország kereskedésnek, főképpen az Adriai Tenger felé virágzó állapotba való helyheztesére nézve szükségesek*, Po'sonyban, 1825.

¹⁵⁷ Egyes szakirodalmi állásfoglalások szerint az 1843–1844. évi országgyűlés óta tekinthető egyértelműnek. Lásd GERGELY 1982, 88.

¹⁵⁸ Uo., 89. A Horvátországhoz történő csatolás szándéka azonban, különösen a forradalom és szabadságharc időszaka alatt, komoly szembenállást okozott. HORVÁTH L. 1999, 113.

¹⁵⁹ LONOVICS 1826, 10.

¹⁶⁰ A szakirodalom egyes elemei éppen az alkotmányra történő erőteljes hivatkozás hiányát emelik ki Lonovics beszédével kapcsolatban, lásd LOTZ, i. m., 6: „Érdekes, hogy még ekkor az országgyűlések se reformál-

az országgyűlés 13 évnyi szünet után történő összehívása, az 1820-as évek eleji vármegei ellenállás viszonylagos sikere miatti bizakodás és elégedettség. Lonovics a fennálló rendszer igazságosságát hangsúlyozza, amiben a főispán hivatala nem más, mint Justitia pártolója, mert ő csak egy a sok (nyilván nobilis) közül. Kiemeli, hogy Magyarországon a nemesség „sarkalatos Jussai sérthetetlenek”, ahogy Werbőczy is megfogalmazza törvénykönyvében. Nyilván ugyancsak a kiváltságosok jogaira utal, amikor azt írja, hogy a törvény „a’ kitsinyt a naggyal egyaránt óltalmazza”, ezen a kisenemesség és az arisztokrácia egyenjogúságát értve.¹⁶¹

Korábban kiemeltük, hogy Lonovics polgári származása ellenére a nemesi társadalmat támogatja – e ponton egyértelműen megerősíthetjük arisztokratikus szemléletére irányuló megállapításunkat. „Az előljárónak tetszése többnyire a’ többségnek akaratajához kötve van”, olvashatjuk, mely sorok a főispáni tisztségre vonatkozóan nem lennének igazak, hiszen e hivatalt nem választás, hanem – leginkább uralkodói – kijelölés útján töltötték be. Lonovics ezért más elemét hangsúlyozza a rendszernek, a megközelíthetőség eszméjét ragadja meg: „az Elöljáró, Nemes Jobbágytársainak nem Ura, hanem tsak az egyformák közt Első”, vagyis a nemesek társadalmában a primus inter pares elve érvényesül. Levonhatjuk a következtetést, hogy „nemzet” alatt Lonovics még inkább a feudális nemesi értelmezést nyújtja, nem a nyelvi, kulturális, etnikai vagy állampolgári közösség kategóriáját. Apor József találóan foglalja össze az új korszellem kívánata és a régi rend szokásainak ideális egymásra hatását: „Nemesség kívántatik az tisztuieslésre, de nem olyan milyent szüléink nyujtanak, hanem az milyent az érdemek szereznek, nemesség kívántatik de nem anyira az ő, hanem a személyes nemesség”.¹⁶² Lonovics hasonlóan szól: „az Elöljáró a’ testeken nem uralkodhatván, elkerülhetetlenül szükséges, hogy ő a’ Köz-Jó’ hasznára, tudománya, ember ősmérete, ékes szóllásának bájai, ’s hódító bánás’ módja által a’ Lelkeken uralkodjon.” Lonovics szerint azonban a jó urakra – így természetesen Klobusiczkyra – nem jellemző, hogy „Cselédjeikben az alaton szolgálai név felett az embert elfelejtik”, hanem a fő gondot a testi tápláláson túl az erkölcsi nemesítésre fordítják.¹⁶³

Franciaellenesség jellemzi a teljes szöveget. Ennek egyik jeleként kisebbíti Lonovics a „fegyvereinek gyarló szerentséjében” győzedelmeskedő ellenség érdemeit, amelynek nagysága pusztán hatalmából fakad, míg a másik oldal erkölcsi kiválósággal bír. Korántsem szokatlan, a magyar irodalomban különösen gyakori megoldásról van szó; többek

tak, csak az alkotmányt védték és Széchenyi is csak fogalmazta a *Hittelt*. »Oratiók és ovatiók frazeológiájától« távol állt az ilyen beszéd, mert nem az unos-untig hangsúlyozott nemesi szabadságot emlegette.”

¹⁶¹ LONOVICS 1826, 12–13. Vö. ehhez képest LOTZ, *i. m.*, 6.

¹⁶² Lásd később is: „Mit használ nagy emberekől származni és kicsin lelket hordozni?” LUKÁCSI, *i. m.*, 499–500. Meglehetősen népszerű gondolat volt ez, vö. „Személyes érdem nélkül, minden nagy születés mellett olyan az ember, mint a’ Hold, Nap nélkül.” CSISZÁR, *i. m.*, 16. Hasonlóan MÉHES *i. m.*, 47: „A’ fényes származást belső érdem nélkül úgy nézem én ugyan, mint a’ szép testet aztat nemesítő lélek nélkül”. Vö. „Isten jóvoltából megértük / A várva várt boldog napot: / Hogy nem a születés, de érdem / Előtt emelünk kalapot”. TOMPA Mihály, *Némuljatok meg = TOMPA Mihály Összes költeménye*, Bp., Arcanum, 1998, 130.

¹⁶³ LONOVICS 1826, 13–25. Vö. ehhez képest: „Az igaz Hazafi – sem gyermek – sem szőlga.” CSISZÁR, *i. m.*, 21.

között a *Szigeti veszedelemben* Szulejmán és Zrínyi, hasonlóan a *Bánk bánban* Gertrudis, illetőleg a címszereplő viszonyából ismerhetjük. Klobusiczkyt szónokunk minden körülmények közt királyhűként rajzolja meg, aki nem tehetett semmit, mentegeti, nem az ő hibája a történelem menetének kedvezőtlen alakulása, az „idegen hatalom” előtti kényszerű behódolás, aki azonban kihozta a helyzetből a lehető legtöbbet: megmentette az angolok által küldött segítyt. A szerencse motívuma többször feltűnik a beszédben: a siker, illetve a sikertelenség oka egyaránt e tényezőkben fakad, vagyis Lonovics ismét mentséget keres Klobusitzky számára. A véletlennek köszönhető, legalábbis interpretációja alapján, hogy a gubernátor csupán kétszer tartott „Építő-Széket”, „mert a’ parantoló környüállások többször nem engedék”; de kifejezésekben is megmutatkozik a refutatio: szerencsés választás volt a főispán bizonyos feladatokra, a „lelkek meggyőzésében”, miképp a megye irányításában.¹⁶⁴ Napóleont szintén burokból születtként ábrázolja – ugyanaz a kép jelenik meg Lonovicsnál, mint Apornál, a Dávid próféta által megjövendölt veszedelmes uralkodó alakja, a szerencsés, alsóbb rétegből érkező király (Dán 8, 23–24).¹⁶⁵

Lonovics ellenben egy fontos képpel egészíti ki ábrázolását: „Azonban Napnyúgotról újjonnan egy irtóztató fergeteg támad, ’s ama szelidíthetetlen Hódoltató, kinek színe előtt az Írás’ ejtése szerint a’ Föld elnémult, diadalmas Sassaival Hazánk’ szívéig nyomul.”¹⁶⁶ Ez az ún. kecskebak-allegória, mely Nagy Sándorra – illetőleg ez esetben II. Józsefre is – vonatkozik. Helyt adva Martinkó András értelmezésének, Vörösmarty Mihály *A Guttenberg-albumba* című 1839-es alkotásában a felvilágosodásra történő utalást láthatjuk a „keletre nyugatról” támadó „világosság” leírásában,¹⁶⁷ persze az ódává mélyült epigramma esetében pozitív jelentésben. Lonovics szintén a nagy forradalom nyomán kibontakozó revolúciók, a Franciaországból induló felvilágosodás asszociációjaként használja a – meglehetősen sokak által feldolgozott¹⁶⁸ – bibliai verset, ugyanakkor éppen hogy negatív megközelítésben. Talán nem túl merész képzettársítás az értelmezés II. József figurájával való tágítása. *A matzedóniai vitéz* előszavában Laczkovics arról vall, hogy a „mostani üdöben lévő fejedelmink között, Istennek hála! sem Tamerlánt, sem Nagy Sándorokat nem találunk.”¹⁶⁹ Lonovics ugyanakkor épp ellenkezőleg vélekedik az 1790 körüli évekről, hiszen az ő világában a „kalapos király” sok vonásában emlékeztet a Napóleon/Nagy Sándor személyében testet öltő hódoltatóra. A make-dón uralkodót II. József példaképével, Nagy Frigyessel azonosították egyes korabeli szerzők,¹⁷⁰ részben azért, mert a neves hódító (is) híres volt művészetpártoló tevékeny-

¹⁶⁴ Idézetek helye: LONOVICS 1826, 11–14.

¹⁶⁵ LUKÁCSI, i. m., 499.

¹⁶⁶ LONOVICS 1826, 11. Vö. „Az egész föld elnémult előtte. Erre szíve elbizakodottá vált és göggel telt el.” (1Makk 1, 3.)

¹⁶⁷ MARTINKÓ András, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*, Bp., RTV–Minerva, 1983, 129–130. Napnyugatról jön Lonovics ábrázolása szerint a fergeteg, tehát a mindent felforgató csapás, a társadalmi és ideológiai változás. Ennek ábrázolását ismét öszövétségi kép segítségével teszi hangsúlyossá (Dán 8, 5).

¹⁶⁸ A témához lásd BORZSÁK 2002; Uő, *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon*, Bp., 1984.

¹⁶⁹ Idézi BORZSÁK 2002, 102.

¹⁷⁰ Többek között Gyöngyössi Pál. *Uo.*, 108–111.

ségéről. Ez bizonyos mértékig a magyar uralkodóról szintén elmondható,¹⁷¹ leginkább azonban a Dániel-prófécia alapján mutatható ki a kapcsolat (Dán 11, 21): „És ennek helyébe egy útálatos áll, a kire nem teszik az ország ékességét; hanem alattomban jó, és hízelkedéssel jut az országhoz.” Bár konkrétan nem szerepel e szöveghely Lonovicsnál, azonban feltételezhetjük, hogy a „kalapos királyra” vonatkoztatva, a korabeli – elsősorban katolikus – közönség számára egyértelmű lehetett a több, szomszédos idézmény citálása által felidézett megfelelés. A „hízelkedés” alatt – mindennek megerősítéseként – a retorikai jellemzőkre, a felvilágosodás szónoklatának Lonovics által elutasított vonásaira is asszociálhatunk; a retorika terén esett sérelem hangoztatása mellett ugyanakkor legalább ekkora vehemenciával az ideológia, a vallás és a filozófia szféráját ért támadások okán is tiltakozását fejezi ki a szerző. A Biblia szavait saját igazsága alátámasztásához hívja segítségül, mindenekelőtt központi terminusa, az „irtóztató fergeteg”¹⁷² kifejezés eredendően a Szentírás egy újabb versére vonatkozik.¹⁷³ A Lonovics által emlegetett sasok alakja áttételesen ismét csak politikai értelmezést kaphat, hiszen e ragadozó madár a Habsburgok címerállataként könnyen utalhatna az uralkodóház egyik tagjára, konkrétan akár II. Józsefre is.¹⁷⁴

A „második részben” Lonovics ugyancsak a hazafit jellemzi, azon személyiségjegyek, emberi vonások alapján, amelyek a hazafiság szolgálatában állnak; a tudománypártolás kívánalmát fogalmazza meg, azzal a megköttéssel, hogy az ismeretanyag Isten és a király szolgálatában hasznosíttatik.¹⁷⁵ Az elhunyt kompromisszumképességének ecsetelésénél Lonovics érezhetően saját jellemzését adja, e hajlandóságát egyébként méltatói is gyakran megemlítik.¹⁷⁶ Ipolyi Lonovics politikai nézeteit a reformok melletti, józan haladás követésében összegzi,¹⁷⁷ s enyhe mentegetésként értékelhetjük megállapítását, miszerint utólag szabadelvűként jellemzett felfogása miatt érte mindkét – liberális és konzervatív – oldalról szemrehányás a polgári származású egyházfőt. Az érsekkel kapcsolatos, leggyakrabban felvillanó vádak közül a *Magyar mythologia* szerzője az ingadozó politikai szemléletet, a pártokkal való kacérkodást és a bátorsághiányt emeli ki.¹⁷⁸ Védelmébe veszi Lonovicsot, az *ingadozó* jelzőt *mérsékeltre* módosítva, azonban eltérő politikai álláspontjukról nem feledkezik el beszédfonalának szövése során, hiszen Lonovics konzervatív beállítódását határozottan felemlíti, ugyanakkor erénnyé formálja szenvedélyte-

¹⁷¹ Budát kormányzati és kulturális központtá kívánta átalakítani, de megítélése általában is kedvező volt a művészethez való viszonya alapján. Mozart például az uralkodónak ajánlotta a *Così fan tutte* című operáját.

¹⁷² LONOVICS 1826, 11.

¹⁷³ „De a vég idején összetűz vele a déli király, és mint a forgószél, úgy megy reá az északi király szekerekkel” (Dán 11, 40).

¹⁷⁴ Vö. „Az első olyan, mint az oroszlán, és sas szárnyai vannak” (Dán 7, 4).

¹⁷⁵ LONOVICS 1826, 20.

¹⁷⁶ SZEMERE Bertalan, *Nemzetiségünk és a szlávság* = VAHOT 1843, 41–59, idézet: 47. Lásd még LOTZ, *i. m.*, 6.

¹⁷⁷ IPOLYI, *i. m.*, 31–36.

¹⁷⁸ Vö. „Deák, mint státusférfi nem bátor, hanem bölcs. Tagadhatatlanul a legjobb magyar politicus, kinek jóslatai mathematicai pontossággal teljesednek.” PAP, *i. m.*, 37. Egyszóval a „bátorság hiánya” kifejezés – az értelmező szándékától függően – bírhat pozitív és negatív tartalommal is...

lenségét. Konszenzusra való törekvésének hangsúlyozásával kívánja igazolni szónoki stílusát, amiért – miként Horváth Mihály fogalmaz – „nyugalmas minden affectatio és szenvedély nélkül” valók beszédei. Gyávasággal vádolták – a reformokat sürgető erők –, foglalja össze defenzív offenzíváját Ipolyi, pedig csak nem akart forradalmat; s 1868 forradalmon és szabadságharcon túli, viharoktól megtépázott világítótornyából az 1830–1840-es évek status quo-hoz való görcsös ragaszkodása talán valóban a józan megfontoltság látszatát kelthette.

Szécsen Antal szintén az objektivitást és a megegyezésre való hajlandóságot emeli ki elvbarátjával kapcsolatban: „A méltányosság és tárgyilagosság elválaszthatatlanok a szellem emelkedettségétől, mely Lonovics püspök szónoklatát jellemezte”.¹⁷⁹ *A sine ira et studio* tacitusi elve – legalábbis törekvéseiben – valóban jellemzi Lonovicsot, a gyakorlatban azonban mind a harag, mind a részrehajlás mellőzésének szempontjából sokszor meglehetősen sikertelennek tekinthető munkássága. Döbrentei Gábor – hasonlóan pl. Toldy Ferenchez – már a század elején hangsúlyozza, hogy az életrajzíró fontos feladata a tényekhez való ragaszkodás, „eltérően a »Halotti-Orátor« kihagyásokkal szépítő gyakorlatától, nem kell illendőségből elhagynia a kínos részleteket”.¹⁸⁰

A 19. századi irodalmat művelők egyik legfontosabb eszméjévé, a haladó szellemiséget követők táborának jelszavává vált az objektivitás, tehát a püspök-érsek-emigráns egyházpolitikust nem tekinthetjük elméletben e szemlélet követőjének. Mégsem mondhatjuk, hogy ne tett volna eleget sokszor a tacitusi elvnek, hiszen róla aztán nem mondható el a Virág Benedekre – legalábbis Gyulai Pál szerint – érvényes megállapítás,¹⁸¹ a szerzetessel ellentétben vizsgálatunk tárgya, a világi katolikus pap komoly indulatokkal bírt egész életében, amelyeken ugyanakkor – hol több, hol kevesebb – sikerrel uralkodott. Bajza József viszont 1845-ös *Világtörténetében* kifejti, hogy „tisztán »érdek és részrehajlás nélküli« történetírás nem létezhetik, a műfaj görög és római klasszikusaié, köztük Tacitusé sem az, mindannyian »hazájok, annak szokásai és honfiaik iránt részrehajló előszeretettel tanúsítanak«, ezért ő maga nem törekszik művében »a’ teljes, tiszta tárgyilagosságra«”.¹⁸² Vagyis a részrehajlatlan irodalom egyben nemzetietlen is. A szabadságharc után a tacitusi eszmény, a pártatlanság igénye – nyilván nem függetlenül a politikai helyzettől – még inkább követőkre talált, mint a korábbi években; kissé átértelmeződve, az indulatok legyőzésének eszményeként, jóllehet komoly különbségek mutat-

¹⁷⁹ SZÉCSEN, *i. m.*, 256.

¹⁸⁰ DÁVIDHÁZI Péter, „*Sine ira et studio*”: Toldy Ferenc és a tacitusi eszmény meghonosítása, ItK, 106(2002), 24–66, főként 29.

¹⁸¹ „Az a mély gyűlölet, fájdalom s mégis nyugalom és méltóság, mely Tacitust jellemzi, sehol a mi különben felvilágosodott, hazafias, de jámbor szerzetesünkben, kit mélyebb szenvedély és melancholia aligha zaklat-
tak.” – g. [GYULAI Pál], *A magyar nemzet classicus írói*, I, Koszoru, 1863, 306–307.

¹⁸² DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 46.

koztak az egyes írók munkáiban – egyéni habitusuk tükréeként.¹⁸³ Arany János 1850-ben belátja saját elfogultságának lehetetlenségét, Lonovics ugyanakkor nem.¹⁸⁴

A liberálisok követelésére emlékeztető elvárás, miszerint a megfelelő pozícióban álló hazafi „a’ különböző Vallásbeli Felekezeteket, a’ nélkül, hogy a’ magáé iránt való tiszteletből ’s buzgóságból legkisebbet is engedne, a’ Szent Szeretet’ kötelével egybe kötni” tartozik, Lonovics esetében részben teljesült.¹⁸⁵ Az igazi nehézséget talán leginkább maga a katolicizmus jellege adja, amely semmilyen engedményt nem fogad el gyakorlatilag semmilyen irányban – ellentétben a protestantizmussal –; emiatt látható a későbbiek során a főpap retorikájában bizonyos esetekben az összefogás, esetleg a nyitás egyes protestánsok felé, de leginkább csak más felekezetek, vallások (elsősorban a zsidó), illetve egyes irányzatok, eszmerendszerek (felvilágosodás, liberalizmus) ellenében.¹⁸⁶ A magyarországi katolicizmus ráadásul a kezdetektől igen erősen kötődött a monarchiához, sőt gyakorlatilag – már pusztán létében is – függött az uralkodó akaratától. Lonovics komplex „franciaellenes” felfogása e résznek szintén a sajátja, erőteljesen érzékeltetve, hogy a franciák képviselik a mohó katonai terjeszkedés mellett az egyedül üdvözítő rendszer elleni ideológiai támadást, a hódítás modernebb, kifinomultabb formájaként. Klobusiczkyt szimbolikus személyiségnek látatja, hiszen abban a „boldogtalan” időben kellett megküzdenie magas pozícióban e kihívásokkal, amelyben a Romlás „a’ Hitetlenség, a’ feldúlt Óltárnak és Thronusnak gyászos töredékei, a’ Szabadság’ és egyenlőség’ nevében rab-lántzokra fűzött szerentsétlen Nemzetek, és az ezereknént felkontzolt hív ’s jámbor Polgároknak holt Testei felett istentelen hahotával innepelte vélt diadalmát”.¹⁸⁷

Nem csodálkozhatunk a hithű katolikus, felvilágosodás-ellenes, konzervatív Lonovics szavain, hiszen a magyar társadalom egészét megosztotta a francia események értelmezése. A külföldi sajtó, az utazók eltérő véleményeket fogalmaztak meg a forradalom és Napóleon magyarországi fogadtatásával kapcsolatban, amelyek a cenzúra beavatkozásának következtében az amúgy is erősen válogatott és hiányos tájékoztatással karöltve gyakorlatilag ellehetetlenítették az objektív, korrekt véleményalkotást, nem beszélve a különböző társadalmi rétegekből származó, eltérő műveltségű és -területű, tehát

¹⁸³ *Uo.*, 48–49.

¹⁸⁴ Arany János levele Szilágyi Sándorhoz, 1850. április 14. = ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975 (Arany János Összes Művei, 15), 273. Vö. LONOVICS 1851, 16. Utóbbi mű még 1850-ben született.

¹⁸⁵ LONOVICS 1826, 21. A tolerancia magasabb fokát láthatjuk a kolozsvári református lelkészénél: „Igaz Vallás, a’ melyről – azt lehetne kívánni, hogy közönséges – és uralkodó legyen, csak egy van, – mert okosság – és erkölcs-is csak egy lehet: – de a’ Vallás’ formái sokak, és különbözők, – az emberi értelem’ – felfogás’ – és érzékiség’ mértéke szerént.” CSISZÁR, *i. m.*, 28. Vö. a mellesleg szintén egyházi Horárik János álláspontjával: „mindenkinek egy vallása van – az emberiség”. Idézi TORDAI, *i. m.*, 107.

¹⁸⁶ Vö. ugyanakkor Csizsárnak a tisztviselővel szembeni elvárásait: „Ne lászson ő alattvalói között sem ’Sidót, sem görögöt, sem Rómaít, sem Génévait – hanem lászson csak Isten’ fiait, ’s Haza’ gyermekeit.” CSISZÁR, *i. m.*, 30.

¹⁸⁷ LONOVICS 1826, 26. Az utolsó tagmondat Tacitus hatására utal, amellyel kapcsolatban érdekes momentum lehet, hogy Kölcsey 1823. évi *Hymnusának* bizonyos része („Vert hadunk csonthalmain”) a római író *Annalesén* alapszik. Lonovics akár a római történetíró, akár a magyar költő, vagy egyéb magyar író, pl. Kisfaludy recepcióját is ismerhette. Lásd DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 26–27.

eleve rendkívül differenciált rálátású honorációri, középnemesei, arisztokrata fők gyökeresen különböző felfogásáról.¹⁸⁸ Többen üdvözltek a francia forradalmat, az emberiség üdvét látták benne. Kossuth Lajos ugyanakkor – éles ellentétben későbbi vélekedésével –, ahogyan egyik néhány évtizede napvilágra került munkája alapján világosan kijelenthető,¹⁸⁹ 1833-ban még úgy találta, hogy Napóleonnal visszatért az új szolgaság korszaka, a felvilágosodás ébredését eltiporva, hiszen „a szabadság fonák képzetének több véres áldozatok estenek még mint a vak babona pokolbeli dühének is, s e kettőnek bizonynyal több, mint a döghalál szörnyetegmirigyének.”¹⁹⁰

Lonovics az egyenlőség ellen foglal állást, úgy véli, az ateizmust látják a felvilágosodás – gyakran alacsony sorból érkező – követői felemelkedésük kulcsának: „minden esztelen, a’ ki magát a’ Pór Néptől meg akarja különböztetni, a’ Hit’ édes igája ellen pártot üt”.¹⁹¹ Az Isten és a király, pontosabban a konkrét magyar (osztrák) uralkodó, illetőleg eleve a monarchia rendszere ellen lázadók ellen szólal fel. Az istentagadókat, illetőleg a tudományos eredményeket hit nélkül elfogadók táborát ugyancsak kárhóztatja, akik „a hitetlenséget böltességnak”, „a hitet babonaságnak”,¹⁹² „a’ jövőendő életet képtelen agy-leleménynek” vélik. Mindamellet eleve elutasítja a felvilágosodást népszerűsítőket (kik „az erkölstelenséget szabadságnak”, „az alázatosságot gyávaságnak” hiszik), vagy akár Rousseau követőit (kik „a féketlenséget természeti jusnak” magyarázzák). Nem meglepő, hogy a köztársaságot mint államformát, illetve a monarchia-ellenességet mint magatartásformát egyaránt helyteleníti – az ezen elveket gyakorlók „az engedelmességet szolgaságnak” tartják, írja – nem beszélve a felvilágosodáshoz kapcsolható retorikáról, amely „felzavarván a’ dolgok’ nevezetének valóságos értelmét” a „két értelmű szemtelen beszédet elmésségnek” látatja,¹⁹³ „dögleletes tudománynak mirigyeit” termeli, s „feneketlen örvényt” támaszt.

Láthatóan elismeri a felvilágosodás eszmei jelentőségét, ezért is tartja rendkívül veszélyesnek a nyomában támadt eredményeket. A kárhóztatott rendszer további jellemzőit szintén ostromozza, melynek hívei „az önn’ haszon keresést okosságnak” látatják, s a status quo konzervjának felnyitására sarkallnak, panaszkodik. E kifejezés esetleg a gaz-

¹⁸⁸ BORSI-KÁLMÁN Béla, *Polgári Franciaország és nemesi Magyarhon? A francia forradalom és a forradalmi Franciaország képe a magyar nemesi értelmiség körében a magyar jakobinus mozgalom leverésétől a reformkor kezdetéig (1795–1830) = Magyarhontól az Újvilágig: Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*, szerk. ERDŐDY Gábor, HERMANN Róbert, Bp., Argumentum, 2002, 64–79, főként 64–72.

¹⁸⁹ Kossuth fiatalkori pályaszakaszához lásd főként BARTA István, *A fiatal Kossuth*, Bp., 1966; Uő 1965. Hasonló álláspontot alakítottak ki a radikális megoldást elutasítók, általában véve a reformerek.

¹⁹⁰ BARTA 1965, 405–406.

¹⁹¹ LONOVICS 1826, 26. Ez talán összecseng Tacitus véleményével a dekadenciáról, mely szerint a „nagy ékesszólás »a zabolátlanság neveltje, amelyet az ostobák szabadságnak neveznek, társa a zendülésnek, a féktelen nép ösztökélője, híjával a zord tekintélytiszteletnek, híjával a szigorúságnak, makacs, vakmerő, követelőző.«” Vö. VÍGH, i. m., 34–35.

¹⁹² Jóllehet a holbachi, meglehetősen ismert felfogás éppen hogy a vallást magyarázza a tudatlanság folyamánaként.

¹⁹³ Lonovics szándékosan kerüli a hangzatos frázisokat; elutasítja a hatásos, „szofista” retorikai fogásokat. Lásd pl. TÓTH Ferenc, *A haza és a haladás képviselője = Emlékkülcs...*, i. m., 43–45.

dasági liberalizmus bírálataként fogalmazódhat meg Lonovicsban¹⁹⁴ – vélekedésünket megerősítheti, hogy szintén a szabadverseny ellen, a céhek védelmében szólhat a következő sorok révén: „a’ szép Mesterségekben a’ régieket felül múlni *törekszünk*”¹⁹⁵ –, ahogy „a’ gyönyörűséget az élet’ céljának” esetében Lonovics szóhasználata egyfajta hedonista utilitarizmus – akár individuális, akár speciális válfaját pellengérré állítva – kritikájaként hat. Jól érzékeli az érsek, hogy a régi rendet anakronisztikusnak kívánják beállítani a haladást szorgalmazók, „a’ Virtust bolondságnak” láttatják, s talán bizonyos mértékig még az ő esetében is célt érnek törekvésükkel, esetlegesen ez lehet az oka a többes szám első személyű igealak alkalmazásának.

A felvilágosodás kora Klobusiczkyra nem – ahogy nyilván Lonovicsra sem – hatott, olvashatjuk, mintegy az eddigi támadásokra adott helyzetértékelésként. Háromszor említi szerzőnk a konzervatívokat szomorító „boldogtalan idő” kifejezést;¹⁹⁶ joggal alkalmazva az érzelmek felfokozásának módszerét, hiszen – saját nézőpontjából – az elhunyt élete kedvezőtlen időszakra esett, azonban nemcsak a múltban érvényesült interpretálásában e ciklus negatív hatása, s éppen emiatt bír jelentőséggel Klobusiczky személye, sőt emléke. Lonovics valójában tanítani, feddni kíván, miután a „ma” még a kárhoztatott „tegnapnál” is erkölcstelenebb, így a szónoklat didaktikus funkciója prioritást élvez. Ez a rész egyértelműen mutatja, hogyan képezheti a vallás és a politika egyazon támadni, illetve óvni kívánt közeget: az ateizmust és a felvilágosodást terjesztő, hódító franciák a katolicizmust, tágabban a kereszténységet, mi több, a Hitet mint eszmét védelmező, defenzív magyar, illetőleg Habsburg-befolyású nemzetet fenyegetik. A „boldogtalan idő” kifejezést meglehetősen gyakori szófordulatnak tekinthetjük a századforduló környékén, ám még a reformkor ideje alatt és azt követően is jellemző terminus. Feltűnik többek között Bodornál, hasonló kontextusban: „Fájdalommal szemlélvén a’ máai boldogtalan időben a’ Vallástalanságnak, a’ Naturalismusnak, Deismusnak – Indifferentismusnak elterjedését, mely veszedelmes férgek éppen a’ Trónusoknak – az Országoknak, és emberi Társaságoknak gyökereit rágják, emésztik”.¹⁹⁷

Szónokunk az ateizmustól „felfűvalkodott gyáva Lelkeket”, a Teremtő haragját kihívó „szerentsétleneket” gyengének tekinti, hiszen „az emberek’ félelme miatt az Istent tisztelni szégyenlik”, de nem mulasztja el az igazi kritikát, miszerint ez is a hit egy formája, csak nem Jézust, hanem „az esztelen Hitetlenség’ bálványát tömjénezik”, vagyis a tudomány harcosai ugyanolyan fanatikusan védelmezik a – számukra egyedüli princípí-

¹⁹⁴ A Védegyletet – bizonyos források alapján kijelenthetjük – több okból is elítélte. Perlaky Mihály piarista tanár visszaemlékezéseiben vall erről: „Védegyleti tagságunk száka volt Lonovics érsek szemében, ki utóvégre is hatalmával kivitte, hogy 1845/6-ban mind a nyolcunkat szétszórtak az országban”. Második, lényeges találkozásuk leírása egyértelmű jele kettejük – valójában, legalábbis alapjaiban, világnézeti – különbségének: „Itt találtuk Lonovics érseket is elfogva, mire fel kiáltottam: miként juthattunk mi egy hajóba!” Lásd PERLAKY Mihály, *Életrajzom* = PERLAKY Róbert, *A perlaki Perlaky család történeti és irodalmi hagyatéka*, <http://perlakycsalad.hu/?q=node/34> (2010.01.01).

¹⁹⁵ LONOVICS 1826, 27. Kiemelés tőlem.

¹⁹⁶ Újabb gorgiászi alakzat, az ismétlés eszköze tűnik fel e ponton.

¹⁹⁷ BODOR, i. m., 219.

umként értékelt – tudományos eredményeket, miként a hívők az Úrhoz fordulnak.¹⁹⁸ Lonovics felfogása szerint a hit nélküli dicsőség érdemtelen, hisz „csak azok ígérhetnek magoknak igaz halhatatlanságot, – nem a’ millyent a’ Világ ád, ’s a’ mellyet a’ szél elfúj, ’s az idő letörül, hanem a’ millyent az Isten oszt”, akik – a papság közvetítésével és a nemesség egyetértésével (élén az uralkodóval) – kiérdemelték azt.

Az 1863. évi beszéd

A teljes Majláth György fölötti emlékbeszédben – még a Klobusiczkyhoz kapcsolódó szövegnél is inkább – úgy tűnik, hogy a méltató jellemrajza hangsúlyosabb, mint maga a méltatott, hiszen alakja folyton feltűnik, mintegy felfeslik ábrázolásának szövete alól. Majláth elveinek leírásával részben saját hozzáállását magyarázza a szerző, ugyanis kapcsolatuk, ismeretségük jellemzése önnön politikai állásfoglalását szolgálja; olyannyira, hogy a 10. lapon már egyértelműen előtérbe kerül az egyre nyomatékosabbá váló főpap figurája, már-már privát élete részeként említi a főispánt. Lonovics mindkettőjükre igaznak tartja – s lássuk be, nem alaptalanul –, hogy az 1848 előtti időszakban nagy fontossággal bírt személyük, míg a forradalom és szabadságharc után, „a gyászos események folytán” mellőzöttekké váltak.¹⁹⁹ Gyakorlatilag egyértelműen önjellemzést tesz, s szinte a véletlennek köszönhető, hogy a szónok és az elhunyt személyisége, habitusa és politikai nézetei hasonlóak voltak.²⁰⁰ Lonovics egyik levelében hangot ad afeletti örömeinek, hogy módja nyílt kifejezni politikai nézeteit: „Reám nézve nagy nyereség, hogy alkalmam volt e beszédben valamint a boldogult Ur s több más jeles férfiak iránti buzgó tiszteletem s hálám érzelmeit kifejezni úgy multunkat illető nézeteimet is kendőzetlenül kitárni” – írja ugyanazon évben,²⁰¹ azonban bizonyos szinten, ahogy már volt róla szó, a Klobusiczky feletti beszédben szintén él a hitvallás lehetőségével.²⁰²

Láthatóan tisztában van vele szerzőnk, hogy – legalábbis bizonyos mértékig – az 1863-as helyzet egészen más, mint az 1826. évi szituáció. Az előjogokkal kapcsolatban mindössze azt hangsúlyozza az emigrációjából néhány éve hazatért, már korántsem mellőzött politikus-pap, hogy a nemesi cím bármely hivatal betöltéséhez kellő alap lehetett az elmúlt struktúrában; nem hallgatva el az alkotmány, az intézményrendszer, sőt ad absurdum „minden ember” arisztokratikus voltát – nyilván a nemesek közösségén belül, erkölcsi értelemben csupán érintőlegesen bárkire vonatkoztatva. A közgyűlés intézmé-

¹⁹⁸ LONOVICS 1826, 27.

¹⁹⁹ Uő 1863, 5.

²⁰⁰ Lásd pl.: „igazán hiszem, miszerint a tisztalelkű, s mélybelátású kormány férfi hazafias érdemeit senki sem ismerhette jobban, és nem ecsetelhette volna élénkebben, mint Nagyméltóságod úgy mint hasonérzelmű, s közpályán vele egyetértőleg munkálkodó társa, a magánosságban pedig meghitt barátja.” Herceg Esterházy Pál levele Lonovics Józsefhez, Bécs, 1863. február 17. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, 299^f.

²⁰¹ Lonovics József levele Mailáth Józsefhez, Pest, 1863. március 21. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, 315^f.

²⁰² Ipolyi összegzése szerint Lonovics Klobusiczkyhoz kapcsolódó beszédében saját maga jellemzését, jövőendő pályájának programját adta, a Majláth-emlékbeszéd pedig visszaemlékezés gyanánt szolgált. IPOLYI, *i. m.*, 12.

nyéről ugyancsak a múlt egyik elemeként szól, amely vélekedése szerint alkalmas volt „minden sorsú s rangú államférfi kiképzésére”,²⁰³ mivel ez volt az a közeg, amely által megvalósulhatott a felemelkedés álma. Nyilvánvalóan a felvilágosodással szemben, a társadalmi érvényesülés valódi, reális megoldásaként írja mindezt, azonban valójában csupán egyes rétegeknek lehetett esélyük az apparátus részévé válni. A bürokráciáról azonban 1863-ban sem szól kedvezőbben, mint 1851-ben, amikor is a jozefinizmus elavult, hibás rendszerének támogatójaként aposztrofálva említi: „nem volt sem a bureaucratia hosszas, dermesztő, mintaszerű idomítására, sem valamely hierophant rejtélyes avatásaira szüksége”.²⁰⁴

Nem mulaszt el a jelenlévők részére történő utalás kötelezettségének eleget tenni; az akadémiai tagtárs Bartal György alakja Lonovicsnál hangsúlyozottan nem anakronisztikus figura, sokkal inkább a dicső múlt emlékét jelképező idol: „nem mint sirató dalnoka, hanem mint dicsőítő történésze múltunknak, [...] nem mint valamely rom, hanem mint tisztos emlék”.²⁰⁵ Valójában azonban ugyanúgy egy letűnt kor sajátja, miként az általa képviselt elvek, ezáltal Majláth – s így Lonovics – is. A megszűnt rendszer az udvarral való esetleges kiegyezés révén mintegy reneszánszát éli, ismét aktualitással bír; ezért tartja fontosnak az érsek, hogy minden eszközzel védelmezze e sok vihart megélt szisztémát. Új keretek között értelmez egy letűnő, s voltaképpen – részben – újjáéledő korszakot.

A franciaellenesség természetesen e beszédben is hangsúlyos, azonban a „hatalmas császárt” – már ez sem pejoratív –, illetőleg uralmát Lonovics már szükségesnek tartja megnevezni; láthatóan kevésbé köztudatban élő, első számú ellenségként értelmezi. „I. Napoleon önkényének az európai szárazföldre nehezült szégyenítő uralmát” kárhoztatja, elfogadva, hogy az angol gondolkodók, a konzervatív irodalom megalapozói, Pitt, Fox, Burke, Sheridan, megfelelő alapot szolgáltatnak a franciás műveltség ellensúlyozására.²⁰⁶ Hasonlóan a korábbi szöveghez, ez esetben ismét a „szelídíthetetlen hódoltató” képében jelenik meg Napóleon; Majláthnak nem volt választása, a „hatalmas császár” előtt kénytelen volt elvei ellenére fejet hajtani.

A refutatio ugyancsak nyomatékos, többek között az úrbéri szabályozásért tett érdemek leírásánál: „ha fáradozásikat méltó eredmény közvetlenül nem követte is, érdemöket ez nem érinthetné, úgymint melyet a siker nem feltételezhet.” Lonovics megfogalmazásának van némi alapja, hiszen már az 1790–1791. évi diéta az úrbériség szabályozására készült, azonban érdemben csupán az 1832–1836. évi országgyűlés során került

²⁰³ LONOVICS 1863, 6.

²⁰⁴ Uő 1851, 34; Uő 1863, 6.

²⁰⁵ LONOVICS 1863, 7–8. Szögyény kedvezően szól Bartalról, „kinek magyar publicisztikai ismereteivel és klasszikus tollával senki sem mérkőzhetett.” Idősb SZÖGYÉNY-MARICH László országbíró *Emlékiratai*, I, Bp., Hornyánszky Viktor, 1903, 22. Károlyi Árpád mindkettőjüket a reformpártoló, de konzervatív érzelműek táborába sorolja: KÁROLYI Árpád, *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1936 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai), 36.

²⁰⁶ LONOVICS 1863, 6. Feltehetően Szalay könyvét ismerte, amelyben „a parlamentarizmus, az óvatos reformizmus áll főhelyen a kiemelkedő tulajdonságok között.” Lásd VÍGH, i. m., 455. Vö. SZALAY László, *Státusférjak és szónokok könyve*, I–II, Pest, 1846–1847.

tárgyalásra a „toldozó-foldozó úrbér”, jóllehet vitatott formája, az önkéntes örökváltság akkor is elbukott.²⁰⁷ A kérdés egyébként szimbolikus, a jobbágyi terhek felszámolása az 1848. évi „rendszerelváltás” része volt. A másik, jellemző mentegetés Majláth országgyűlési követként való ábrázolásakor tűnik föl, „mindig nyomos, de mindig ovatos előadásoknak majd támogatására, majd czáfolatára czélzó kísérletét” dicséri;²⁰⁸ e jellemzés meglehetősen emlékeztet Klobusiczky leírására.

Az 1825–27. évi „nagy fontosságú de viharos országgyűlés” leírásánál egyértelműen kitűnik a fontolva haladás eszméje, amely a gravameneket támadásként értékelte: „az akkori heves, s vádakban, panaszokban s követelésekben partatlanul áradozott vitatkozásokat mérsékelni, a szenvedélyeket csillapítani, a kormány jogos szándokait támogatni, szóval a tanácskozásokat annyi szirt és vész közt célhoz vezetni tudta”. A diétán elfogadott törvényeket ugyanakkor üdvösnek, sőt „alkotmány-biztosítónak” mondja; ezt vagy úgy értelmezhetjük, hogy kénytelenségből, utólag elfogadja e korábban általa elutasított törvényeket, vagy pedig úgy, hogy Majláth személynöki posztját kívánja a pozitív értékeléssel felmagasztalni.²⁰⁹ Tekintve Lonovics konzervatív habitusát, bár előbbi is szerepet játszhat, hangsúlyosabb az utóbbi, különösen, hogy a liberalizmus-ellenes fejtegetések át- meg áthatják a beszédet. Ugyancsak a konzervatív törekvések támogatására ismerhetünk Lonovics ama szavaiban, mikor az elhunytak „az alkotmány megőrzése s fokenkénti fejlesztésére irányzott törekvéseit” emeli ki. Megfogalmazása az alkotmányra hivatkozó érvelésmódot hasznosítja, amely szerint – Takáts József szavaival élve – „az alkotmány, a constitutio nem az éppen élő nemzedék tulajdona, amelyet az, ha jónak látja, megváltoztathat, hanem örökség, melyet az ősök hagytak a most élőknek, s melyet csorbíthatatlanul kell továbbadni az unokáknak.”²¹⁰

A Szent István keresztje és a belső titkos tanácsosi cím kiemelésével egyértelműen az előadóra asszociálunk, aki szintén rendelkezett e szimbolikus kitüntetésekkel, s ezáltal rá ugyancsak érvényesek a korábban kidomborított dicső tettek. I. Ferencet 1863-ból uralkodására visszatekintve „akkori jó urunk s királyunkként” aposztrofálni a kiegyezés előkészítése miatt talán nem túlzott, azonban tökéletesen elénk tárja Lonovics Habsburg-párti habitusát. Metternichet pozitívan – szintén a fontolva haladók sorában – ábrázolja: „a nagy nevű s tekintélyű országlár honunk irányában szorososan az alkotmány terén állott, és valamint ennek a történeti alapokon eszközendő kifejlését őszintén ohajtá, úgy másrészt a kormányzat erélyének a törvény korlátai közti alkalmazását következetesen sürgette”, aki mindvégig Majláth támogatója volt. Ebben megintcsak saját magára utal, hiszen köztudottan csaknem baráti levelezés folyt az érsek és a kancellár között.²¹¹ Nem ritka a konzervatív fők között a herceg pozitív értékelése, példának okáért Szögyény-

²⁰⁷ SZABÓ István, *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás = Jobbágyok – parasztok: Értekezések a magyar parasztosság történetéből*, s. a. r., bev. FÜR Lajos, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 253–332, főként 284.

²⁰⁸ LONOVICS 1863, 8.

²⁰⁹ Az idézeteket lásd *uo.*, 9.

²¹⁰ TAKÁTS 1998, 672.

²¹¹ Metternich véleménye Lonovicsról egyértelműen elismerő volt: „a magyar püspöki karban kiváló helyet foglal el, nagy tekintélynek örvend a felső táblán, állásának valóságos dísze.” VÁRADY, *i. m.*, 79.

Marich László hasonlóan fogalmaz emlékiratában: „Búcsúzáskor a magyar ügyekre vonatkozó aforizmákat ajándékozta nekem, reáírván ajánlását. Ezen munkából világosan kitűnt, hogy Metternich nem ellensége alkotmányunknak és nemzetiségünknek, sőt annak erős istápjá volt. Ő volt az akkori osztrák államférfiak közt utolsó, igaz, józan barátja Magyarországnak.”²¹²

Lonovics igyekszik előadása során mindvégig tudatosítani, hogy az Akadémián tartja beszédét – egy tag egy másik tagról a többi tagnak.²¹³ Éppen ezért tartja lényegesnek kiemelni az intézmény születésének körülményeit: Széchenyi István (és némi túlzásként Majláth) szerepét, a magyar nyelv – „mint a spártaiak vas pénze, mely csak Lakonia szűk határin belül bírt forgalommal” – és az irodalom akkori, korántsem „versenyképes” állapotát; utóbbit a feltűnően gyakran alkalmazott hasonlat eszköze révén fejezi ki.

Az 1826. évi beszédben látott nap-szimbolika e szövegben újra megjelenik, azonban a szerző ezúttal sokkal mélyebben kiaknázza az égitest metaforikus jegyeiben rejlő lehetőségeket. Művészettörténeti és asztronómiai ismereteiről egyaránt számot adva festi le idegen kultúrák, például az inkák – egyes ősöknek akár „fel épen a Napig” visszavezethető, kutyabőrre emlékeztető lajstroma által – hierarchikus berendezkedését, és ismerteti a naprendszerek tudományos alapon nyugvó működését: „mint az égi testek rendszerében a planéták egymástól függetlenül futván elliptikájokat, valamennyien ugyanazon középpont vagyis nap felé gravitálnak, s ugyanazon nap fénye s melegében úsznak s tündöklének.”²¹⁴ Érdekes, hogy a katolicizmust szilárdan védő Lonovics ezúttal pozitívan nyilatkozik távoli népek istenhitéről, nem beszélve a heliocentrikus világképnek mint a hittel megférő ismeretnek alkalmazásáról – talán (bizonyos esetekben) a Klobusiczyt méltató beszédben megkívánt vallási türelem élete végére beért.

Széleskörű olvasottsága a tudományok gazdag tárházáról tanúskodik, többek között kiterjed a paleontológiára: „valamint a Cuvier langesze bármily csontdarabból képes volt a hajdani őslényt szervezete s roppant alakjának teljes voltában kiismerni”,²¹⁵ illetőleg a fizikára: „mikép a Volta oszlopának lemezkötegében minden tányérka saját villanyosságával s a többiével is bír”.²¹⁶ A görög mitológiában való jártasságára szintén tesz – ugyan negatív, a 19. század költészeteszményének kevésbé megfeleltethető, pszichologizáló – utalást: „miként a régiek, kik isteneiket önmagok teremtvén, saját agyrémeikkel népesíték be az Olympot”,²¹⁷ de akár a biológia ösvényén is haladhatunk a választékos-

²¹² SZÓGYÉNY-MARICH, *i. m.*, 32.

²¹³ Vö. TAKÁTS 2000, 168. Hasonlóan a későbbi esethez: „Ipolyi Arnold rendes tag tartott emlékbeszédet Lonovics József igazgató-tag felett.” Vasárnapi Ujság, 15(1868), 21. sz., 252.

²¹⁴ LONOVICS 1863, 11. Vö. KÖLCSEY 1823. évi töredékével: „a több köröknek ugyan mindegyikében egy-egy égitest, vagy szféra mozogjon; a tizedikben pedig a csillagos ég, minden más köröket magában tartván, fussa pályáját.” KÖLCSEY Ferenc, *Görög filozófia* = KÖLCSEY 1975, 389–422, főként 421.

²¹⁵ LONOVICS 1863, 11. Cuvier rendszere – amely felváltotta a régi természetszemléletet a folyton változó, fejlődő új elméletével – másoknál, pl. Tánácsics Mihálynál is megjelenik. TORDAI, *i. m.*, 85.

²¹⁶ LONOVICS 1863, 11.

²¹⁷ *Uo.*, 12. Vö. „ama szerencsétlen nemzetek, kik az egy élő Istentől (sic!) mitsem vagy éppen keveset tudván, számtalan isteneket koholtak magoknak, és kik közül majd minden egyes tárgynak, dolognak különös istene volt.” SCITOVSKY János, *Ujévre* (Pécsett, a főtemplomban. 1842) = Uő, *Egyházi beszédek a nagymélt.*

ságra törekvő Lonovics segítségével: „mint a selyemrovar az ő fonalszárait, sajátyszerű ügyességgel egy természetes de szét alig bontható gombolyaggá tudta kerekíteni”.²¹⁸ Hasonlóan négy évtizeddel korábbi beszédéhez, 1863-ban is fontosnak tartja a kutatókkal megalapozott eredmények elsajátítását, azonban változatlanul csupán a hittel összeegyeztethető megoldásokat képes elfogadni: a „tévírányú tudvágy viszketege” szerint káros hatású, „az emberek elolthatlan tudományos szomjuk enyhítése végett mohón iszszák az olykor rosszul választott vagy önmagok által felzavart források habja-it; hogy egy szemnyi igazságot találjanak, minden mocsáron átgázolván, az új ismeretet hitök árán vásárolják”.²¹⁹

A 19. században előretörő liberalizmus a „katolikus gondolkodásúakat”, különösen a főpapokat – ahogyan a korábbiakban már volt róla szó – sok esetben a protestánsokkal való összefogásra készítette, hiszen ragyogóan ráéreztek, hogy ez esetben jellemzően nem vallási, sokkal inkább politikai jelentőséggel bírt az új nézet térhódításával szembeni állásfoglalás. Scitovszky János pécsi püspök a következőképpen fogalmazza meg mindezt: „a jelen 19-ik századig voltak eretnekek, kik egy, két, három hitbéli ágazatot tagadtak, de a többire nézve megtartották hitöket [...] fájdalom, mi, e 19-ik századnak fiai, vagyunk azon szerencsétlenek, kiknek napjaikban a szent hitnek nem egy, két, három czikkei, de a mint van a szent religio egész kiterjedésében ostromoltatik tudósok és féltudósok által, a világot elárasztó rossz könyvek és városokat és falukat vizözön gyanánt minden postanap elborító hirlapok által. Ostromoltatik most a religio egész kiterjedésében, a köztanácskozások teremeiben, a kisebb gyülekezetekben.”²²⁰ A kifejezés terminussá előléptetése a modern, aktuális viszonyoknak való megfelelést jelképezte, amit Lonovics kitűnően megérezett, és – a liberálisok ellenérzéseit kiváltva – megfelelően alkalmazott.

Majláth a katolikus egyház kiemelt világi támogatója volt, így a jellemének domináns jegyeként kidomborított vallásosságot reális jellemzőként értékelhetjük, ugyanakkor kedvező alkalmat teremtett Lonovicsnak, hogy ismét részletezze a felvilágosodás, különösen a laicizálódás, a szekularizáció és az ateizmus elleni elveit, valamint kárhoztassa az individualizmus térhódítását. Az „oly időben növekedett” megfogalmazás, kontextusa révén, erősen emlékeztet az előző beszédben alkalmazott „boldogtalan idő” kifejezésre: „a tudomány többnyire vallástalan s magának a társadalomnak léte is problematikus volt. Egy nagy vajadásban szenvedett az emberiség, s a forradalom hősei, miután trónokat forgattak fel, bűnös diadaléretőkben, mint új Titánok, az eget akarák meghágni.” Ez utóbbi naturalisztikus ábrázolás során a téma irántihev érzékeltetésének legmagasabb – Lonovicsra igen ritkán jellemző – fokát tapasztalhatjuk, különösen, ha figyelmeztünk az antik mitológia jelképeinek ugyancsak szokatlan használatára. A csaknem negyven évvel

nagy-kéri Scitovszky János pécsi püspök által mondottakból, Pécsen, 1844, 12–22, főként 15. Kiemelés az eredetiben.

²¹⁸ LONOVICS 1863, 14–15.

²¹⁹ *Uo.*, 13.

²²⁰ SCITOVSZKY János, *Ujévre* (Pécsen, a főtemplomban. 1844) = *Uő, Egyházi beszédek, i. m.*, 31–41, idézet: 35.

korábban kifejtett gondolat – részben valós egyházpolitikai események következtében – ez alkalommal még erőteljesebben tűnik fel: vallásellenesség dűl a tudásvágy miatt.²²¹

Lonovics sikerrel tesz eleget azon nagy hagyománnyal bíró kíváncsiságnak, miszerint lehetőleg ne térjen ki a szónok (különösen a prédikátor) a támadni vágyott elméletek részletezésére, hiszen azzal akár felszithatja egy már kialudt tűz parazsát.²²² Ennek jeleként értelmezhető, hogy a Klobusiczky fölötti beszédben kevésbé jellemzi a felvilágosodást, mint a Majláth felettiben, hiszen a reformkort követően már kevésbé bírt aktuálpolitikai jelentőséggel, ezáltal „veszéllyel” a ráció és az empirizmus hatalmára építő gondolkodás. Bizonyos elemeket azonban – felvilágosodás-ellenes hittársaihoz hasonlóan – Lonovics is átvész a kritizált irányzatok központi elemeiből, pl. „itt terjeszté elő az észen ’s tapasztaláson gyökerezett köz’hasznú javallatait; itt támogatá tulajdon elméje’ mélységeiből merített meggyőző okokkal a’ fenn forgó idvességes Törvényeket”.²²³ Országgyűlési felszólalásai során – konzervatív körökben kevésbé jellemzően – kifinomult eszköze lesz ez a szónoknak már a közeljövőben, jóllehet taktikai okokból.²²⁴ A biztonság kedvéért azonban nem mulasztja el a provizórium alatt íródott emlékebeszédben a negatívumok említése révén figyelmeztetni hallgatóit az 1789. évvel kezdődő események szörnyűséges eredményeire, mindenekelőtt a nyaktilóra, ahogy nem kerüli el tollát „sem az encyklopaedistáknak szóvirágba burkolt lassú mérge, sem a Voltaire szédítő gúnya”.²²⁵

A szabadelvűek szótárát fel-fellapozták ellenfeleik, s időnként kölcsönöztek abból, egy-egy kifejezés erejéig. A „türelem” és a „lelkiismereti szabadság” a reformkori szócsaták során a liberálisok gyakorta hangoztatott követelése volt, s bár a konzervatívok ugyancsak használták e terminusokat, természetesen egészen más értelemben tették, alapot adva a hosszan elnyúló polémiára. Lonovics szerint e nemes tulajdonságok jellemezték Majláthot – ami nyilván erősen szubjektív értékítéletéről ad számot.²²⁶

Az újkori szónokokra – Lonovicsra különösen – jellemző retorikai fogást alkalmazva kifejti, hogy a politika szemüvegén át szemlélve az ideológiai nézőpont befolyásolja az egyéniség megítélését, így a szabadelvűek hangos tábora a hagyományokhoz ragaszkodók emberi minőségét is negatívan értékeli, nem csupán elveiket utasítja el. Kivételt képez – legalábbis interpretációjában – Majláth, akit nem befolyásolt a politikai állásfoglalás terhének mindenre rátelepedő kényszere. A közjóért harcolt, *vagyon*a és élete árán

²²¹ Apor József egyik prédikációjában ugyancsak láthatjuk a meghágás Dániel könyvére (Dán 8, 23–24) alapuló motívumát: „a hazánk ellen támadó Napóleont támadja a szószerűről, »ki a porból fel emelkedvén nem szégyellette az Pipinusok, Nagy Károlyok, Szent Lajosok szentséges tronusokban hágni éppen olyan időben midőn egy ártatlan királynak vére azon még füstölgöt, és az egeket boszu állásra hívta.«” LUKÁCSI, *i. m.*, 499.

²²² Vö. „...ha lehet félni, hogy a’ halgatónak eszébe ötlik valamelly ellenvetés, maga igyekezzen azt jó előre felkeresni és feltalálni az Orátor, de úgy hogy megtzáfoló feloldozás nélkül ne hagyja. A’ melly ellenvetésekre meg nem tud felelni, azokat jobb lesz elhalgatni, vagy erejéből kivéve, könnyebben megtzáfolható formában tenni fel”. GÁTI, *i. m.*, 26.

²²³ LONOVICS 1826, 18. Kiemelések tőlem.

²²⁴ Vö. DOBSZAY, *i. m.*, 125.

²²⁵ LONOVICS 1863, 15.

²²⁶ Uo., 13.

is – itt nyilván az 1841. évi saját római útjára gondol elsősorban, ami végső soron önköltségén, megtérítetlenül történt. Majláthot/önmagát a legnemesebb tulajdonsággal bírók között ábrázolja: „Az emberiség sem mélyebbre nem sülyedhetett, mint az emberáldozatban, sem magasbra nem emelkedhetett, mint az önfeláldozásban.”²²⁷

Majláthot retorikai teljesítménye apropóján ismét kimagaslónak ábrázolja Lonovics, amely viszont, úgy tűnik, mindössze újabb alkalom az előadó liberalizmus-ellenességének kifejtésére; ugyanis – olvashatjuk – a valódi szónokoktól²²⁸ élesen elhatárolható „demagóg és sophista szájhősök” miatt történtek Magyarországgal a vészes események, nyilván a forradalom és szabadságharc, illetőleg az azt követő megtorlások.²²⁹ Majláth viszont a „józan szabadság embere lévén”, azok közé az igazi „szónokok” közé tartozott, akik „irtózva a gondolattól, hogy hatalmuk hazájok káráig fajuljon”, a fontolva haladás híveként az apró lépések stratégiáját tekintették üdvösnek. A főispán szónoklatának jellemzésekor ismét menteget Lonovics: nem volt híján a tehetségnek, csupán nem akart üresen csengő lenni (nem hangzatos szavakban és pompás képekben, hanem az egyszerűen kifejezett, jól felépített érvelésben látja az érdemét); azonban Majláth – némileg Széchenyire emlékeztető módon – váteszként látta, hogy hová vezethet a szóban forgó – mások által az egyetlen követhetőnek ítélt – politikai magatartás.²³⁰

Lonovics a 19. század második felében a korábbinál lényegesebbnek tekinthette a szónoki vonatkozások jelentőségét. Klobusiczky retorikai képességeit gyakorlatilag annyiban jellemzi, hogy lefesti, hogyan „ragadá ékes szóllásának ígésző kellemeivel álmélkodására ’s tiszteletére, Országunk’ valamennyi nagyjait”²³¹ – Majláthtal kapcsolatban ellenben sokkal részletezőbb: „Egyébiránt az ő ékesszólásának jelleme s hatalma nem a csengő szavakban s keresett pompás képekben, hanem a gondolatok új, s egészséges s magas voltában, s az egybefüggő érvek ereje mellett a kifejezés egyszerűségében s azon sajátos festői tehetségben állott, mely szerint, midőn a múltból vagy a jelenről szólt, szavaiban egy kristálytiszt s hű tükör mutatkozott; ha pedig olykor a jövőre is kiterjeszkedett, többnyire bús sejtelmek a látnokok hárfájának jóshangjaiként tündek fel.”²³² A „lángész” kifejezés, amellyel – gyakorlatilag egyetlen komolyabb – méltatója jellemzi Lonovicsot, az angol klasszikus retorika triumvirátusának (Blair, Campbell,

²²⁷ LONOVICS 1863, 7.

²²⁸ Ez a pont arra utal, hogy Lonovics, miként már Platón, megkülönböztette a pozitív és negatív, másképp jó és rossz retorikát. Lásd FEHÉR M. István, *Filozófia, retorika, hermeneutika*, Világosság, 42(2003), 11–12. sz., 19–32. Lásd még VÍGH, *i. m.*, 16. Jellemző a szónoki képességek és az emberi tulajdonságok közötti szoros összefüggés feltételezése, pl. Cato szerint „jó szónok csak »jó ember« lehet.” Quintilianus megfogalmazásában: „a retorika a jó beszéd tudománya, úgyhogy a szónok mindenekelőtt derék, becsületes ember legyen, akkor annak hasznát lehetetlen kétségbe vonnunk.” VÍGH, *i. m.*, 33.

²²⁹ A szofisták, akik ellen Platón is fellépett, a gyönyörködtetést tartották a beszéd egyik fő funkciójának. VÍGH, *i. m.*, 15–16.

²³⁰ Az idézetek helye: LONOVICS 1863, 14.

²³¹ Uő 1826, 18.

²³² Uő 1863, 15.

Whately) nézetével való rokonságra utal Horváth felfogásában²³³ – mely az előadókésziséget is természeti adottságnak tekinti. Lonovics ehhez hasonlóan vélekedik,²³⁴ szemben az arisztotelészi retorika szellemével, és az ezt szem előtt tartó kiegyezés környéki szónoklattannak szerzőivel, akik „a valamennyiünkben benne szunnyadó szónoki képességet akarják mesterségbeli tudással fölvértetni.”²³⁵

Lonovics József 1863-as nacionalista elvei korábbi beszédéhez képest még kialakultabbak, „a világ legszabadabb népe”, a magyar – inkább az állam-, mint a kultúr-nemzet koncepciója keretén belül – piedesztálra kerül. A „többi nemzetiségek jogainak teljes méltánylása mellett igazoltaknak mutatni ki fajunk igényeit”, fogalmazza meg a szabadságharc után nem túl életképes, bár óvatosan fogalmazott elképzelést mint követendő magatartást, jóllehet felfogásával nem a kisebbség táborát erősítette. A „nép” érdemeit ecseteli az insurrectio – mely „a halált a szabadságnak elébe teszi” – és az 1741. évi országgyűlés híres jelmondata – „moriatur pro rege nostro” – révén, az arisztokratikus gondolkodás újabb bizonyítékaként.²³⁶ A nép, nemzet, faj fogalmi azonban kérdéses, milyen jelentéssel szerepelnek Lonovics szótárában.²³⁷ Egyes szöveghelyek alapján – a nemzetiségek jogainak elismerése mellett „igazoltaknak mutatni ki fajunk igényeit”, „emelni a nép vagyoniosságát és értelmiségét” – azt vélelmezhetjük, hogy a szónok a fajon a ’magyart’, a népen a ’nem nemes’ érti. A ma is népszerű gondolat fogalmazódik meg szerzőnkben – a legismertebb formában majd Adynál megjelenő „nekünk Mohács kell” –: „magyar fajunk csaknem páratlan honszeretetének okát” nem másban látja, mint „hazánk sokszoros előnyei mellett különösen még egykori nagyságának s az őt ért annyi inség és szenvedésnek bús emlékezetében”.²³⁸ Széchenyi István önostorozó személyisége erősen módosít az eredeti értékelésen, napjainkra azonban még inkább érvényesnek tekinthetjük szavait: „A’ Magyarának semmi időben sem volt nagyobb vagy legalább károsb ellensége mint önmaga. ’S ezen boldogtalan öngyilkolási szellem, mely évről évre minden lapjait diszteleníti, sehol egyebütt, mint Nemzetünk tenger-hiuságában ’s korlátot nem ismerő kevélységében vette eredetét.”²³⁹ A magyarság két különböző megrajzolása mögött, úgy vélem, az egykori figurák eltérő karaktere rejlik, amely tökéletesen kitűnik egyéni életrajzuk alakulásának alapján.

²³³ Gáti István ugyancsak kiemeli az egyéni adottság fontosságát: „a’ természet adja ezt a’ tehetséget”. Mindazonáltal „a’ fontosbeszédnek módját lehet is, szükséges is tanítani” – hirdeti. Magyarázata meglehetősen időtállóan bizonyult: „A’ minthogy látunk is olyan embereket minden nemzetben, kik soha nem tanulták annak mesterségét, még is mikor szükség, feltételeiket olly fontosan ki tudják beszélleni született nyelveken, hogy a’ halgatókat egészen meggyőzik.” GÁTI, *i. m.*, 9.

²³⁴ „A szó, a beszéd ezen ajándokával Majláthunk különösen meg volt áldva”. LONOVICS 1863, 14.

²³⁵ VÍGH, *i. m.*, 95, 251.

²³⁶ LONOVICS 1863, 12.

²³⁷ A témához lásd DEBRECZENI, *i. m.*

²³⁸ LONOVICS 1863, 15.

²³⁹ Idézi BENKŐ Samu, *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*, Erdélyi Múzeum, 54(1992), 1–4. sz., 24–36, idézet: 27. Hasonlóan szól 1848. március 25-ei naplóbejegyzésében: „Nem remélek immár semmit; Magyarország haldoklik! Isten akarta így! Lehet, hogy a magyar faj javíthatatlan, nem nemesíthető!” SZÉCHENYI István, *Napló*, szerk. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Gondolat, 1982², 12–16.

Részben hasonló, részben egészen más szempontú ellentét rajzolódik ki a „haza bölcse” és a „turini remete” felfogása között. Előbbi hangsúlyozza: „abból, hogy [a nemzet – B. A. A.] erősebbnek hitte magát, mint amilyen volt, szomorú következtetések származtak; a mohácsi vész egyik oka erőnknek éppen ezen túlbecsülése lehetett.”²⁴⁰ Kossuth viszont Deák szemére veti: „te – fájdalom – nem bízol a nemzet erejében, s azzal vigasztalva magadat, hogy az élet és a körülmények enyhíteni fogják a következményeket, elfogadod a jogfeláldozásokat”.²⁴¹

Az Ausztriával, „a birodalom másik felével” való szoros egységet Lonovics fontos célnak tekinti, ahogy nacionalista érzelmei fölé helyezi a birodalomba tartozás érzését Pálffyban írt levelében is. „Az osztrák monarchia, miként az a mennyei gondviselés szent végzése szerint számos különféle fajú, nyelvű s alkotmányú, de a közös fejedelem iránti hűségben összeforrt népekből létesült, valamint a lefolyt nehéz időkben a keleti vad csoportok rohama ellen a kereszténységnek s civilizációnak legyőzhetlen őrije volt, úgy magasztos rendeltetése szerint minden polyglott s etnografikus sajátságát mellőlt jövőben is képes leendő, mint Európának egyik nagyhatalma, állását, tekintélyét s befolyását fenntartani.”²⁴² Az udvarral való kiegyezés kossuthi kritikájának, a „nemzet halálának” bizonyos elemei – úgy tűnik – még Lonovics felfogásába is beilleszthetők, hiszen „fajunk igényeit” az osztrák birodalom – alárendelt – részeként kívánja megőrizni. Elképzelése egyébként Ferenc József felfogásával paralel: „a kormány egyszerre nem kedvezhet valamennyi nemzetnek. A jelen pillanatban, amikor a nemzetiségek törekvései annyira divergensek, amikor lehetetlen, hogy a kormány valamennyinek megfeleljen, akkor az a feladata, hogy azokra támaszkodjék, akiknek a legnagyobb életerejük van, egymáshoz szellemileg közel állnak, kölcsönös érdekeik közvetlenül érintkeznek, ti. a német és a magyar elemre.”²⁴³

A szabadságharc leverését követő időszak jellemzőjeként a kormányzat – a magyarokat félreállító, illetve jelentőségüket eltorpító szándék értelmében – a nemzetiségi szempontból tagolt vidékeken a magyar nemzeti érdekekkel szemben a nemzetiségi igényeket érvényesítő főpapok (többek között Kollércsik, Zabojszky és Moyses) kinevezésének rendszerét támogatta; 1867 után azonban a változtatás komoly szándékának biztos jeleként az egyházi és állami politika kapcsolatában a korábban, különösen Mária Terézia

²⁴⁰ DEÁK Ferenc, *A közös ügyek tárgyában készült javaslatról* (Pest, 1867. március 28.) = DEÁK Ferenc, KOSSUTH Lajos, *Párbeszéd a kiegyezésről*, bev. SZIGETHY Gábor, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1981 (Gondolkodó Magyarok) (a továbbiakban: DEÁK–KOSSUTH 1981), 16–52, idézet: 49.

²⁴¹ KOSSUTH Lajos, *Deák Ferencnek* (Párizs, 1867. május 22.) = DEÁK–KOSSUTH 1981, 53–65, idézet: 59. Kossuth a kiegyezéssel kapcsolatos „béccseli alkudozások titkairól” mondja a következőt: „én e tényben a nemzet halálát látom”. *Uo.*, 64.

²⁴² Lonovics József levele Pálffy Móriczhoz, Pest, 1862. január 31. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, 251^r–254^v. „A nemzet modern fogalmának megszületése abban az oppozícióban érhető tetten, amelyben a kizáró jellegű rendi-nemesi nemzetértelmezéssel szembefeszült az egységes és oszthatatlan politikai társadalom mint nemzet eszméje.” DEBRECZENI, *i. m.*, 525. Lonovics 1863-as felfogására sokkal inkább a jogkiterjesztő gondolkodásmód jellemző, mint négy évtizeddel korábban, érezhetően az egységes, bár sokszínű állam megerősítésének igényével lépett föl.

²⁴³ SOMOGYI Éva, *Ferenc József*, Bp., Gondolat, 1989 (Magyar História: Életrajzok), 152.

óta hangsúlyos udvari politika iránya „most már nem Bécs, hanem Magyarország érdekeit tartotta szem előtt.”²⁴⁴

Az alkotmányra való hivatkozás – némileg módosult formában – az 1863. évi beszédre is jellemző, a provizórium éveiben korántsem egyedülállóan, noha kevésbé elvtelenül rendszerhű alkotások is születtek szép számmal. „A királynak s a hazának egyiránt híve levén, ebbeli loyalis érzelmének kifejezését az ősi alkotmány iránti ragaszkodásban kereste” – fogalmaz Lonovics Majláth, illetőleg saját maga kapcsán.²⁴⁵ A konzervatív álláspont védelmezése során számot ad az – általa ugyancsak vállalhatónak ítélt – főispáni elvekről, melyek esszenciája nem más, mint a király és a haza támogatása, a tisztújítások során tapasztalható visszaélések visszaszorítása, a diéták egyenlőtlenségeinek kiküszöbölése, vagyis egy fenntartható rendszer túlburjánzásainak lenyesegetése. Teljesen világosan kitűnik szavaiból, hogy a „régí intézményeinket elsodort özön árjaiból” lehetetlennek, s talán feleslegesnek is tartja a romok újjáépítését, sokkal inkább egy új, ugyanakkor régebbi elemeket bőven hasznosító struktúra megalkotását nevezi meg a politika elsődleges feladatának.²⁴⁶ Erős liberális-ellenes éllel utasítja el a külföldi példák követésének – általa megvalósíthatatlannak vélt, ugyanakkor sokak által támogatott – módját, amellyel szemben saját „történelmi múltunkat, nemzeti sajátosságunkat” tartja figyelembe veendőnek a jövő jogintézményeinek kialakítása folyamán.²⁴⁷ Idegen népek „építményének” átvétele helyett a magyar alkotmány „békés, zajtalan” átalakítását preferálja tehát Lonovics, egy évvel korábbi, Pálffy Mórchoz írt leveléhez hasonlóan: „Az 1848-i törvényhozók egyik megbocsáthatatlan bűne az, hogy vakmerően lerombolák a régi alkotmányt anélkül, hogy valamely életképes intézményt tudtak volna helyébe tenni”.²⁴⁸

Lonovics szubjektív látásmódja emlékbeszédének ezen a pontján igen markáns, hiszen az általa méltatott alak országgyűlési tevékenységének jellemzése finoman szólva sem tényyszerű, ugyanis Majláth nemhogy elősegítette volna az említett vívmányok születését, valójában inkább gátolta azokat. A kiemelkedő országgyűlések felemlítése nagyszerű alkalmat szolgáltat ugyanakkor a főpapnak, hogy számot adjon széleskörű történelmi, jogi ismereteiről. Az 1839–1840. évi diétával kapcsolatban a – nézete szerint főleg Majláth fáradozásainak köszönhető – amnesztiát és a magyar nyelv ügyében elért eredményeket emeli ki (ez utóbbi egyaránt fontos volt a szabadelvűek és a konzervatívok számára),²⁴⁹ a liberális erők buzgalmát természetesen meg sem említve. A nyelvkérdés

²⁴⁴ Lásd ADRIÁNYI Gábor, *Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében* = *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*, szerk. HEGEDŰS András, BÁRDOS István, Esztergom, 1999, 131–140. Lásd még FRAKNÓI Vilmos, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Terézia koráig*, Bp., 1895; HEGEDŰS András, *Főkegyúri jog és felelős magyar minisztérium* = *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*, i. m., 141–150.

²⁴⁵ LONOVICS 1863, 16.

²⁴⁶ *Uo.*, 7.

²⁴⁷ *Uo.*, 16.

²⁴⁸ Lonovics József levele Pálffy Mórchoz, Pest, 1862. január 9. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, 236^f–242^v.

²⁴⁹ Gáti István több helyen utal rá, hogy elsősorban azért foglalkozott írásaiban a magyar nyelv különböző vonatkozásaival, hogy megmutassa, „mitsoda ereje legyen az anyai nyelvnek a’ nemzeti karakter fenn tartása-

szempontjából jóllehet a következő diéta lényegesebb, hiszen fontos események történtek ugyan e tárgyban a reformkor teljes folyamán, azonban az 1844: 2. tc. vezette be hivatalosan a magyar államnyelv rendszerét. A „kompromisszumok országgyűlése” valóban jelentős történelmünkben – kivívott a részleges zsidóemancipációt célzó törvény, vagy elfogadásra került az önkéntes örökváltság intézménye, illetve komoly érvek hangzottak el a szólásszabadság ügye mellett –, bár Lonovics nyilvánvalóan szándékosan válogat az egyes törvénycikkek között.

Az 1843–1844. évi országgyűléssel kapcsolatban még hangsúlyosabban a jószágos Majláth képe jelenik meg, aki szinte egymaga vitte véghez a szimbolikus jelentőségű, polgárosodást megalapozó, jobbágyokat és nem-nemeseket boldogító intézkedések fogantatását, a közteherviselés elvének elfogadását; ez utóbbit ráadásul majd csak az 1848: 8. tc. mondja ki.²⁵⁰ Valószínűleg a jobbágyok birtokbírhatási jogára, a ’44. évi diéta valós eredményére gondolhatott Lonovics, azonban Majláth érdemeinek további taglalása egyértelmű politikai állásfoglalásként értékelhető: a főispán ugyanis – olvashatjuk – elérte, hogy „a vallásbeli viszályok czélszerű intézkedések által meg voltak szüntetve”. Részben elfogadhatjuk e sorok igazságtartalmát, hiszen az 1844: 3. tc. többérvnyi huzavona után rendelkezett a vegyes házasságok és az áttérés társadalmilag elfogadható szabályozásáról (bár a törvény ellen egyébként a katolikus püspöki kar tagjaként Lonovics is szívós küzdelmet folytatott), azonban az 1848: 20. tc. is csupán a bevett vallások egyenlőségéről szólt. A passzív asszisztenciával kapcsolatos történések igen fontos elemét képezi az akkori csanádi püspök római útja, melynek során a pápai közbenjárás jelentősen hozzájárult a kérdés rendezéséhez; a „czélszerű intézkedések” kifejezés azonban sokkal inkább pozitívan cseng, mint ahogy valójában Lonovics megélte a helyzetet.²⁵¹ Széchenyi 1843. szeptember 5-ei naplóbejegyzésében vall az ország ügyeinek alakulását illető félelméről: „Hamar elmegyek. Lonovicshoz. – Néhány óráig maradok. Búsán beszélgetünk – a helyzetünkről.”²⁵² Aggodalma minden bizonnyal beszélgetőpartnerére is érvényes volt. A vallási sérelmek elsimítása Majláthtal kapcsolatban erős túlzásnak tekinthető, hiszen például 1826-ban, nem sokkal személynöki kinevezését követően, a gróf a szokásos eljárástól eltérő megoldást választott a szavazatszámmlálás

ra, milyen káros annak elmellőzése”. GÁTI István, *Fontos-beszéd tudománya vagy oratoria*, S. patakon, Nádaskay András által, 1823, *Előbeszéd*, X. A nyelvkérdés liberális elvekkel való összefonódására egyetlen példát idézve lásd: „a’ magyarnyelv ’s nemzetiség ellen azért törnek, mert vele ugyanazulva van, mit Európa e’ részében csak maga képvisel, ’s mi sokak szemeiben szálka, t. i. az alkotmányos elv a’ polgári ’s lelkiismereti szabadság, az önkormányzás, az önkénynek utálata, a’ felvilágosodás! A’ szellemi haladás utáni vágyakodás! Ezekben rejlik azon kapcsolat, melly egyedül képes külön ajku nemzeteket összetartani. Itt rejlik pedig éppen a’ magyarság elleni ármánykodásnak s azon visszhangnak a titka is, mellyet a’ magyarság ellenségei némi keblekben találnak.” *Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehország e’ néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-diki május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a’ méltóságos Fő-rendeknél tartott országos ülések naplója*, III, Pozsony, 1843–1844, 66–67.

²⁵⁰ LONOVICS 1863, 16.

²⁵¹ Lásd főként VÁRADY L. Árpád és HERMANN Egyed idézett műveit. Lonovics Rómából „mindkét félt, ha nem is kielégítő, de megnyugtató végzéssel tért haza”. MENDLIK Ágoston, *IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye*, Pécsset, Lyceum, 1864, 139.

²⁵² SZÉCHENYI, *Napló*, i. m., 1018.

során, hogy a kormány szempontjából kedvezőbb álláspontot támogassa. Olyannyira, hogy Széchenyi az alábbi sorokat jegyezte fel e naphoz kapcsolódóan: „Majláthé a dicsőség, hogy a magyar alkotmányt megdöntötte! Nevezetes nap!”²⁵³ Már ekkor erősen konzervativizmusáról volt híres és bizonyos körökben népszerű, ahogy a későbbi évtizedek során sem változott politikai és emberi habitusa.

1848 leírásánál ismét a mentegetés eszközével él Lonovics: Majláth a törvényhozás javát szolgálta a március 18-ai csonka – mindössze 17 tagot számláló – főrendi ülés elnapolásának indítványával.²⁵⁴ A gúnyos, zajongó tömeg, „a galériák terrorizmusa”²⁵⁵ hibájának rója fel az események kedvezőtlen alakulását: „nem azt fájlalta ő, a mi az akkori hongyúlésen a nép köz érdekében történt, hanem azon szánandó rohamot, melylyel a törvényeket rögtönöztük.”²⁵⁶ A többes szám első személyű igealak ismét egyértelmű jele annak, hogy saját magát is exkuzálja; nem a reformokat hátráltatták, hanem a fontolva haladás, a lépésenként megvívott csaták híveiként a köz érdekét szolgálták.

Érdemi tanulságokkal szolgálhat a szöveg eredeti fogalmazványa:²⁵⁷ „a nép közérdekében, a művelt világ örömtapsaival üdvözölve történt” eseményekről olvashatunk, vagyis eredetileg a társadalmi elfogadottság hangsúlyozását fontosabbnak tartotta a szerző. A kéziratban a „szánandó rohamot (sic!), melylyel <{a szónoklatok varázsa alatt}> a törvényeket rögtönöztük” változatban – az általam jelölt, a szerző kezével utólag betoldott, majd mégis – kihúzott rész gyakorlatilag ismét a szofista, nyilván liberális retorikát kárhoztatja.²⁵⁸ Hosszabb, lényeges részlet is szerepel a kéziratban,²⁵⁹ amelyben a főpap – szokásától eltérően – nem jelöli a kihagyást: „Bekövetkeztek az 1848-i események, melyek fölötti elbúsultában nem azt fájlalta ő, a mi az akkori hongyúlésen a nép közérdekében, a művelt világ örömtapsaival üdvözölve, történt, hanem azon <*> szánandó rohamot (sic!), melylyel <{a szónoklatok varázsa alatt}> a törvényeket rögtönöztük, *alig sejtve, hogy a nagy sebben a kitűzött cél túlhaladtuk, s midőn, csak a régiek korszerű javítása volt s lehetett feladatunk, akaratlanul is atyáinknak annyi vésszel daczolt évez-*

²⁵³ 1826. március 9–10. SZÉCHENYI, *Napló, i. m.*, 459. Jóllehet „a legnagyobb magyar” éppen ellentétnek gondolhatta a perszonális cselekedete mögött rejlő szándékot: „Én (miután biztosítottam, hogy nagy érdemet fog magának az udvarnál szerezni, – az egész magyar alkotmányt megdönthette volna etc. –) 10 vagy 20 év múlva emlékeztetni fogom e napra – s azt mondani, hogy becsületes ember és jó hazafi volt.” Uo. Kiemelések az eredetiben. Később több alkalommal is szembekerültek, lásd pl. 1840. április 22. *Uo.*, 912–913.

²⁵⁴ Visszaemlékezése nyilván nem függetleníthető a funkcionális, kultikus jellegtől, amely ’48-hoz tapadt és tapad. Lásd K. HORVÁTH, *i. m.*

²⁵⁵ Károlyi idézi a dietális bizottság, elsősorban Bartal és Szögyény kifejezését. Lásd KÁROLYI, *i. m.*, 37.

²⁵⁶ LONOVICS 1863, 17. Kiemelés tőlem. Ghyczy Kálmán, nádori ítélőmesterként, bár referálnia kellett volna, a személyes jelenlétet is elmulasztotta: „Oly vágatva ment a dolog, hogy én sem a rendek, sem a főrendek országos üléséről nem tudtam semmit”, idézi KÁROLYI, *i. m.*, 35.

²⁵⁷ Lásd *Kézirat*. A következő jelöléseket alkalmaztam: <n> kihúzott rész, [n] föléírt rész, {n} utólagos betoldás, * olvashatatlan kifejezés.

²⁵⁸ *Kézirat*, 146^v.

²⁵⁹ A nyomtatottban hiányzó részt kurzívval jelöltem. Elgondolkodtató, mi lehet az oka a kihagyás – Lonovicsnál merőben szokatlan – jelöltségének. Elképzelhetőnek tarthatunk egy esetleges cenzori tollvonást, ámbar kellően nem indokolható.

redes művét ledöntvén, romjain <uj divatelvek szerint s uj alapokon> egy egészen új alaku de tarthatlan épületet emeltünk.”

A csonka főrendi ülésen mindössze négy főpap volt jelen: Lonovics József csanádi, Scitovszky János pécsi, Rudnyánszky József besztercebányai püspök és Rimely Mihály pannonhalmi főapát. Ekkor „mondtak le” a tizedről, mely tényről említést sem tesz Lonovics. A – leginkább egykorú – köztudatban, sőt a szakirodalomban is általánosan él a képzet, mi több, a szófordulat, hogy Lonovics József jelentette be az egyházi klérus nevében a tizedről való lemondás szándékát, valójában azon egyházi személyek egyike volt, akik hangsúlyozottan a saját nevükben, vagyis saját bevételeikkel kapcsolatban tettek – felhatalmazás híján – nagylelkű, gesztusértékű kijelentést.²⁶⁰ A kérdés mellőzését feltehetően a – csupán napokkal az eseményt követő – konzervatív, különösen egyházi körökben támadt tiltakozás,²⁶¹ illetőleg a feudális bevétel végérvényes megszüntetésének terhe okozhatta. Ahogy nem említi Fiume vagy a vasút témáját sem, talán mert az ügy jelentős támogatói a gazdasági és infrastrukturális érdekek kiaknázása mellett a nemzeti szempontokat legalább olyan erőteljesen óhajtották érvényesíteni; ez utóbbit ugyanakkor Lonovics csakis a birodalmon belül tartotta kivitelezhetőnek.²⁶² Esetlegesen számba vehette emlékbeszéde készítésekor a Széchenyi nevével kapcsolatban fennmaradt anekdotát, amely túlzottan a köztudatban lévén éppen a liberális érzelmek felkorbácsolására teremthetett volna alkalmat, ugyanakkor a gróffal kapcsolatos egyes negatív

²⁶⁰ Lásd pl. SARNYAI Csaba Máté, *Kényszer és/vagy kompromisszum? Megjegyzések a klérus tizedről való lemondásának történetéhez (1848)*, Egyháztörténeti Szemle, 1(2000), 2. sz., 30–52; FAZEKAS Csaba, GYULAI ÉVA, *A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án = A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXIX, szerk. VERES László, VIGA Gyula, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2000, 165–188. A ka-
varodást az okozhatja, hogy a papi rend alsó táblán helyet foglaló tagjai valóban lemondtak *motu proprio*,
hirtelen elhatározással, valamint kárpótlás nélkül a dézsmáról, melyről a főrendeknek üzenetet küldtek, méltat-
ván az áldozatot, „»mely a nép milliói szívében, míg e haza fennáll, örökösen hálás emlékezettel visszhangzani
soha meg nem szünend.«” Az Országgyűlési Irományokból idézi KÁROLYI, i. m., 42. Ezt követően a főtábla
jelen lévő püspökei hasonlóképpen nyilatkoztak, azonban hangsúlyozottan saját állásukkal kapcsolatban. Lo-
novics másodikként szólalt fel: „noha a dézsma megszüntével csaknem valamennyi püspökségnek jelen jöve-
delmeik felét némelyek pedig legnagyobb részét elvesztendik, tekintve a másik táblán történeteket, s engedve a
t.[ekintetes] RR.[endek] hazafiúi felszólításának, én is részemről kész vagyok a papi dézsmáról lemondani s ez
áldozatot is a haza oltárára letenni”. Lásd *Felsőleges Első Ferdinánd austriai császár, Magyar- és Csehországok
e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett
Magyar-országgyűlésen a mélt.[óság]g[os] Fő Rendeknél tartott országos ülések naplója*, Pozsonyban, 1848,
349.

²⁶¹ KÁROLYI, i. m., 43.

²⁶² Széchenyi *A magyar közlekedési ügyről* című írásában már 1848-ban tisztán látja, hogy „a vasút fejlesz-
tené a magyar vidéket is, és a csekély magyarságú perifériákat az ország középső, gazdag és inkább magyarok
lakta részeihez kapcsolná”, mindamelllett a hazai ipar és kereskedelem fejlődését irányozná elő. Centrális
vasúthálózati tervét az első felelős kormányban Kossuthal közösen terjesztette az országgyűlés elé – hogy
felvillantsunk még egy indokot a sok lehetséges között. Lásd NAGY 1999, 95, 97.

vélemények megfogalmazódásának is teret engedhetett volna, amit barátságuk miatt nyilván eleve kerülni kívánhatott a főpap.²⁶³

Újabb refutációra figyelhetünk fel Lonovics szavaiban az 1848-as pesti országgyűlés eseményei kapcsán, amit Majláth, a sors forgandóságának áldozataként, korábbi, kiváltságos pozíciójától merőben eltérően, kénytelen volt jelentőségét veszítve megélni, miután az újdonsült helyzetben, az első népképviselői országgyűlésben „nem jutott magas tehetségének kellő hatáskör”.²⁶⁴ Az „országos bizottmányban”, az 1849. január 4-én Windischgrätzhez indult küldöttségben való részvételének leírásakor ugyancsak igazolni igyekszik Lonovics Majláthot: „Magának ama testületnek állása több mint kétséges, a helyzet válságos, a feladat nehéz és sikamlós volt.” A siker illuzórikus képzetének felvetése révén önmagát – a szintén érintett félt – is rehabilitálja.²⁶⁵ A küldöttségről szándékosan nem tesz említést a főpap. Mindamellett, hogy Majláth életrajzában ugyancsak lényeges eleme, igen fontos pontját képezi a Lonovics-biográfiának, hiszen bár némileg leegyszerűsíti a képet a Vasárnapi Ujság 1867-es értékelése, alapvetően mégis elfogadhatjuk, s az idők távlatából egyre megalapozottabbnak tarthatjuk a hasonló értékeléseket: „S talán nem is volt más bűne, mint ez [a követségben való részvétel – B. A. A.], miért oly keservesen kelle lakolnia. Oly idők következtek, midőn nemcsak a szabadelvű vagy éppen forradalmi politika emberei sujtattak halállal, száműzetéssel, börtönnel vagy egyéb büntetésekkel, hanem a régi híveknek is elfeledék minden egykori jó szolgálatát csak azért, ha hazájokat a válság és örvény szélén is szeretni s hozzá balsorsában ragaszkodni mertek...”²⁶⁶ Az idézet arra is jó példa, hogyan lesz az egyes megközelítések alapján hazaáruló, osztrákpártoló főpap a haza ügyének mártírjává, s az egyháztörténetben egykorúan, sőt még napjainkban is az áldozatok egyik jellemző típusává.²⁶⁷

Windischgrätznek rendkívül erőteljesen „udvarol” Lonovics, nem valamely körülmény által kényszerítette, kizárólag a folyamatosan hangsúlyozott rendszerhűség megjelölésének igénye vezérli. Az események alakulásáért ismét a sorsot, kvázi a kifür-

²⁶³ „István előre viszi a Hazát.” A szójáték alapjául az 1847 szeptemberében átadott pest–szolnoki vasútvonal István nevű mozdonya, s a szerelvény előtt haladó Haza nevű mozdony szolgált. A közbeszéd szerint Széchenyi e szavakkal fejezte volna ki István nádornak a vasút iránti bizalmát. *Uo.*, 92–93.

²⁶⁴ LONOVICS 1863, 17.

²⁶⁵ Vö. Deák szavaival: „Meg vagyok győződve, hogyha akkor, midőn minket az országgyűlés herceg Windischgrätz táborába küldött egyezkedés végett (*Halljuk!*), a herceg, ahelyett hogy föltétlen megadást követelt, jelen javaslatunk szerinti kiegyezkedéssel kínált volna meg, a nemzet képviselői nem lettek volna idegenek azt elfogadni.” DEÁK, *i. m.*, 46.

²⁶⁶ –R–, *Lonovics József*, Vasárnapi Ujság, 14(1867), 12. sz., 133–134.

²⁶⁷ Lásd többek között: „A gyűlés szeptember 28-tól kezdve forradalmi alakot öltvén magára V. Ferdinand törvényes királyunk azt october 3-án szétszlatta. De a gyűlés törvényes királyunk intézkedését nem tekintve, tanácskozásait folytatta. Minthogy pedig Lonovics József azokban is részesültnek mondatott, a forradalom szerencsés legyőzése után annak egri érsekségre történt kinevezetése visszavonatott. Sőt a volt érsek fogság s perbe idéztetett.” CHERRIER Miklós, *A magyar egyház története*, Pesten, Heckenast Gusztávnál, 1856, 354. Az egyháztörténész – még az önkényuralom időszaka alatt keletkezett – munkájában a pesti országgyűlésen való részvétellel, tehát törvényhozói minőségében látja Lonovics forradalmi kormányt pártoló attitűdjét, s ezáltal bűnösségét; nem a küldöttség tagjaként, vagyis nem egyszeri szerencsétlen esetként, hanem a szerencsétlen oldalon állás következményeként.

készhetetlen isteni szándékot hibáztatja; nem általában az Emberi természetet, de nem is konkrétan Valaki akaratát, és főleg nem a tábornagyot, aki „a nemzetünkhöz egyébként azelőtt is s később is mindig méltányosnak mutatkozott”. Meszlényi Antal kifejezésére emlékeztetnek Lonovics szavai, mikor az egyháztörténész a klérus viszonyulásának jellemzése során a „megbántottak szabadítójaként” nevezte meg az osztrák főherceget.²⁶⁸ Feltűnően sok az emlékbeszéd kézírata és a végső változat közötti különbség ez esetben – az „azelőtt is” például csak a nyomtatott szövegben szerepel –, nyilván a sikamlós politikai háttér miatt. Szerzőnk jelen időben fogalmaz: „hinnünk lehet”, hogy el lehetett volna intézni méltányosan a helyzetet, ha a herceg „szelidebb s biztosítóbb választ ad”,²⁶⁹ s engedélyezi a király színe elé történő bocsátást. Szavai bizonyos mértékben ellentmondanak egymásnak, hiszen vagy komoly esélye volt („hinnünk lehet”) a diplomáciai megoldásnak,²⁷⁰ vagy sem („gyenge remény”).²⁷¹ Ez a leírás teljesen ellentétes az Ipolyiével: „a győzelem reményében elbizott vezér a nemzetközi törvény azon sérthetlensége ellenére, mely a követnek szent személyét fedezi, elfogatva a követség egyik tagját, és visszautasítva a többi, az általa még létesíthető béke és polgárvér kimélete elől szívét keményen elzárta.”²⁷² Érdemes ugyanakkor ismét megvizsgálni a kéziratot az antagonizmus feloldásához, hiszen eredetileg az „ama testületnek állása” helyett „az országgyűlésnek állása, <jogosultsága>” szerepelt,²⁷³ így az eredeti megoldás nem a küldöttségre vonatkozott, hanem az országgyűlésre, amelyről vallott véleményét legin-

²⁶⁸ MESZLÉNYI Antal, *A magyar katolikus egyház és az állam 1848–49-ben*, Bp., 1928, 185.

²⁶⁹ *Kézirat*, 147^v. A nyomtatott változatban a „szelidebb”, nyilván a kedélyek csillapításának igényével, nem szerepel. Lásd LONOVICS 1863, 17.

²⁷⁰ Lonovics kézírása a „hiszem azt” kifejezést örökíti meg. A végső változat az előadó egyéni véleményével szemben sokkal inkább a kollektív történelmi tudatot hangsúlyozza. *Kézirat*, 147^v.

²⁷¹ Az eredeti fogalmazványban e mondat egyáltalán nem látható: „Sorsunk úgy hozta magával, hogy az ezen küldöttséghez kötött gyenge remény is eltűnjék, miként eltűnik a szivárvány a viharban.” Lásd LONOVICS 1863, 18. A sors forgandóságának hangsúlyozásával kisebbsíti a tábornagy jelentőségét, ezáltal a felelősségét. Nem véletlenül maradhatott ki a kézírásos változatban még olvasható részlet sem, miszerint akár megengedi Windischgrätz, hogy a küldöttség, miként „szándéka volt s előtte nyilatkozott is, közvetlenül Ollmützbe” járuljon: nyilván a herceg jó szándékát kívánta hangsúlyozni Lonovics e gondolat által, később viszont éppen ellentétesnek érezhette, hiszen ha már szavát is adta a tábornagy, akkor lelkiismeretlen, egyértelműen negatív figura benyomását kelti. *Kézirat*, 147^v.

²⁷² IPOLYI, *i. m.*, 50. Vö. a kortárs elfogult, a tényeknek nem minden ponton megfeleltethető leírásával: „Az országgyűlése Debreczenből Hám primást, Lonovics egri érseket, a két Majláthot, Batthányi (!) Lajost, Deákot (többek neveit nem tudom:) Windischgracchez, v(agy) ha ezzel végezni n(em) lehetne (:mivelhogy kimondá, miképen ő rebellesekkel alkudni n(em) fog, s ezért Ivánka parlamentünket elis fogta:) az új császárral értekezni oly módon, hogy őt elismerendik királynak, ha minden szabadságainkat, az új törvényeket is, a pénz s hadi ministeriumot biztosítja a Nemzetnek. De Görgei őket visszapirogonatta.” PIRY, *i. m.*, 94. (Hám János esztergomi érsek nem volt tagja a küldöttségnek.) Vö. „Battyány Lajos gróf és Deák Ferenc mint küldöttek egyezkedni mentek Windisch-Grätzhez, ki ekkor mondta azon emlékezetes szavakat: »Lázadókkal nem alku-do-zom« –, s a küldötteket letartóztatta. Most már belátta a nemzet, kikkel van dolga, s hogy itt nem marad egyéb hátra, mint élethalálharcot vívni.” DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim*, bev. UGRIN Aranka, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983 (Magyar Századok), 248.

²⁷³ *Kézirat*, 147^v.

kább a kihúzott kifejezés érzékelteti: egy törvénytelen országgyűlés által delegált küldöttség természetesen nem járhatott sikerrel.

A függetlenség eszméjét nyilván nem tartja egy 1863. évi *emlékbeszéd* keretei között tárgyalható kérdésnek, más forrásból azonban ismert a hosszú évtizedeket meghatározó ideához fűződő sommázata: „miután Magyarország függetlensége magában csak egy szép fikció, de amelynek hitében a nemzet boldog levén, ahhoz mindenkor forróan ragaszkodott, s miután mindezen függetlenségi igény mellett is a monarchiának főfontosságú s -érdekű s minden kérdésen s vitatáson túlfekvő egysége valamint a múltban biztosítva volt, úgy a jövőre is célszerű törvények által még inkább biztosítva lehet”.²⁷⁴ Nem állt egyedül Lonovics Windischgrätz kedvező bírálatával (s talán még nem is a minoritás táborát erősítette), hiszen a herceg pozitív értékelése a korban, miként két évtizeddel korábban is, meglehetősen megosztó volt. A katolikus püspöki kar nagy része hódolattal járult az osztrák főmértóság elé 1849. január 20-án, de az alsó papság köréből szintén kerültek ki ünnepélyes köszöntések. A függetlenségről való diskurzus hiánya hasonló – a felesleges feszültségeket elkerülni kívánó – okból történhet, miként az, hogy a szabadságharc kiemelkedő történései (ugyancsak feltűnően) elkerülik tollát, pedig jó alkalom lehetett volna a – már a kortársak egy részénél, pl. gróf Andrássy Györgynél, majd a történeti értékelés során hosszú időn keresztül előforduló – protestáns ügyként aposztrofált kérdés saját szempontú megvilágítására, s így az önigazolásra.²⁷⁵

Önmagát is jellemzi azonban Lonovics annak ecsetelésekor, milyen érzékenyen érintette Majláthot hivatalának másra történő átruházása. Nagyszerűen ábrázolja a politikus habitusát, hogy beiktatásának körülményeit személyközi minőségében nem fogadta kitörő lelkesedéssel, ugyanakkor országbíróként (1839-től) sokkal megfelelőbbnek találhatta posztját: „Az új perszonális, Majláth, beiktattatott. Orcája egy csatát veszített generális”.²⁷⁶ Lonovics ugyanis a friss egri érseki méltóságától hasonlóan fájó szívvel vált meg, még ha igyekezett is ellenkező benyomást kelteni: „A mi lemondásomat illeti, ez nekem épen semmi áldozatba sem került, s én, kit évekig fárasztott a gondolat: nem volna e nyugalom s üdvözsegem érdekében jobb, püspöki hivatalomtól megválttan, félrevonulnom? mondhatom, könnyebb szívvel tettem le azt, mint sem felválttam, s leléptemet később sem volt okom megbánni”.²⁷⁷ A száműzetésének emblémájaként kiemelhető magány mindent elsöprő érzése ugyancsak nyomaszthatta a pezsgő társasági

²⁷⁴ Lonovics József levele Pálffy Móriczhoz, Pest, 1862. január 9. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, 236^f–242^v.

²⁷⁵ Vö. KÓSA László, *A református egyház 1848-ban = Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*, i. m., 45–56, főként 45.

²⁷⁶ 1826. január 9. Lásd SZÉCHENYI, *Napló*, i. m., 445.

²⁷⁷ Lonovics József levele Fogarassy Mihály püspökhöz, Pest, 1862. augusztus 30. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, f. 276. Vö. „mértán habzom az iránt, vajjon nem volna e rám nézve tanácsosabb, futva a világ zaját, hátra levő napjaimat a magányban kizárólag bűneim siratásának, »az örök esztendő feletti elmélkedésnek«, szóval üdvözsegem háborítlan munkálásának szentelni?” Lonovics József levele Pálffy Móriczhoz, Rajka, 1866. október 15. OSZK Kt., Fol. Hung. 1920, IV, ff. 726–727.

élethez szokott Lonovicsot,²⁷⁸ még ha tudjuk is, hogy melki, majd bécsi környezete messze állt az emigránsokat jellemző elzártságtól. Elvhűségét mutatja, hogy még kényszerű távollétében, különösen a jobbra fordult állapotokban, „az újra feléledt alkotmányosság hajnalának” idején – nyilván a kiegyezés körvonalazódásának előestéjén – is szüntelenül hitt a fejedelem kegyességében, elévülhetetlen jogaiban.²⁷⁹ Lonovics emigrációs élménye egész más képet tükröz, mint a jellemzően Franciaországban, de akár Angliában, Amerikában stb. élő, kényszerszállástukot töltő politikusok, katonák, a hivatalos rendszer szemében nemkívánatos elemek tapasztalatai.²⁸⁰ Majláth dicsőségét Lonovics – ezúttal – a fátumtól függetlennek, érdemei méltó jutalmaként értékeli,²⁸¹ később viszont éppen a sorsot hibáztatja életének kedvezőtlen alakulásáért. Feltételezhetjük, hogy hasonlóan gondolkodott saját biográfiájával kapcsolatban is, amit, ha csupán a két, igazán soha el nem foglalt érseki posztját, vagy a primási kinevezésének gyorsan elillanó esélyét nézzük is, részben jogosnak vélhetünk.

„Lonovics József csanádi püspök bámulatos eszével, tudományával és szónoki tehetségével meteorként fénylett”, jellemzi az egykori főrendiházi elnök, Szógyény-Marich László.²⁸² Szavait – sokkal inkább, mint Ipolyi jellemzését – elfogadhatjuk, hozzátéve, hogy a borsodi születésű egyházfő egész életében szilárdan hitt a monarchiában, ami az eseménydús, a közhangulat terén – liberális irányba – határozott kiállást igénylő 19. században, s ezáltal az utókor értékelésében nem kis mértékben eljelentéktelenítette a – ráadásul a katolikus egyház érdekeit védelmező – főpap szónoki érdemeit.²⁸³

²⁷⁸ „Lonovics, a szent-benedekiek mólki apátságában, hazájától távol, néma magányban sirathatá hazáját, saját multját s legfényesebb pontján eljátszott jövőjét. De ő filozóf volt; s nem tett szemrehányást magának: hogy kötelességét teljesítette, bár ily nagy árt kellett is fizetnie érte.” Vasárnapi Ujság, 14(1867), i. m., 134.

²⁷⁹ LONOVICS 1863, 18.

²⁸⁰ Vö. A. SZABÓ Magda, *Magyar utak, magyar sorsok a 19. századi Franciaországban*, ItK, 112(2008), 533–581.

²⁸¹ LONOVICS 1863, 12.

²⁸² SZÓGYÉNY-MARICH, i. m., 10. Saját bevallása szerint törekedett az objektív ábrázolásra: „Jegyzeteimben a rideg valóhoz tartottam magamat, s minden pártszenvédély nélkül írtam azokat: politikai elleneimben mindig szívesen elismertem a jóakaratot és a hazafias érdemet, de viszont személyes és elvbarátim iránt sem voltam a tények hű felsorolásában több kímélettel, mint a hogy a valónak elferdítése nélkül lehettem.” Uo., *Előszó*, VIII. Nekrológusa szerint „Szógyény emlékirata az eseményeket, a melyeknek szerzőjük tanuja volt, terjedelmesen, historikus objectivitással, összefüggően adják elő.” N. N., *Idősb Szógyény-Marich László*, Vasárnapi Ujság, 40(1893), 48. sz., 801–802, idézet: 802.

²⁸³ Ipolyi szerint „nem volt ő azon mérhetlen nagyságu meteorok, nem azon excentricus testek s alakzatok egyike, minők rendesen az emberi nagyságoknál a közönséges életfolyamot megzavarólag lépnek fel: amint egyszerre ismeretlen vagy kétes homályu előzményekből feltűnnek és vihart keltve, tisztítják ugyan a leget, de saját tűzőktől felemészítve, erőszakosan amint jöttek, szikrázó vagy gyújtó fényes pályájokat lefutva, enyésznek el.” IPOLYI, i. m., 4–5. Vö. Kölcsény jellemzésével, PAP Endre, i. m., 332: „Vannak szónokok, kiknek hatása elenyészlik az étellel, az embernemmel, melyet vezérleltek, mint az énekesé, midőn hangja a chorusból kihall.”